

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

1950 SEÇİMLERİNİN TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME
SÜRECİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MÜGE TOKGÖZ
048228109

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. BELMA TOKUROĞLU

ANKARA-2008

ONAY

Müge TOKGÖZ tarafından hazırlanan "1950 Seçimlerinin Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecindeki Yeri" başlıklı bu çalışma, 17.06.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hayati HAZIR (Başkan)

Prof. Dr. Levent KÖKER

Yrd. Doc. Dr. Belma TOKUROĞLU (Danışman)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
GİRİŞ.....	1

.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA DEMOKRASİ

1. DEMOKRASİ.....	4
1. 1. Demokrasi Nedir ?.....	4
1. 2. Doğrudan Demokrasiden Temsili Demokrasiye.....	12
1. 3. Demokrasinin Unsurları.....	18
2. DEMOKRASİNİN ASLİ UNSURU: ÖZGÜR VE ADİL SEÇİMLER....	25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

1. GENEL HATLARIYLA OSMANLI DEVLETİNDE PARLAMENTER SİSTEM DENEMELERİ.....	35
2. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ VE TBMM'NİN AÇILMASI.....	49
3. TEK PARTİ DÖNEMİ.....	59
3. 1. Cumhuriyet'in İlan ve 1924 Anayasası.....	59
3. 2. Tek Parti Dönemi Uygulamaları.....	66
4. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ.....	74

4. 1. Çok Partili Siyasi Hayata geçişi Sağlayan İç ve Dış Faktörler...	75
4. 2. 1946 Seçim Kanununun Kabulü.....	84
4. 3. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1950 SEÇİMLERİ

1. 1950 SEÇİMLERİ.....	90
1. 1. İlk Çok Partili Dönemde İktidar ve Muhalefet.....	90
1. 2. 1950 Seçim Kanunu'nun Kabulü.....	95
1. 3. 14 Mayıs 1950 Seçimleri.....	102
1. 4. Yerli ve Yabancı Basında 14 Mayıs 1950 Seçimleri.....	112
1. 5. 1946 ve 1950 Seçimlerinin Karşılaştırılması.....	120
2. 1950 SEÇİMLERİNİN TÜRK DEMOKRASİSİNDEKİ YERİ VE GÜNÜMÜZ SİYASİ HAYATINA GETİRDİKLERİ.....	131
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	147
ÖZET.....	153
ABSTRACT.....	155

KISALTMALAR

A.Ü. S.B.F: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz. : Bakınız
Çev. :Çeviren
Der. : Derleyen
Ed. :Editör
Haz. :Hazırlayan

GİRİŞ

1950 Seçimleri, şüphesiz Türkiye'nin demokratikleşme sürecine dair bir dönüm noktasıdır. 1946 Seçim Kanunu ve seçimlerine ilişkin süreç, ihtiva ettiği tüm olumsuzluklarına rağmen 1950 Seçimlerine yol gösterici olması bakımından dikkate değerdir. Esasen buna benzer bir demokratikleşme süreci, aktörlerinin daha farklı olduğu Osmanlı Devleti döneminde de yaşanmış, daha sonra milli mücadelenin kazanılmasının ardından Yeni Türkiye Devleti'nin kurulmasıyla kesintiye uğramıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve bürokratik mirası üzerine, ondan oldukça farklı ilkeler doğrultusunda yeni bir yapılanmanın gerçekleştirilmesi zor bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, Türkiye'de millî mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını izleyen dönemler, devlet yapısının cumhuriyetçi, lâik ve modern esaslara göre yeniden kurulması çabalarına sahne olmuştur. Bu çabaları içeren 27 yıllık Tek Parti Dönemi, gerçekleştirmeyi çalıştığı Batılı demokrasi modeli çerçevesinde, özellikle 1930'lu yılların ortalarından itibaren otoriter bir nitelik göstermiştir. Mamafih, Cumhuriyetin yeni bürokratik kadrosu, sadece devleti değil, aynı zamanda toplumu da öngördükleri pozitivist, rasyonel eksende dönüştürmeyi hedeflemişti diyebiliriz. Ancak, toplum elbette ki tarihi tecrübelerinden, kültüründen ve geleneklerinden beslenmektedir. Toplum var eden, sosyal ve tarihi birikimdir. Baskıcı rejimlerinin gerekçelerini, batılılaşma idealinin yanı sıra; İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı iç ve dış koşulların olumsuzluklarına da bağlayan tek parti yönetimi, tüm bu gelişmelerin sonucunda halkın büyük desteğini arkasına alan, kendi içinden çıkan bir muhalefet partisnin de oluşmasına vesile olmuş, böylelikle kendi sonunu da hazırlamıştır.

Böylelikle Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bir siyasi parti, iktidara; esasen devlete rakip, fakat oldukça geniş bir halk desteğiyle ortaya çıkmış ve önce 1946 daha sonra 1950 seçimlerine katılarak, 1950 seçimlerinden galip

çıkılmış, Türkiye’de ilk demokratik, barışçı yollardan iktidar değişimini gerçekleştirmiştir.

Kesintiye uğramakla birlikte, Osmanlı’nın son dönemlerinden günümüze kadar uzanan Türkiye’nin demokratikleşme sürecini değerlendirirken esas alacağımız husus, liberal demokratik rejimlerdir. Demokrasi, her şeyden önce bir yönetim biçimi, en nihayetinde bir araçtır. Ancak 80’lerin sonlarında totaliter Doğu Bloğu rejimlerinin tasfiye olmasının ardından; 3. Dalga Demokratikleşme hareketi ile birlikte kavram, dünya kamuoyunda ve siyasi literatürde çok büyük bir popülerite kazanmış, kavrama dair farklı tezahürler dile getirilmiştir. Adeta tanrılaştırılan demokrasi kavramına, her sorunun çözümüne haiz bir misyon yüklenerek, ilgili ilgisiz pek çok kavramla ilişkilendirilmiştir. Buna ilaveten, niteliği ister totaliter ister otoriter olsun her türlü ideoloji, toplumsal ve entellektüel kabulü sağlamak maksadıyla, adının başına ya da içeriğine mutlaka demokrasi unsurunu eklemiştir. Türkiye’deki sürecin sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılabilmesi açısından önce demokrasinin ne olduğuna dair anlam bulanıklığının giderilmesi gerekmektedir.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, demokrasi bir ideoloji değildir. Demokrasinin tüm dünyada bu yönde bir itibar görmesi, özellikle küreselleşmeden sonraki süreçte, katı ideolojilerin, yaşanan tecrübeler vesilesiyle kitleler üzerindeki etkisini yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Oluşan bu ideolojik boşluktan, demokrasi ve demokratikleşme kavramları lider olarak çıkmıştır. Esasen demokrasi ve demokratikleşmeden kastedilen liberal demokrasi ve onun bir yansıması olan hukuk devleti anlayışıdır.

Liberal demokrasi kısaca mutlak değil, sınırlı demokrasi ve sınırlı hükümet anlamına gelmektedir. Kavramın sınırlı niteliği burada, seçilmiş organların yetkilerinin, bireylerin temel hakları ve hukuk devleti güvenceleriyle sınırlandırıldığı bir demokratik sistemi ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle,

söz konusu olan çoğunlukçu değil; farklı etnik grup, cemaat, kültürel ve siyasal çevreleri de dikkate alan dahası bu unsurları siyasi hayata katan çoğulcu-anayasal demokrasidir. Liberal demokrasi, bu açıdan bakıldığında “halkın iktidarı”nı gerçekleştiren modelin adıdır. Burada halkın iktidarından kasıt, demokratik sistemin geniş bir siyasal katılımdan ve de bu katılımın en büyük araçlarından biri olan sivil toplumdan beslenmesidir.

Demokrasiden ne anlaşıldığının net bir şekilde ifade edilmesi, Türkiye’nin demokratikleşme serüveninin ana hatlarını, 1950 Seçimlerine giden süreci ve geline aşamayı belirleyebilmek açısından çok önemlidir. Bu bakımdan birinci bölümde demokrasiden ne kastedildiği, unsurları, adil ve özgür seçimler ve seçim sistemleri ortaya konmuştur. İkinci bölümde ise, sosyal ve siyasi yaşantının geçmişteki deneyimlerden bağımsız olamayacağından hareketle, Osmanlı döneminin parlamenter denemelerine, milli mücadele, Cumhuriyetin kuruluş ve tek parti dönemine genel bir bakış açısıyla değinilmiştir. Neticede, belirttiklerimizin hepsi, Türk siyasal yaşamına dair zincirleme gelişmelerdir. Son bölümde ise nihayet, demokrasimizin mihenk taşları olan 1946 ve 1950 seçim süreçlerine ve kanunlarına değinilmiştir. Bu kapsamda anlatılan süreç özellikle ayrıntılı anlatılmış, Tek Parti yönetiminin tavır değişikliği ve İnönü’nün iç ve dış baskılarla demokratikleşme sürecine dair ılımlı yaklaşımına ve 1950 Seçimlerinin Türk demokrasisindeki yeri ve günümüze getirdikleri değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA DEMOKRASİ

1. DEMOKRASİ

1. 1. Demokrasi nedir?

Yunanca “Demos” (Halk) ve “Kratos” (İktidar) sözcüklerinden oluşan Demokrasi, kelime anlamı itibariyle kısaca “halkın iktidarı” anlamına gelmektedir. Kelime anlamının yanı sıra, günümüze değin demokrasi için yapılan en popüler tanımlarından biri, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Abraham Lincoln’e aittir: Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi. Lincoln’un bu tanımı yaptığı tarihte (1863), demokratik yönetim bir istisnaydı. Ülkelerin büyük çoğunluğu otokratik yönetimlere sahipti. Demokrasinin küresel ölçekte yaygın bir siyasal düşünce haline gelmesi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiş ve savaşın demokrasi cephesince kazanılmasına müteakip güçlü bir demokratikleşme dalgası oluşmuştur. 20. yüzyılın sonlarına doğru totaliter rejime sahip sosyalist blokun dağılarak demokratikleşme sürecine girmesiyle birlikte, demokratik ülkelerin sayısı, demokrasi ile yönetilmeyenlerin sayısından fazla olmuştur. Nihayet, 21. yüzyılın başında, artık demokratik yönetimler bir istisna olmamakta ve demokrasi pek çok ulus ve birey tarafından en iyi yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir (Uygun, 2003).

Demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğuna dair yaygın kanıya rağmen, kavramın niteliğine dair bir görüş birliğine varılamamakta, ilgili ilgisiz pek çok kavramla ilişkilendirilmektedir. Mevcut kafa karışıklığı muhtemelen demokrasinin çok boyutlu bir kavram olmasından ileri gelmektedir. Dünya ülkelerinin yarısından fazlası demokrasi ile yönetiliyor olsa da, halen

“demokrasi nedir?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Demokrasi, siyaset felsefesi açısından teorik ve bir yönetim biçimi olmak üzere pratik biçimde incelemeye konu olmaktadır. Çalışmamızda demokrasi; felsefi temelinden ziyade, tüm kurum ve unsurlarıyla pratik olarak değerlendirileceğinden, burada demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak esas alacağız.

Gerçekten de demokrasi bir taraftan insanlara cazip geldiği; öte taraftan dünyada itibarlı bir rejim olduğundan dolayı, temelde antidemokratik olan rejimlerin pek çoğunda, parlamento, siyasi partiler, seçim gibi müesseseler, söz konusu rejime dünya kamuoyunda bir meşruluk kazandırmak amacıyla, içerikten yoksun bir şekilde yer almaktadırlar.

Örneğin dünyada demokrasiye sahip olduğunu belirten sosyalist rejimler böyledir. Bu tip rejimler, sosyalizmin zaten gerçek demokrasi demek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sovyetler Birliği’nde Stalin, 1936’da dünyanın en iyi anayasalarından birini uygulamaya koyduklarını ilân etmiş ve Sovyet halkının haklarının teminat altında olduğunu ileri sürmüştür. Aynı Stalin, en iyi demokrasi olduğunu iddia ettiği rejim çerçevesinde bir taraftan parti kadrolarını, devrim kahramanlarını, önde gelen sosyalist ideologları sürekli tasfiye etmiş, diğer taraftan milyonlarca insanı da katlettirmiştir (Yayla, 1998:40).

Esası demokrasi olmayan, fakat kamuoyuna teşhir amacıyla demokratik sistemin kurumlarına yer veren rejimlerin ortak iddiaları; demokrasinin tek model olmadığı, her toplumun ayrı yapısı, özellikleri, coğrafi, stratejik konumu, tarihi gelişimi, gelenekleri ve sosyal ihtiyaçları olduğu, bu nedenle de her toplumun kendine has, ayrı bir demokrasi modeli kurması gerektiği ve bunun doğal olduğudur. Her toplumun ayrı özelliklerine, her ülkenin farklı coğrafi ve stratejik konumuna göre, ayrı bir milli demokrasi modeli yaratılacağı düşünülürse, demokrasi manasını kaybeder. Bunlara

ilaveten, demokrasi evrenseldir ve asgari standartları vardır. Ükelere has, farklı bir demokrasi modeli olamaz (Berzeg, 1993).

Ancak demokrasinin istenilen her forma sokulamayacağı gerçeğı, onun aynı zamanda bir süreç olmadığı anlamına gelmez. Demokrasi, hata yapmaya ve hatalardan ders çıkararak, en barışçıl yoldan iktidar değişimlerine olanak veren, tecrübelerle beslenen bir eğitim sürecidir denilebilir. Süreç içerisinde demokrasiler kendi kurumlarını oturturlar. Bunun yanı sıra diyebiliriz ki; demokrasiler ısmarlama rejimler olmayıp, var oldukları toplumun sosyo-ekonomik, kültürel ve coğrafi şartlarından etkilenecek, bulunduğu ülkelerin siyasi geleneklerine göre şekillenecektir. Ancak, daha önce de bahsettiğimiz üzere demokrasiler, Batı Demokrasilerindeki asgari standartları yakalamakla mükelleftirler. Fakat elbette ki yerel gelenek ve kültürlerden etkileneceklerdir. Bugün dünyada da gözlemleyeceğimiz üzere Başta İngiltere, İsviçre ve Amerika olmak üzere batılı ülkeler kendilerine has demokrasi geleneklerini oluşturmuşlar, ancak adil ve özgür seçimler, çoğulculuk, siyasi eşitlik, halk denetimi, siyasi partilerin adil rekabeti, açık ve sorumlu hükümet gibi asgari standartlarda buluşmuşlardır.

Demokrasi, günümüz tartışmalarında en çok “halk-millet iradesi”, “çoğunluk yönetimi” ve “eşitlik” gibi kavramlarla bir tutulmaktadır. Bazı ideolojik çevreler bu kavramlarla demokrasiyi, kendi paradigmaları çerçevesinde bağdaştırmakta, vitrinlerine istedikleri şekilde sunmaktadırlar. Muhtevası gereğı demokrasinin, bu kavramlarla yakın ilişkide olduğu ifade edilebilir ancak bir olduğu söylenemez.

Halk-millet iradesine dayanan demokrasi anlayışı, özetle şudur: Halk-millet dediğimiz varlığın, demokrasinin ilgi ve işleme alanına dahil konularda, her zaman somut biçimde ortaya çıkacak ve uygulanabilir yöntemlerle tespit edilebilecek bir iradi yönelimi vardır. Siyasi sistemin işleyişi bu iradeye dayanmalı ve onu yansıtmalıdır. Sistem bunu yapabildiğı ölçüde demokratik

yapamadığı ölçüde antidemokratiktir. Kağıt üzerinde pek çekici görünen bu yaklaşımın fiiliyatta aynı ölçüde işler olmadığını görmek için çok fazla gayrete ihtiyaç yoktur. Bu yaklaşım, sağlıklı bir demokrasinin kurulmasına yeterli olmayacak kadar eksik ve fazla abartıldığından, bizzat demokrasiyi tahrip edecek kadar da yanıltıcıdır (Yayla, 2001:31-32).

Halk-millet adıyla anılan sosyal bütünler, bireyler veya aileler kadar somut varlıklar değildir. Birey ve aileden halka-milllete doğru uzandıkça soyutluk derecesi artar. Bundan dolayı, halkın-milletin iradesini – tabi eğer böyle bir şey varsa – teşhis etmek, açığa çıkarmak mümkün değildir. Halk millet dediğimiz varlık, aynı şeyleri düşünüp, aynı şeylere inanan, aynı şeyleri tercih eden monolitik bir bütünü teşkil etmez. Demokrasilerde halk-millet iradesi olduğu söylenen şey, mecburen belli bir anda ve belli bir konuda, halkın-milletin belirli bir istikamette düşünmekte olan çoğunluğunun iradesidir. Bundan dolayı, demokrasilerde egemen olan halkın iradesi değil, halkın belirli bir kesiminin iradesidir. Buna bir de, yönetim dediğimiz şeyin, doğası gereği, azınlığın çoğunluğa şu veya bu ölçüde hükmetmesi olduğunu eklersek, demokrasinin bir çoğunluk yönetimi olmadığı açıkça ortaya çıkar (Yayla, 2001:32).

Buna ilaveten Demokrasi, halkın halk tarafından yönetilmesi şeklindeki coşkunluk uyandıran ve hitabette işe yarayan tanımlamanın da dışındadır. Mamafih, bir halkın kendi kendini yönettiği hiçbir zaman görülmemiş olup, buradan hareketle de, görülmeyeceğine yönelik bir tahminde bulunulabilir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, bütün iktidarlar az sayıda kişinin çokluğa hakimiyetini içerir, yani gerçekte oligarşik yapıdadırlar. Rousseau, bir cümlesinde bunu çok güzel ifade eder: “Kelimenin tam anlamıyla gerçek Demokrasi hiçbir zaman mevcut olmamıştır ve olmayacaktır da. Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi, doğal düzene aykırıdır” (Duverger, 1993:53).

Eşitlik de demokrasi ile ilişkisi açısından kafa karıştırıcı bir kavramdır. Doğanın düzeni gereği, insanlar tümüyle eşit sosyal, ekonomik ve ailevi şartlarda doğmazlar ve de yaşamlarını bütünüyle eşit şartlarda idame ettiremezler. Demokrasi de bunun aksini sağlayamaz ve sağlama iddiasında da olamaz. Demokratik rejimler, totaliter sistemlere kıyasla insanlara ancak eşitsizlikleri aşma yolunda bir şans verir, bunun olması için gerekli hukuki ve siyasi zemini hazırlarlar. Buradan hareketle demokrasinin aslında tek bir eşitlik amacı olduğunu söyleyebiliriz; o da siyasi eşitliktir.

Demokrasilerin siyasi eşitlik sağlama konusunda da pek başarılı olduğu söylenemez. Nüfusun küçük bir bölümüne geriye kalan kısmı adına siyasi karar verme yetkisi verir. Ancak, seçmek ve seçilmek için tüm vatandaşların eşit olabilmesi, vatandaşların siyasi ve temel haklarının kurumsallaşması, adayların kamu sorunları hakkında kampanya yapabilmeye muktedir olması ve herkesin oyunun seçim sisteminde eşit değerde olması bakımından, demokrasi belirli boyuta kadar siyasi eşitliği başarabilir. Ancak, pratikte hiçbir demokratik sistem bu kriterleri tam anlamıyla gerçekleştirememektedir; çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, toplumun farklı gruplarınca sahip olunan kaynaklar ve zenginlik siyasi eşitliği etkilemektedir. Bu kapsamda demokrasinin siyasi eşitlik yoluyla nihai amacı, bu farklılıkların siyasal sistem içindeki politik etkilerini azaltmaktır.

Çoğunluk yönetimi olmadığına ve halk-millet iradesine dayanmadığına göre, o halde demokrasi nedir? Bu konuda gerçekten bir çeşitlilik söz konusudur. Farklı siyasi ekoller, bir siyasi sistemin nasıl olması gerektiğini yorumlarken, demokrasiyi de tanımlamaktadırlar.

Örneğin, 19. yüzyılın önemli düşünürlerinden Marx, demokrasiyle, sosyalize insan modelini bağdaştırmaktadır. Marx, çağdaş sivil toplumun, bireyciliğin en son aşamada gerçekleşmesi, amacın da bireysel varlık olduğunu; eylem, çalışma ve uğraşının bunun salt araçları haline geldiğini ve

nihayet böyle bir toplumun, doğası gereği sosyalle bir insan modeli gerçekleştiremeyeceğini savunur. Marx bahsini ettiği bu “otomizasyonu” aşan toplumları, demokrasi olarak adlandırmaktadır (Ateş, 1991:78).

Bunlar dışında demokrasilerin, sosyal demokrasi, iktisadi demokrasi...vb çeşitlendirildiğini görüyoruz.

Örneğin sosyal demokrasi, özgürlüğü egemen kılmaktan çok eşitliği gerçekleştirmeyi amaçlayan bir demokrasi modeli olarak öngörülmüştür. Burada önemi olan, bazı kişilerin, iktisadi yönden başka kişilere köle olmasına son vermektir. Bir yandan insanları tehlikeden koruyacak ve ihtiyaçları karşılayacak toplumsal güvenlik kurumlarının geliştirilmesi, öte yandan serbest piyasa girişim biçimleri yerine, kooperatifler gibi yeni üretim biçimlerinin hayata geçirilmesine önem verir. Ayrıca devletin sosyal sorumluluklarının arttırılması, bu kapsamda da vatandaşların yaşam güvencelerinin ve devletin toplumsal hizmetlerinin genişletilmesi gereği vurgulanmıştır.

İktisadi demokrasi ise, gelirin yeniden dağıtılması ile iktisadi fırsat ve koşullarda eşitliğin sağlanması politikasını güden bir demokrasi anlayışını öngörür. Bu anlayışa göre; ekonomik alanda hızlanan tekelleşme eğilimleri, piyasayı birkaç kişi veya kuruluşun mutlak egemenliğine bırakmakta, böylece belirli merkezlerden yönetilen ekonomi dünyasında hak ve özgürlükleri giderek ortadan kaldırmaktadır. Bu yüzden tekelleşmenin denetim altına alınmasını, öte yandan yeni girişimcilere yeni olanaklar ve vergi indirimlerin sağlanması gibi önlemlerin alınmasını savunur.

Görüldüğü gibi pek çok demokrasi çeşidi vardır. Türkiye’de demokratikleşme sürecini incelerken model olarak liberal Batı demokrasisini esas alınması yerinde olacaktır. Burada demokrasinin liberal niteliğini şöyle açıklayabiliriz: Demokrasi esas itibarıyla iktidarın kime ait olacağıyla ilgilidir.

Liberal demokrasi ise, iktidarın kime ait olacağından ziyade, iktidara nasıl, hangi süreçlerle gelindiği ve nasıl, hangi sınırlar içinde kullanılacağıyla ilgilidir. Dolayısıyla, kendini sosyal demokrasi, iktisadi demokrasi, milli demokrasi ve benzeri şekillerde ifade eden diğer sistemler konumuz dışındadır.

Bu durumda liberal perspektife uygun olarak Barry Holden, demokrasiyi; kamu siyasetine ilişkin önemli sorunlar hakkındaki temel belirleyici kararları, bütün halkın, pozitif veya negatif olarak aldığı ve almaya yetkili olduğu bir siyasal sistem olarak tanımlar (Holden, 1988:5). Burada “pozitif karar alma” dan kasıt, karar almada siyasetin halktan kaynaklanması, yani halkın siyaset önerileri başlatabilmesidir. “Kararların negatif olarak alınması” ise, halkın sadece politika önerilerini onaylamasına veya reddetmesine imkân veren yöntemleri ifade etmektedir. Yani burada vatandaşlar politikayı başlatmamakta, fakat politikacılar tarafından getirilen öneriler karşısında tercihte bulunmaktadır (Holden, 1988:5-7).

Bu kapsamda demokrasinin, siyasi ve medeni hak ve özgürlükleri kurumsallaştıran ve bu kurumsallaştırma vasıtasıyla halkın yönetim katları üzerinde etkili olmasını ve onu denetlemesini sağlayan bir yönetim biçimi olduğunu söylenebilir. Demokrasi, buradan hareketle, insan haklarını korumanın bir aracı olarak da görülmektedir. Ancak, burada aydınlatılması gereken önemli bir problem noktası mevcuttur. Demokrasiye düşen vazifeden önce, insan hak ve özgürlüklerinin ne olduğu konusunda yaygın bir mutabakatın sağlanmış olması gerekir. Başka bir deyişle, demokrasi tesis edildiğinde insan hak ve özgürlüklerinin neler olduğu fikren tanımlanmış ve bu hakların hukuki altyapısının oluşturulmuş olması gerekir. Öyle ki, demokrasi hakların ne olduğunu belirlemekten ziyade, daha evvelden belirlenmiş haklara dayanmak ve onlar tarafından şekillendirilmek durumundadır. Aksi takdirde, hakların ne olacağının belirlenmesi, halka veya demokratik yollardan oluşacak iktidarlara bırakılması, hak ve özgürlüklerin

zararına olacak gelişmelere yol açabilir. Çünkü, çoğunlukların istek ve talepleri değişken, hak ve özgürlükler ise sabit ve sürekli. Çoğunlukların değişen talep ve fikirleriyle daimi haklar arasında zıtlıklar ve çözümünü zor ihtilaflar ortaya çıkabilir. Bu gibi hallerde normatif değerlerden soyutlanmış demokrasi, çoğunluğunu talebinin haklara öncelik kazanmasını ister ve bunun sonucu da insan haklarının aşınmasıdır (Yayla, 1998).

Demokrasi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, salt çoğunluğun iradesi ve yönetimi değildir. Demokrasi, geleceğini şansa bırakamaz ve evrensel, sürekli, sabit hak ve özgürlükler temelinde kurumsallaşır. Bu kapsamda, hiçbir iktidar, ne kadar oyla iş başına gelirse gelsin, insan hak ve özgürlüklerini hiçe sayan uygulamalara girişemezler. Eğer buna kalkışılırsa, meşruluklarını kaybederler.

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki demokrasi, bir ideoloji olarak da düşünülemez. Özellikle küreselleşme sonrası dünyada demokrasiye bu tip bir perspektif kazandırılmak istenmektedir. Demokrasi, ideolojiler gibi kurumsal bir yapının, sistematik amaçlar ve araçlar bütünü değildir.

Nihayet genel bir tanımlama olarak diyebiliriz ki; demokrasi sadece yönetsel bir araç olup, temel hak ve özgürlükleri kurumsallaştırmasının yanı sıra, kurumları veya toplumları bütün olarak etkileyen kararların, toplumun tüm üyelerince alınması ve karar alma mekanizmasında herkesin eşit haklara sahip olması idealinden oluşur. Diğer bir ifade ile demokrasi, kolektif karar verme süreci üzerinde halk denetimi ve bu denetimin kullanımında hakların eşitliği ikiz prensibini gerektirir. Herhangi bir toplumda karar verme mekanizmasında bu prensipler hayat bulduğu oranda, söz konusu oluşumu demokratik olarak vasıflandırabiliriz.

Bir diğer önemli nokta, demokrasinin bir toplumun ya tamamen ya da hiç sahip olmayacağı bir şey, yani bir ya hep ya da hiç olgusu olmamasıdır.

Demokrasi bir derece olayıdır, halk denetimi ve siyasi eşitlik ilkelerinin hayata geçirilme derecesidir. Sonuç olarak, eğer bir hükümet seçimler yoluyla halka karşı sorumlu ise, tüm yetişkinler eşit oy hakkına sahipse, medeni ve siyasi haklar yasal olarak güvence altına alınmışsa böyle bir devleti demokratik olarak adlandırabiliriz (Beetham ve Boyle, 1998). Demokratikleşme olgusu da, demokrasinin süreç ve derece niteliğini çok yerinde ifade eden bir kavramdır. Bununla birlikte pratikte hiçbir devletin, halk denetimi ve siyasi eşitlik prensiplerini olması gerektiği gibi uyguladığını da iddia edemeyiz. Söz konusu ideal, doğrudan demokrasi olarak nitelendirilmekte ve sadece Eski Yunan'da uygulama alanı bulmuş olup, günümüzde de halk referandumu gibi araçlarla varlığını görece sürdürmektedir.

Demokrasi, ilk var olduğu haliyle günümüze gelmemiş, çeşitli evrelerden geçmiş ve nitelik değiştirmiştir. İlk demokrasiyi, antik ya da doğrudan, günümüz demokrasisini ise temsili veya modern demokrasi olarak adlandırabiliriz.

1. 2. Doğrudan Demokrasiden Temsili Demokrasiye

Dünyanın gördüğü ilk demokrasi rejiminin beşiği eski Yunan siteleri, M.Ö. 4.yüzyılın sonuna doğru Makedon egemenliği altına girdi. Böylece, O zamana kadar Yunanlıların hep karşı çıktığı tek bir çatı altında birleşme düşüncesi, bir dış gücün zorlaması sayesinde gerçekleşmiş oldu. Makedon egemenliği, site düzeninin ve doğrudan demokrasiye dayanan rejimlerin yıkılmasına neden oldu. Demokrasi, bir yönetim biçimi olarak, uzun süre tarih sahnesinden silindi. Demokrasinin Antik Çağdaki sönüşü ile Yeni Çağdaki canlanması arasında yaklaşık iki bin yıllık zaman dilimi vardır. Bu uzun suskunluk döneminin ardından, 17. yüzyılda önce düşünce, ardından 19. yüzyılda uygulama alanı bulan bir rejim olarak demokrasi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yeniden hayat buldu (Uygun,2003).

Aradan geçen iki bin yıllık süre, tabiatıyla demokrasinin işleyişinde ve teorisinde pek çok değişikliğe yol açtı. Demokrasideki bu değişim, “doğrudan (antik) demokrasi ile günümüz demokrasileri arasında ortak olan ne var ?” sorusunu akıllara getirmektedir. Özellikle günümüzde demokrasilerde katılım ve temsil konusu çok fazla gündeme getirilmekte, demokrasinin orijinal çıkış noktasının bir anlamı kalmadığı dile getirilerek, eleştiriler yapılmaktadır. Dolayısıyla, demokrasinin evrimini irdelemek, günümüzde halen “demokrasi, antik-doğrudan demokrasi ise demokrasidir, yoksa demokrasi değildir” diyenlere kapsamlı bir değerlendirme yapma fırsatını sunacaktır.

Öncelikle en büyük yanılgı, ilk bakışta temsili demokrasinin, doğrudan demokrasinin büyük ölçekteki uygulaması olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Tabiatıyla bu doğru bir yaklaşım değildir; söz konusu demokrasiler, birbirinden ayrı iki demokrasi modeli olup, sadece nicelik olarak değil, nitelik olarak da birbirinden farklıdır. Modern çağda, devletin ölçeğinin büyümesiyle doğrudan demokrasi olanaksız hale gelmiş, temsili kurumlar zorunlu hale gelmiş, vatandaşın demokrasideki rolü değişmiş, devlet-birey karşıtlığı oluşmuş ve toplum içinde etnik, kültürel, dinsel olmak üzere çeşitli uyuşmazlık konuları baş göstermiştir. Yunan siteleri, küçük coğrafi ölçeğinin yanı sıra, soy birliğine dayanan topluluklar olduğundan günümüzün etnik, kültürel, dinsel ayrılık ve sorunlarını yaşamamışlardır. Bu bağlamda Atina’nın demokratik kurumlarının, içinde çok sayıda etnik, dinsel gruplar barındıran, keskin sınıf çatışmalarının yaşandığı ulus devletlerde aynı işlevi göremeyeceği açıktır. Doğrudan demokrasinin karar alma süreçlerinin, günümüzde, azınlıkların baskı altında tutulduğu, kişisel özgürlüklerin çiğnendiği bir çoğunluk despotizmi yaratma ihtimali hayli yüksektir. O nedenle, günümüz demokrasi kuramları, temsili kurumlarla birlikte, liberal geleneğin kişiyi devlete karşı koruyan mekanizmaları da muhafaza eden karma modellerdir.

Temsili demokrasiyi doğuran ana etkenlerden biri, ulus devleti ortaya çıkaran süreçtir. Avrupa'da yaklaşık 500 yıl süren feodalitenin ardından, 16.yüzyılda devlet örgütlenmesi, ulus devlet haline gelmişti. Bu aşamadan sonra esas problem, kent devleti ölçeğini aşan, ulus devlet ölçeğinde bir demokrasinin kurulup kurulamayacağıydı. Bunu mümkün kılan gelişme, feodaliteye özgü bir kurumun modern demokrasinin asli ögesi olarak kabul edilmesiydi. Bu kurum, kökeni bakımından monarşik ya da aristokratik nitelikteki "temsili" kurumuydu. Doğrudan demokrasi deneyimi, günümüzden iki bin beş yüz yıl önce yaşandı ve aradan geçen zaman dilimi içerisinde, siyaseti etkileyen pek çok görüş, ilke, kurum ve tecrübeler demokrasiyi biçimlendirdi. Bugün, demokrasinin asli öğeleri olarak gördüğümüz özelliklerin birçoğu, Atina demokrasisine tümüyle yabancısıdır (Uygun, 2003:120). Günümüze değin, temsili demokrasiyi tecrübeler binaen biçimlendiren etkenler; cumhuriyetçi gelenek, kuvvetler ayrılığı, liberalizm, liberalizmle bağlantılı olarak doğal haklar kuramı ve siyasal temsil (seçim müessesesi) olmuştur.

Bugün cumhuriyet ile demokrasi arasında yakın bir bağ kurulmakla birlikte, kökeni bakımından cumhuriyet; iktidarın toplum içindeki tek bir ögenin elinde yoğunlaşmasını önlemek ve farklı çıkarları dengelemek amacını taşımaktadır. Çoğunluk, azınlık ve tek kişi yönetiminin sakıncalarını gidermeyi amaçlayan bir düşüncenin ürünüdür. Bu amacı gerçekleştirmek için hem demokratik hem de demokratik olmayan ilke ve kurumları içerebilir. Roma'dan sonra İngiliz siyasal sistemi, eski cumhuriyet düşüncesinin en iyi bilinen modeli oldu. Tek olanın, azınlığın, ve çoğunluğun iradesini temsil eden Kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası, esasında tipik cumhuriyet kurumlarıdır. Cumhuriyet kurumlarının oluşumunu da elbette Atina demokrasisinde değil, en mükemmel biçimiyle Roma İmparatorluğunda bulmaktayız. Ancak günümüz cumhuriyetleri, eski Roma'dan farklı olarak, monarşiyi yıkarak kurulmuş, demokratikleşme sürecine paralel olarak aristokratik kurumları da kaldırmış rejimlerdir (Uygun, 2003:124).

Cumhuriyetçi gelenek, ancak içinde monarşik ve aristokratik unsurlar taşıyan toplumlara uyan nitelikteydi. Miras yoluyla geçen bir soyluluğun olmadığı, krallığın kurumsallaşmadığı ya da monarşi ve aristokrasinin bir devrimle tasfiye edildiği ülkelerde, iktidarın yoğunlaşması sorununa başka bir çözüm bulmak gerekiyordu. Bu sorun, özellikle Amerika Birleşik Devletleri Anayasası hazırlanırken belirgin bir hale geldi. Amerika Birleşik Devletleri, kuruluş aşamasında İngiltere'den farklı olarak, ne bir kral ne de doğal bir aristokrasi vardı. Dolayısıyla, tekin ve azınlığın çıkarını dengelemek için nasıl bir kurumsallaşmaya gidilecekti? Buna ilaveten Avrupa'ya göre sosyal yapının daha eşitlikçi olduğu Amerika'da, iktidarda özel çıkar sahiplerine özgü kurumlar oluşturulması gibi ayrıcalıklar pek meşru görünmüyordu. Bu bağlamda; Amerikalı cumhuriyetçiler, antik çağın karma yönetim düşüncesi yerine, ilk olarak John Locke tarafından ortaya atılan, daha sonra Montesquieu'nun üne kavuşturduğu yeni bir düşünceyi benimsediler: Yeni çözüm, cumhuriyetçi geleneğin mirasından etkilenen kuvvetler ayrılığı ilkesidir (Dahl, 2001:32).

Kuvvetler ayrılığı ilkesi esası itibariyle, iktidarın tek elde toplanmasını önleyerek özgürlükçü bir düzenin güvence altına alınmasıdır. İktidarın yasama, yürütme ve yargı şeklinde farklı organlar eliyle kullanılmasının, bu organların birbirlerine karşı firen ve denge işlevi görececek şekilde çalışmasını sağlayarak, gücün kötüye kullanımını engelleyeceği öngörülmüştür. Tarihsel deneyim, kendisine yetki verilen herkesin, bir sınır ya da güçle karşılaşınca kadar, yetkisini kötüye kullanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, devletin üç iktidarı; yasama, yürütme ve yargı yetkisi, ayrı organlara verilmelidir.

Modern-temsili demokrasiyi biçimlendiren önemli etkenlerden biri de liberalizm ve doğal haklar kuramıdır. Liberal anlayış, bireylerin hak ve özgürlüklerini devlet ve toplum karşısında üstün tutan doğal haklar görüşünü temel alır. Buna göre, eşit ve özgür doğan insanların dokunulmaz bazı

hakları vardır. Doğal haklar, devletten önce var olduğu için, devlet tarafından ortadan kaldırılamaz niteliktedir. Zaten devlet de liberal görüşün sözleşmeci geleneğine göre, tabiat halinde (doğal yaşama döneminde) yaşayan insanlar tarafından, doğal hakların güvence altına alınması amacıyla yazılı olmayan bir sözleşmeyle kurulmuştur (Uygun, 2003:126).

Liberal anlayış, devletin başlıca yetkisinin güvenliği sağlamak olduğunu öngörür. Devlet; bunun ötesine geçip, ekonomiye karışamaz, özgürlükleri kısıtlayamaz, sosyal ilişkileri düzenleyemez, kısacası içeriği doğal haklarla belirlenen kişiye ait özel alana giremez. Bu özel alan içinde, her birey özgürce hareket edebilmelidir.

Modern – temsili demokrasiler, liberalizmin siyasal iktidarı sınırlamak için ortaya koyduğu temel felsefeyi hayata geçirecek birçok ilke ve kurumu da liberalizm ile birlikte benimsemiştir. Aslında bu ilke ve kurumlar, hukuk devleti ile alakalıdır. Hukuk devleti anlayışı, modern devletle birlikte ortaya çıkan ve liberalizmle gelişen bir ilkeler bütünüdür. Bunlar; anayasanın üstünlüğü, yargının bağımsızlığı, idarenin yasallığı gibi ilkelere aittir. Kısacası, günümüz demokrasisi; liberalizm, doğal haklar kuramı ve hukuk devleti ilkeleriyle, kişi hak ve özgürlüklerine saygılı, sınırlı bir iktidar olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik-doğrudan demokraside ise vurgu, iktidarın sınırlı olup olmadığına değil, iktidarın nerede bulunduğuyadır. Buna karşılık, liberal demokrasi, iktidarın kimde olduğunu değil, sınırlı olduğunu belirtir. Modern-temsili demokrasi, liberalizm ile demokrasiyi birleştirmiştir: Liberalizm devletin faaliyet alanını sınırladığı için, artık, seçilmiş iktidar sosyal yaşamın her alanını kapsamamakta, sınırlanmış bir alan üzerinde kullanılabilmektedir. Bu özellik, seçilmiş iktidarların totaliter bir rejime dönüşmesini önlemekte, içinde bireylerin özgürce hareket edeceği bir özel alanı güvence altına almaktadır (Uygun, 2003:127).

Son olarak değineceğimiz “siyasal temsil” de günümüz demokrasisini tanımlayan en kilit kavramlardan biridir. Esasen Temsil ile demokrasinin yan yana gelmesi 18. yüzyıla dayanır. O döneme kadar, hem kavramın feodal kökeninden hem de doğrudan demokrasi algılamasından dolayı temsil müessesesi, demokrasiyle bağdaşmayan bir kurum olarak görülmüştür. Yunan siteleri, doğrudan demokrasiyi olanaksız kılacak şekilde büyük ölçekli değildi. Ancak, Roma, yurttaşların siyasal kurumlara katılmalarını olanaksız kılacak kadar büyümüştü. Bu yüzden de halkın belirli kesimlerinin temsiline olanak veren cumhuriyet yapılanması Roma imparatorluğunda ortaya çıkma imkanı bulmuştur.

Daha önce de değindiğimiz gibi, temsil kurumunun kökeninde feodal hukuk vardır. Orta Çağ Avrupa’sında, vassalların senyörlerine öğüt verme görevi ile kralların vergi, savaş ve hükümdarın halefinin belirlenmesi gibi konularda vassalların görüşünü ve rızasını alma zorunluluğu, giderek temsili bir kurum olan parlamentoyu yaratmıştır. Daha sonra, bazı küçük idari bölgeleri, ayrıcalıklı şehir ve kasabaları temsil edecek kişilerin bu kurumlara katılması sağlandı. Bu meclislerde, feodalitenin yarattığı hiyerarşiye uygun olarak, her tabakanın temsilcileri ayrı toplanır ve toplananların kendi tabakalarını temsil ettiğine inanılırdı. Zamanla bu tabakalar, örneğin İngiltere’de “lordlar” ve “avamlar” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böylece temsil kurumu, siyasal sistemde yerini almaya başlamıştır.

Doğrudan demokrasinin başarısı, Yunan sitelerinin coğrafi büyüklüğü, soy bütünlüğü ve nüfusu ile doğrudan bağlantılıydı. Ölçeğin büyümesi doğrudan demokrasiyi olanaksız kılıyordu. Temsili demokrasi bu soruna bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Yeryüzünde hiçbir ülke, ilke olarak, temsili yönetimi olanaksız kılacak kadar geniş ve kalabalık olamaz (Dahl,2001:403). İlk temsili demokrasilerde mülkiyet, eğitim vergi verme, ırk, cinsiyet gibi ayrımlar nedeniyle, temsilci seçme hakkına sahip yurttaş kitlesi son derece sınırlı tutulmuştur. Ancak, 20. yüzyılın ortalarında; akıl hastaları, küçükler ve

mahkumlar gibi makul sayılabilecek kesimler dışında seçme ve seçilme hakkının kullanılmasındaki tüm sınırlar kaldırılmış, eşit ve genel oy ilkesi kabul edilmiştir. Gerçekten de temsil, iki bin yıllık bir aradan sonra, demokrasinin yeniden tarih sahnesine çıkmasında kilit rol oynamış ve demokrasinin özünü ve işlevini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Görüldüğü üzere, antik demokrasiden sonraki tecrübeler, demokrasiyi fazlasıyla şekillendirmiştir. Gerçekten de sosyal sistem ve yapılar hiçbir zaman oldukları yerlerde kalamamakta, içinde beşeri unsur barındıran her sistem yeni şartlara göre yeniden ve sonraki dönemlerde yeniden biçimlenmektedir. Roma'daki tek kişi ya da çoğunluk despotizmi korkusu, cumhuriyet geleneğini, ileriki dönemlerde de kuvvetler ayrılığı ilkesinin, liberalizmin, hukuk devleti ilkesinin ve seçim müessesesinin doğumuna vesile olmuştur.

1. 3. Demokrasinin Unsurları

Doğrudan demokrasiden günümüz temsili demokrasisine uzanan süreçte, demokrasinin hangi gelenek, etken ve tecrübelerden şekillendiğine kısaca değindik. Bunların yanı sıra, günümüz demokrasinin asıl anlamını veren beş unsur mevcuttur: Medeni ve siyasi haklar, sivil toplum, açık ve sorumlu hükümet, siyasi çoğulculuk ve yarışmacı siyaset ile özgür ve adil seçimler.

İfade özgürlüğü, gösteri hürriyeti gibi medeni ve siyasal haklar, insanların siyasi hayatı için gerekli olan hususlardır. Bu özgürlükler, sivil toplum tarafından kendi örgütlenmesi amacıyla kullanılacağı gibi, siyasi iktidarı etkilemek maksadıyla da kullanılabilir. Bu haklar, daha genel bir ifade ile insan haklarının bir parçası olarak, bireylere garanti edilse de bunların değeri, ortak amaçlara ulaşmak için başkalarıyla birlikte olma, kampanya

yapma, halkın görüşlerini etkileme gibi kolektif hareketler bağlamında ortaya çıkar. Bireysel haklardan ortak amaçlara, kolektif karar verme sürecine ve bu süreçlerin kontrolüne direkt engel oluşturduğunu algılamak yanıltıcıdır. Bireysel haklar, kolektif amaçlar için gerekli temeli oluştururlar (Beetham ve Boyle, 1998:35).

Gerçekten de demokrasi için zorunlu olan “siyasal özgürlük” ü sağlamanın yolu, devlet iktidarının bireysel hak ve özgürlüklerle sınırlanması ve bunlarla denetim altına alınmasıdır. Sivil hak ve özgürlükler, kişilere siyasal iktidar karşısında dokunulmaz bir alan sağlarken, siyasi hak ve özgürlükler, vatandaşların devlet yönetimine katılmalarına ve siyasal kararları etkilemelerine de imkân verir. Birer insan hakkı olarak sivil, medeni hak ve özgürlükler, bireylerin kendi bilgi ve anlayışlarına göre hayatlarına yön verebilmelerine temel olan özgürlüklerdir. Bunlar kişilerin toplumsal hayatın, sosyal, kültürel, iktisadi,...vb alanlarında özgürce etkinlikte bulunmalarına ve kendilerini ifade etmelerine, başka kişi ve gruplarla özgür iletişim ve etkileşimde bulunmalarına imkân verir ve düşüncelerin toplum içinde serbestçe dolaşımını sağlar (Erdoğan, 1997:221-222).

Bireysel alanları, siyasal iktidar karşısında koruyan sivil hak ve özgürlüklere karşılık, siyasi hak ve özgürlükler, kişileri, devlet karşısında aktif konuma sokarlar. Bunlar, yurttaşların siyasi süreçlere katılmalarına olanak verir. Sivil hak ve özgürlükler, siyasi hak ve özgürlüklerin de temelidir. Çünkü, özgür ifade ve örgütlenme hakkının güvence altında olmadığı bir yerde, ne anlamlı bir siyasal katılabilme ne de vatandaşların siyasal anlamda aktif olmaları mümkündür (Erdoğan,1997:222).

Sivil toplum fikri ise, devletten bağımsız olarak organize edilen her türlü sosyal organizasyonlara demokrasinin gelişimi açısından ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Bu yolla devletin gücü sınırlanabilir, toplumun görüşleri iktidarı etkileme konusunda önem kazanır en önemlisi de, sivil

toplum ile keyfi yönetime direnme konusunda toplum kendine güvenini kazanabilir. Aksi takdirde sadece devlet yönetimi seviyesindeki demokrasi, toplum kesiminin otoriter çizgide kaldığı zayıf ve eksik bir demokrasi doğurur. Bu da elbette ki demokrasinin anlamını kaybetmesine neden olacak ve hatta toplum için neyin iyi olacağını belirleme yetisini, vatandaşlar kendiliğinden devlet otoritesine vererek, gönüllü ancak sorumsuz tutsaklığı kabul evresine geleceklerdir. Eğer vatandaşlar, toplum yaşantısında, bir otoriterizmle şartlanmış ya da şartlandırılmışsa, kendi kendilerini organize etme, gönüllü sosyal kuruluşlarda karar verebilme tecrübesine sahip değilse, düşük bir ihtimalle aktif bir vatandaş olabilirler veya toplumun genel durumu için herhangi bir sorumluluk yetisine sahip olabilirler.

Açık ve sorumlu hükümet ideali ise, iktidarın demokrasilerde halka karşı sorumluluğu ilkesidir ve bir yönüyle de yasal bir sorumluluktur. Yasal sorumluluk, iktidar sahiplerinin, kanunlara itaat konusunda mahkemelere karşı sorumlu olması, yani daha önce de değindiğimiz gibi hukuk devleti anlayışıdır. Halka karşı sorumluluğun diğer cephesi ise siyasal sorumluluktur: Hükümetin politika ve fikirlerini hakkaniyetle yerine getirebilmesidir. Bu da, yetkili mahkemelerin suç ve ceza hususunda, icranın anayasanın hükümlerine uygunluğunu denetlemede; meclisin ise yasama, vergilendirme ve hükümeti denetleme faaliyetleri kapsamında hükümetlerden bağımsız olmasına bağlıdır. Buna ilaveten iktidar, faaliyetlerine ilişkin, toplumun görüşlerini hem formel hem de sivil platformlarda danışma ya da vatandaşların görüşlerini açıklaması vasıtasıyla dikkate almalı ve sorumlu hükümet olmanın yanında duyarlı da bir iktidar olmalıdır.

Siyasi çoğulculuk ve yarışmacı siyaset de demokrasini temel gereklerindedir. Halk, hiçbir zaman yekpare, bir blok veya türdeş bir yapı değildir. Bu terim altında ifade ettiğimiz gerçeklik aslında, çeşitli bakımlardan bölünmüş ve farklılık gösteren çoğulcu bir toplumsal yapıdır. Dolayısıyla demokratik siyaset aynı zamanda bu toplumsal çoğulculuğun bir türevi de

olmalıdır. Bu demektir ki, demokrasi çoğulcu bir siyasi hayatı gerektirmektedir. Siyasetin çoğulculuğu, farklı dünya görüşlerine, programlara ve çıkarlara sahip olan çeşitli kişi ve grupların serbestçe örgütlenip, siyasal iktidar yarışına katılabilmelerini ifade eder. Bu nedenle, bazı partilerin yasaklanması çoğulcu demokrasi anlayışıyla bağdaşmaz. Başka bir anlatımla, siyasal çoğulculuk yarışmacı bir siyaset, çok-partili siyasal hayat demektir.

Mamafih, siyasal alandaki çoğulculuk, toplumun çoğulcu yapısının doğal bir yansıması olduğu ölçüde anlamlıdır. Başka bir anlatımla, önemli olan kültürel, sınıfsal veya ideolojik toplumsal taleplerin siyasal temsilinin yasaklanmamasıdır; yoksa toplumda var olmadığı halde siyasal yoldan, suni olarak çoğulculuk yaratılması gerekmez. Eğer sosyolojik temelleri yoksa, çoğulcu siyasal hayat yasal yoldan yaratılabilecek bir olgu değildir. Nitekim, daha önce de bahsettiğimiz gibi sosyolojik olarak nispeten türdeş bir toplumda seçim sistemi gibi değişken mekanizmalar aracılığıyla çok- partililik yaratılamaz. Buna karşılık ideolojik, etnik ve kültürel olarak ayrılmış toplumlarda yasal/kurumsal düzenlemeler kolaylaştırıcı olmasa da toplumsal çoğulculuk bir biçimde siyasete yansıyabilmektedir.

Mamafih, çoğulcu ve yarışmacı siyasetin asıl temeli her ne kadar sosyolojik ise de, özgürlükçü olmayan bir sistemde olgusal durumun siyasal alanda ifade bulması son derece zordur. Bu nedenle, kendi başına insani değeri yanında toplumsal taleplerin kendilerini ifade edebilmelerine imkân vermek bakımından da temel hakların güvence altına alınması zorunludur. Aksi halde, var olduğu kadarıyla da demokrasi, toplumsal çalkantıların ve şiddete başvurma eğilimi taşıyan bir parlamento dışı muhalefetin tehdidi altında kalmaya mahkumdu (Erdoğan, 1997:209-210).

Yarışmacı siyaset ve çoğulculuğun bir parçası olan siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarından olup, temsili-modern

demokrasinin siyasi hayata getirdiği bir yeniliktir. Seçimler gibi siyasi partilerin varlığının da tek başına yeterli olmadığını, adı parti olarak, toplumsal tabanı olmayan, iktidar eliyle var olmuş pek çok göstermelik kuruluş olduğuna daha önce değinmiştik. Ancak bu haliyle bile, siyasi partiler önemli roller taşıyabilmektedirler. Batılı liberal demokrasiler açısından bakıldığında, siyasi partilere, demokrasinin yapılanmasında ve iktidarın kullanılmasında başka hiçbir kurum tarafından doldurulmayacak bir noktadan anlam yüklemektedirler.

Partiler, modern siyasi hayatta, kurumsal, formel siyasetin en açık yapılanmalarından biridir. Bundan dolayı, sistem dışı, mevcut rejimi reddeden veya yıkmak isteyen hareketler dahi parti olarak teşkilatlanma ihtiyacı hissetmektedir. Buna ilaveten, çok partili siyasetin değil, tek partili siyasetin egemen olduğu yerlerde bile partilerin siyasetin onun bünyesinde veya onun aracılığıyla yürütülecek bir siyasi aygıt olarak kabul edilirler. Siyasi partiler, gelişim sırasına bakıldığında, demokratik teori ve anayasal yönetimin ardından gelmektedirler. Zamanla demokratik parlamenter sistemin tecrübeleri içinde, parlamentonun istikrarı, seçim kampanyalarının düzenlenmesi gibi pratik ihtiyaçlara cevap vermek üzere ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir (Yayla, 1998:175 -176).

Siyasi partilerin dışında, elbette siyasetle ilgilenen, iktidara bir şekilde yön vermeye çalışan, baskı ve çıkar grupları veya çeşitli sivil toplum kuruluşları da vardır. Siyasi partilerin bu gruplardan farklılığı, siyasi sistemle olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Çıkar gruplarının amacı, iktidarı etkilemek iken, partiler devletin en fonksiyonel otorite kullanma organı olan hükümet makamını ele geçirmeye çalışırlar. Bu bağlamda, siyasi partilerin üç temel karakteristik özelliği bulunmaktadır: İlki, siyasi karar oluşturma gücünü tek başına veya bir koalisyonla ele geçirme doğrultusunda bilinçli bir hedef tercihi; ikincisi, iktidarı ele geçirme amaç doğrultusunda seçimler yoluyla halk desteği arayışı ve sonuncusu ise daimi bir örgüt yapısına sahip olmasıdır.

Partiler, oy hakkının genişlemesine ve parlamento dışında bir siyasi yapılanma ihtiyacının ortaya çıkmasına cevap olarak doğmuşlardır. Örneğin İskandinav ülkeleri ve İngiltere'deki partiler parlamentodaki kliklerin uzantısı olarak ortaya çıkmışlar ve geleneksel elitleri temsil etmişlerdir. Diğer ülkelerdeki partilerin çoğu parlamento dışında, parlamentodan bir pay alma, orada temsil edilme iddiasıyla oluşmuşlardır. Bu partiler parlamentodan dışlanmış veya orada temsil edilmeyen kitlelere dayanmışlardır (Yayla, 1998).

Siyasi partilerin vazgeçilmezliği, demokratik siyasi yaşamda üstlendikleri fonksiyonlara dayanmaktadır. Gerçekten de, siyasi partiler yönetenlerle yönetilenler arasında bir iletişim kanalı olmaktadır. Bu sayede, yönetilenler taleplerini, düşüncelerini yukarılara doğru iletirken, yani siyasi sisteme taşırken; parti yönetimleri de seçmen tabakalarını bilgilendirir, eğitir ve yön verirler. Dolayısıyla, demokratik sistemde; yarışmacı siyasetin olduğu yerlerde aşağıdan yukarı bilgi ve talep akışı gayet yoğundur. Bunun yanı sıra, partiler toplumsal taleplerin ayıklanarak, uygun bir şekilde birleştirilerek daha iyi ifade edilebilir ve gerçekleştirilebilir hale gelmesini sağlarlar. Ayrıca siyasi partiler, ülkeyi yönetecek elit kadroyu da yetiştirirler. Partiler, siyasi görevlere aday olabilecek kadroları toplarlar ve bu görevlere hazırlarlar. Son olarak partilerin, taraftarlarının ve karşıtlarının üzerinde yoğun bir tesirleri vardır, onları belirli davranış biçimlerine doğru itebilme kabiliyetine sahiptirler.

Partilerin diğer dikkat çekici olan yanı, siyasete yön veren ideolojilere sahip olmalarıdır. İdeolojiler, partinin fikirsel bütünlüğünü sağlama, parti programının fikri temelini hazırlama ve vatandaşlara seslenme aracıdır. Ancak, demokratik sistemlerde tamamıyla ideolojik bir hüviyet kazanan, özellikle katı ideolojileri benimseyen partilerin pek çok ülkede geniş bir taraftar kitlesi toplayamadığı; ayrıca bu tip partilere, vatandaşlarca negatif anlamlar yüklendiği gözlemlenmektedir. Esasen demokratik siyasetin gereği, partileri; belirli ölçüde pragmatik bir politika izlemeye ve ideolojik saplantıya

düşmeyerek, ideolojiyle pragmatiklik arasında hassas bir denge sağlamaya zorlamaktadır. Bu bağlamda tümüyle ideolojiden vazgeçilmesi mümkün değildir. Çünkü ideolojik hassasiyetini kaybeden partiler, hem kendilerini bu uğurda destekleyen kitlenin beklentilerini karşılayamamış olurlar, hem de tutarlıklarını kaybederek her türlü politik icranın önünde savrulur duruma düşerler.

Görülüyor ki, siyasi partiler; modern siyasi yönetimin en ayırt edici unsurlarındandır ve iktidarı ele geçirme amacı doğrultusunda hükümet yapıcı olarak esaslı bir rol oynamaktadırlar. Bunun yanı sıra, ideolojileri; takındıkları katı tutumlarından sıyrarak, siyasetin tansiyonunun düşmesinde etkin rol oynarlar ve toplumsal barış ortamının korunmasına yardımcı olurlar.

Rekabetçi, özgür ve adil seçimler ise iktidar sahiplerinin, yönetilenler tarafından denetlenmesini sağlayan ana araçtır. Vatandaşlar için hem yönetim makamlarına gelebilme hem de siyasal yaşamda eşitliği sağlama açısından önemli bir alanı oluştururlar. Elbette ki burada seçimlerin demokrasilerde iki önemli boyutu ortaya çıkıyor: Seçim sistemi ve seçim prosedürü. Seçim sistemi, hangi makamlara seçimle gelinebileceği, kimlerin aday olabileceği, seçimin zamanı, kimlerin oy hakkına sahip olduğu, seçim bölgelerinin nasıl oluşturulacağı, seçim galibinin tespiti için oyların hangi yöntem ve şartlarda sayılacağı konularını düzenleyen kurallar bütünüdür. Seçim prosedürü ise, seçmenin ilk kaydından, adayların düzenleyeceği kampanyaya, sandıkların sayımına kadar seçimin nasıl gerçekleştiği, seçim sonuçlarına gölge düşürecek uygulamaların olmamasını sağlayan, kuralların herkes için tarafsız ve sıkı bir şekilde uygulanmasını içeren bir süreçtir.

Seçimlerin niteliği gerçekten önemlidir. Çünkü, seçimler yalnızca demokrasilere has bir uygulama olmamakta, bugün pek çok otoriter ve totaliter rejimde de görülmektedir. Mamafih, siyasi partilerde de aynı şekildedir. Demokratik olmayan bazı ülkelerde, iktidarlar tarafından

oluşturulmuş pek çok göstermelik, uydu parti bulunmaktadır. Burada vurgulanması gereken nokta, seçimlerin yargı güvencesi altında; rekabetçi bir ortamda yarışan siyasi partilerin katılımıyla gerçekleşen özgür ve adil seçimlerdir. Bu bakımdan seçimlerin üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulmasında fayda vardır.

2. DEMOKRASİNİN ASLİ UNSURU: ÖZGÜR VE ADİL SEÇİMLER

Seçimlerin arz ettiği önem, onların üç amaca hizmet etmesinden ileri gelmektedir. İlk amaç, hükümet başkanını yani başbakanı seçmek ya da icranın başını ve dolayısıyla da hükümetin izleyeceği politikayı belirlemektir. İkinci amaç ise, vatandaşlar adına hükümeti denetleyen, vergi koyan ve yasa çıkartan yasama organını yani parlamentoyu seçmektir. Son olarak ise, seçimler, halkın tercihini siyasi sisteme olduğu gibi yansıtan demokratik bir araçtır.

Günümüz temsili demokrasilerinde “halkın yönetimi”ni sağlamanın veya bu amaca yaklaşmanın birinci yolu, belirli aralıklarla yapılan özgür ve adil seçimlerdir. Demokratik bir sistemde hükümet etme yetkisinin kaynağı kısaca “halk” dediğimiz bütün vatandaşlardır. Bu nedenle, bir demokrasi de vatandaşların bu konudaki irade ve tercihlerini ifade edebilecekleri bir mekanizmaya ihtiyaç vardır ki bu da seçimlerdir.

Gerçekten de temsili demokrasilerde, halk denetiminin temelini; yasama organının, hükümetin ve icranın başının, adil ve rekabetçi bir süreçte, periyodik olarak seçilmesi oluşturur. Meşruluğun ve siyasi gücün halktan kaynaklandığını ve siyasetçilerin icraatlarının sorumluluğunu taşıması gerekliliğini demokrasilerde seçimler gösterir.

Bugün ilke ve yöntem olarak kabul edilen, seçimlerin bağımsız yasal bir mekanizmanın güvencesi altında, gizli oy, açık sayım esasına göre belirli dönemlerde yapılmasıdır. Adil ve özgür seçimler için, iktidardan bağımsız bir yasal güvencenin olması şarttır ki; bu sayede seçim sürecinin adilliğine zarar verebilecek hususlar bertaraf edilebilsin.

Seçimlerin adilliğine ve özgürlüğünü tehdit edebilecek iki ana etken söz konusudur. Bunlardan ilki, hükümet olmanın yöneten parti veya partilere sağlayacağı avantajdır. Bu durum tamamen ortadan kaldırılamaz, ancak bazı yasal mekanizmalarla asgariye indirilebilir. Tüm seçim sürecinin en önemli unsuru olan ve seçim bölgelerinin sınırlarının çizilmesinden seçmenlerin kaydına, kampanyanın yürütülmesine, seçimin kendisine ve oyların sayılmasına kadar her alandan sorumlu olan bağımsız bir seçim komisyonunun üyelerinin tüm siyasi partilerce onaylanması ya da en başından böyle bir kurumun anayasal güvencelerle diğer devlet erklerinden bağımsız olarak oluşturulması gerekir. Bu komisyonun ya da kuruluşun görevleri arasında, eğer bağımsız bir yayın komisyonu mevcut değilse, seçim kampanyası sürecinde kamunun sahip olduğu yayın kuruluşlarından siyasi partilerin nasıl yararlanacağını düzenlemek de olmalıdır. Diğer bir önemli unsur da hükümet organizasyonunun parti organizasyonundan hem yasal hem de pratik olarak ayrı olması gerektiğidir. Hukuk ve kamu düzeni için gerekli olan durumlar dışında seçim kampanyası sürecinde bakanların tüm görev ve ayrıcalıklarını bırakmalarıdır (Beetham ve Boyle, 1998).

Seçim sürecinin adilliğine ikinci tehdit, parti üyeleri veya onların destekçileri tarafından yapılan rüşvet, tehdit, engelleme, çifte oy verme gibi her türlü kötü uygulamalardır. Bu durum ancak yeterli personelin, polis ve seçim görevlilerinin, hem adayların ve seçmenlerin fiziksel güvenliğini ve hem de seçim sürecinin özgür ve adil ortamını korumaları ile engellenebilir. Hem seçim öncesi hem sonrası tüm fiziki ve manevi güvenliğin ve huzur ortamının

tam olarak sağlanabilmesi için gerekli yaptırım ve cezaların uygulanması gerekmektedir

Oy kullanımının mecburi olup olmayacağı da tartışmalı bir husustur. Bu konuda iki tip yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, oy vermenin bütün vatandaşlarca yerine getirilmesi gereken siyasi bir görev olduğudur. Öyle ki, halk katılımının eksiksiz sağlanması durumunda en sağlıklı seçim sonuçlarına ve gerçekten meşru bir meclise ulaşılabilecektir. Kısacası oy vermek bu bağlamda zorunlu tutulmalıdır. İkinci yaklaşım ise, oy vermenin vatandaşların siyasi hak ve özgürlüklerinden olduğunu, dolayısıyla mecburi tutulmasının bu haklarla ve demokrasiyle bağdaşmayacağını vurgulamaktadır. Nihayetinde oy verme aktif bir siyasi katılımsa, oy vermemek de belki de sistemdeki partilere karşı olumsuz bir tutum olarak pasif durma hakkı diye düşünülebilir. Mamafih, oy vermenin bir “hak” niteliğinde sayılabilmesi, siyasal katılmanın gönüllülük esasına dayanmasına, yasal bir ödev durumunda bulunmamasına ve siyasal mobilizasyonun bir aracı olmamasına bağlıdır.

Oy vermenin bir yasal sorumluluk olması, siyasal katılmanın ve dolayısıyla seçimlerin anlamını bir ölçüde değiştirir ve çok defa, totaliter rejimlerde olduğu gibi, siyasal sisteme destek ve meşruluk kazandırma görüntüsü kazandırma amacını güder. Ayrıca, seçim süreci boyunca ve özellikle oy verme anında vatandaşların belli bir yönde tercih yapmaya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak zorlanmamaları da gerekir. Bundan dolayı özgür seçimin vazgeçilmez şartlarında biri, oy vermenin gizli olmasıdır (Erdoğan, 1997:204).

Vatandaşların istedikleri parti ya da aday için hür bir şekilde oy kullanabilmesi, başka parti taraftarları veya gruplarınca çeşitli tehdit ve korkutmalara maruz kalmaması, toplumda bölünme ve kamplaşmaların oluşmaması için oy kullanımının gizli olması gerekmektedir. Bundan başka,

seçim döneminde seçim propagandasının olmaması ve seçime katılacak kişi ve partilerin bir kısmına yasaklama getirilmesi de seçimlerin dolaylı olarak baskı altında olmaları anlamına gelir.

Eşit seçim ilkesinin özünü ise oy hakkının genellik ve eşitliği oluşturur. Oy hakkının genelliği, hiçbir ayırım yapmaksızın her vatandaşın, seçimlerde oy verme hakkına sahip olmasını ifade eder. Bazı çevrelerce “seçmenlerin oy değerlerinin eşit olmaması gerektiği” fikri dile getirilmektedir. Dolayısıyla, cinsiyet, ırk, din, dil, sınıf ve sosyal statü gibi nedenlerle bazı vatandaşların seçme hakkından yoksun bırakılması antidemokratiktir. Eşit oy ise, herkesin yalnızca bir ve aynı değerde oya sahip olması anlamına gelmektedir. şu veya bu nedenle, bazı kişilerin oyunun, diğerlerinden daha değerli sayılmasını öngören düzenlemeler eşitlik ilkesine ve dolayısıyla demokrasiye aykırıdır (Erdoğan, 1997:204). Elbette ki herkes siyasi yönetimin kendisi ve ülkesi için getirdiği iyi hizmetleri ve kötü politikaları değerlendirecek kapasitedir. Ayrıca, meslek grubu, eğitim seviyesi..vb. kategorilerinden hangilerinin ne derecede oy hakkı sahibi olduğuna kim/kimler, nasıl ve hangi gerekçelerle karar verecektir. Demokrasiye son derece tahrip edecek böyle bir yaklaşım kabul edilebilir gibi değildir, esas aldığımız liberal demokrasilerde herkes kendi geleceğini etkileyecek siyasi kararları verebilme hakkına sahiptir ve herkesin oyu da tabiatıyla eşittir.

Bundan başka, hkmet sahipleri ve yetkililerinin, oy sayımını kendi lehlerine çevirmelerinin engellenmesi, seçim sonuçlarının objektifliği ve hakkaniyeti açısından, verilen oylar açık bir şekilde sayılmalıdır. Bunun denetimi ve garantisi de yargı güvencesiyle, yani seçimlerin adilliği ilkesiyle sağlanmaktadır. Seçimin adilliği ilkesi, seçimlerin, iktidarları gerçekten değiştirebilir nitelikte olması demektir. Seçim sonucunda, oyların açık sayımın, yargı denetimi altında yapılması bunun öncelikli gereğidir. Ancak bu yolla, seçimlere hile karıştırılması nlenebilir.

Bir diğerk önemli olan konu, periyodik olması lazım gelen seçimlerin, ne kadar sıklıkta olması gerektiğidir. Bir defa seçim yapılip, bir daha yapılmaması veya seçimlerin periyodunun bilinmemesi yahut ne zaman yapılacağıının güvence altında olmaması durumları, iktidarın otoriter eğilim ve yöneliminin bir işaretidir (Erdoğan, 1997:204).

19. yüzyıl Avrupa'sında radikal demokratlar, temsilcilerin etkin denetimini sağlamak için, parlamento seçimlerinin her yıl yapılması gerektiğini talep etmişleridir. Ancak, hükümetin politikalarının sonucunun alınabilmesi ve ekonominin istikrarlı yönetimi açısından, iktidarın tabiatıyla bir yıldan fazla süreye ihtiyacı vardır. Bu bağlamda, hükümetin devamlılık ihtiyacı ve icatlarının sorumluluğunu taşıyabilmesi açısından makul sürenin dört-beş yıllık bir dönem olduğu değerlendirilmektedir. Ancak burada önemli bir nokta vardır, o da; özgür ve adil seçimlerin temel prensibinin seçim sürecinin iktidar partilerince kontrol edilmemesi ve iktidar partilerine adil olmayan avantajlar vermemesidir. Bu gereklilik seçimin zamanlaması kadar yapılış sürecini de kapsamalıdır (Beetham ve Boyle, 1998).

Seçme ve seçilme hakkı da özgür ve adil seçimlerin hayata geçirilmesi konusunda önemli bir unsurdur. Seçme hakkı, oy hakkına sahip olanları ifade etmektedir, ancak çeşitli dışlayıcı kategoriler içermektedir. Birçok demokraside alışılmış dışlamalar, çocukları ve yabancıları kapsamaktadır. Esasen her dışlama kategorisi için farklı sebepler söz konusudur. Belli yaşın altındaki çocuklar, yeterli tecrübeye veya seçimlerin uzun süren sonuçları hakkında yeterli öngörüğe sahip değillerdir. Bundan dolayı pek çok toplumda, oy kullanabilme hakkı; evlenme hakkı, mülkiyete sahip olabilme hakkı gibi yetişkinliği tanımlayan haklarla birlikte genellikle 18 – 20 yaş aralığında başlamaktadır. Bundan başka, yabancılar, belirli şartlar altındaki ya da tüm hükümlüler ve bazı ülkelerde silah altında mecburi askerlik hizmetini yapan askerler de seçme hakkının kapsamı dışında tutulmaktadır.

Seçilme hakkı da aynı şekilde, vatandaşların, öngörülen siyasi görevlere gelebilmek için bazı şartları taşımaları gerekmektedir. Tıpkı, seçme hakkında olduğu gibi, belirli bir yaş sınırı ve belli şartlar altında daha önce hükümlü olmamaları gerekmektedir. Bunun dışında belirli bir eğitim şartı ya da en azından okuma-yazma bilmeleri de seçilme şartları arasındadır.

Demokratik sistemlerde, seçme ve özellikle seçilme hakkı için asıl değerlendirilmesi gereken nokta, bunların siyasi eşitliği sağlama dereceleridir. Teoride bu haklar tüm vatandaşlara verilmiş olup, pratikte bazı ülkelerde uygulanan sistemler açısından, seçilme hakkı hususunda bazı eşitsizlikler mevcuttur. Elbette ki, herkes siyasi katılım ve gündemle pek fazla meşgul olmayabilir ya da ilgisini çekmeyebilir, ancak bu alanlarla çok alakalı olup da belirli siyasi görevlere gelmek isteyen pek çok kişi de vardır. Bu tip vatandaşlar için, seçilme konusundaki eşitsizlikleri ancak asgariye indirme olanağına sahip olabiliriz. Öyle ki, partilerin kendi milletvekili adaylarını belirlerken oluşturdukları kıstaslar genellikle, kişilerin nüfuzu veyahut zenginliğiyle doğru orantıda olmaktadır. Belirtilen özelliklere sahip olmayan ya da nispeten sahip kişiler seçilme konusunda pek şanslı olmamaktadırlar. Bunun en azından asgari ölçüte getirmek bir başka demokratik unsur olan sivil topluma düşmektedir. Toplum için faaliyet gösteren sosyal organizasyonlara aktif olarak katılanlar, genellikle siyasi aktivite ve görevler için de gönüllü olmaktadır. Karşılıklı diyalog ve kamuoyu oluşturularak, partiler için diğer adaylara oranla nispeten zayıf kişiler öne geçebilir ya da bu kişiler ülkelerindeki sivil platformdan iktidarı etkileyerek, ülke politikalarına da yön verebilirler. Sivil toplumun ve oluşturulan kamuoyunun taleplerinin dikkate alındığı demokratik bir ülke de öne sürülen ikinci tercih de bu tip vatandaşlar için kuşkusuz tatmin edici olacaktır. Görülüyor ki, demokrasinin tüm unsurları birbirleriyle alakalı ve birbirini destekler niteliktedir.

Son olarak, genel hatlarıyla seçim sistemlerine değinilmesi yerinde olacaktır.

Seçim sisteminin esasını, seçimlerde kullanılan oyların temsilciliklere dönüştürülmesinde uygulanan usul (matematik teknik) oluşturmaktadır. Fakat, seçim sistemi bu teknikten ibaret olmayıp seçim çevrelerinin yapısı, barajların bulunup bulunmaması, aday belirleme yöntemleri, seçimlerin denetimi ve seçim kampanyasının yürütülmesine ilişkin kuralları da içerir. Yani, “seçim sistemi”, milletvekilliklerinin hesaplanmasında ve partilere dağılımında başvurulan yöntem anlamındaki düzenlemelerden çok daha geniş bir kavramdır. Dar anlamda seçim sisteminin iki ideal tipi, çoğunluk sistemi ve nispi temsil sistemi, ve bunların her birinin bazı unsurlarını birleştiren karma modelleri bulunmaktadır. Bunlardan oğunluk ve nispi temsil sistemlerine, genel hatlarıyla değineceğiz.

Çoğunluk seçim sistemi, bir seçim çevresinde oyların çoğunluğunu alan aday veya partinin, o çevreden çıkacak milletvekilliğini veya milletvekilliklerini kazanması esasına dayanır. Bunun başlıca türleri, tek isimli (dar bölge) ve listeli çoğunluk sistemleridir. Birincisinde her bir seçim çevresinden bir milletvekili seçilmesi ngrlr. Dolayısıyla seçim çevresi nispeten dardır. Tek isimli sistem, tek turlu olabileceği gibi iki turlu da olabilir. Tek turlu dar bölge sisteminde, seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların, basit çoğunluğunu kazanan aday milletvekili seçilir. Basit çoğunluktan tam kasıt, nispi olarak en fazla oy kazanılması demektir; dolayısıyla kazanan aday, seçmenlerin mutlak çoğunluğunun desteğine sahip olmayabilir. Tek turlu tek isimli seçim sistemi tipik İngiliz sistemi olarak bilinir. Bu sistemin önemli bir sonucu, bir partinin parlamentoda çoğunluğu sağlamasını kolaylaştırmasıdır (Erdoğan, 1997:205). Tek isimli tek turlu seçim sistemi, ayrıca nc bir partinin, parlamentoya temsilci gönderme şansını azaltmak suretiyle iki partili sistemin oluşmasına da katkı da bulunur.

İki turlu dar bölge (veya iki turlu tek isimli) seçim sistemine gelince, bu sistemin amacı, adaylardan birinin seçmen çoğunluğunun oylarını elde etmesine imkân vermektir. Bu nedenle, bir seçim çerçevesinde ilk turda bu

sonucun elde edilememesi üzerine ikinci tur seçim yapılması öngörülmektedir. Bu sistemde, seçmenler birinci turda, kendi tercihleri doğrultusunda oy kullandıktan sonra, bu turdan sonuç alınamaması halinde, partiler arasında oluşan iki bloktan birine yönelmektedirler. İkinci turda seçmen, kendi tercihiine yakın adayı kazandırmak veya istemediği bir adayı engellemek amacıyla hareket etmektedir. Dolayısıyla, seçmenlerin birinci tercihlerinin parlamentoda bir çoğunluğun ortaya çıkmasına elvermesi halinde sorun kalmamakta, aksi halde seçmenlerin ikinci tercihleri esas alınmaktadır. Böylece, iki turlu tek isimli çoğunluk sistemi, yönetilebilirliği kolaylaştıran bir etken haline gelmektedir.

Çoğunlukçu seçim sisteminin ikinci türü listeli çoğunluk sistemidir. Bu sistemde, seçim çevreleri birden fazla milletvekili çıkaracak şekilde geniş tutulur ve o bölgede seçimi kazanan parti liste halinde kazanmış olur. Yani bütün milletvekillerini çıkarmış olur. Seçmenler, her seçim çevresinde bir partinin listesine oy vermiş olurlar. Doğaldır ki çoğunluğu elde edemeyen parti, o bölgeden hiç milletvekili çıkaramaz. Listeli çoğunluk sistemi, tek turlu uygulanabileceği gibi, iki turlu olarak da uygulanabilir.

Nispi temsil sistemi ise, seçimlerde kullanılan oyları parlamentoya, orantılı olarak yansıtmak suretiyle, seçmen tercihleri ile parlamentonun kompozisyonu arasında uyum sağlamayı amaçlar. Bunun gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce, seçim çevrelerinin geniş olması, yani birden çok adayı içine alması gerekmektedir. Esasen tek bir milletvekilliğini orantılı olarak paylaşmak matematik olarak mümkün değildir. Mamafih, bu sistemde ülkenin birden çok seçim çevresine ayrılması da zorunlu değildir. Teorik olarak en orantılı sonuç, bütün ülkenin tek bir seçim çevresi sayılması durumunda alınabilir. İsrail ve Hollanda bunun örnekleridir. Değişmez tek sayılı olanı da dahil olmak üzere, ulusal artık yöntemi de temsil de orantıyı sağlama bakımından, bu sisteme yaklaşılmaktadır. Nitekim, bu yöntemlerin

hepsine, “tam olarak uygulanan nispi temsil sistemi” denmektedir (Teziç, 1967:289).

Nispi temsilin esası, her partinin aldığı oy oranında temsilci çıkarmasını sağlamak olmakla beraber, toplam milletvekili sayısı sabit kaldığı sürece, milletvekillerinin aldıkları oylara göre partilere dağıtılmasından sonra değerlendirilmemiş oyların ve bazı milletvekilliklerinin açıkta kalması kaçınılmazdır.

Değerlendirilmemiş oyların ve açıkta kalan milletvekilliklerinin değerlendirilmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Ne var ki bunun başvurulacak hiçbir teknik bütün oyların, değerlendirilmesine ve partiler arasında tam olarak orantılı sonuçların ortaya çıkmasına imkân vermemektedir. Bu konuda dünyada uygulanan başlıca üç yöntem vardır; en büyük artık, en yüksek ortalama ve d'hondt sistemi. En büyük artık yönteminde, ilk aşamada milletvekillerinin seçim sayısına göre parti listeleri arasında dağıtılmasından sonra, partilerin artan oyları büyüklük sırasına dizilir ve açıkta kalan sandalyeler bu sıraya göre partilere dağıtılır. Bu yöntem küçük partilerden yana sonuçlar verir. En yüksek ortalama yönteminde, artan oylara göre milletvekilliklerinin partiler arasında dağıtımı daha karmaşık bir işlemi gerektirir. Buna göre, her partinin ilk aşamada elde ettiği sandalye sayısına bir sayı eklendikten sonra, her birinin aldığı oy bu sayıya bölünür ve açıkta kalan ilk milletvekilliği böylece elde edilen en yüksek sayıyı, ortalamayla tutturarak partiye verilir. Nispi temsilin üçüncü yöntemi olan d'hondt sisteminde ise, her partinin aldığı geçerli oylar, 1'den başlamak üzere, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölme işlemine tabi tutulur. Bundan sonra, bölme sonucunda elde edilen sayılar, büyüklük sırasına göre sıralanır; bu sayıların her biri hangi partilerin listelerine karşılık geliyorsa, bu partiler o kadar milletvekili çıkarmış olurlar.

Nispi temsil sistemi, partilerin aldıkları oy oranına yakın bir şekilde milletvekili çıkarmalarını sağlamak suretiyle, küçük partilerin de parlamentoda temsiline imkân vermektedir. Bu da, bu sistemin uygulandığı ülkelerde, çok-partili siyasal hayatın ortaya çıkmasını veya pekişmesini kolaylaştırmaktadır. Mamafih, bir ülkede çok-partili sistemin yerleşik olmasını sadece seçim sisteminin etkisine bağlamak doğru değildir. Seçim sistemleri ancak toplumda var olan bölünme ve farklılıkları bir ölçüde belirginleştirerek, siyasal alana aktarabilirler; bu nedenle nispeten homojen bir toplumda çok partili bir sistemin ortaya çıkması ihtimali, nispi temsil sistemi uygulansa bile düşüktür. Bunun gibi ideolojik farklılaşmaların, belirgin sosyal tabakalaşmanın ve etnik-kültürel bölünmelerin belirgin olduğu bir toplumda siyasal alanda iki partili bir sistemin yerleşmesini muhtemeldir ki çoğunluk sistemi bile sağlayamaz (Erdoğan, 1997:206-209).

Son olarak seçim barajı hususuna değinmek de fayda vardır. Nispi temsil sisteminin, büyüklü-küçüklü hemen hemen bütün partilerin parlamentoda temsil edilmesine imkân vermesinin, hükümet istikrarını olumsuz yönde etkilediğinden haklı olarak şikâyet edilmektedir. Nispi temsil sisteminin bu etkisi özellikle ulusal seçim çevresi esasına dayanan sistemler ile ulusal bakiye sistemlerinde daha belirgindir. Bu nedenle, özellikle bu yöntemleri kullanan ülkelerde, parti sistemindeki parçalanmayı dengelemenin bir aracı olarak, temsil edilebilmek için asgâri barajlar konmaktadır. Bunlar ya seçim çevresi barajı ya da ulusal (genel) baraj biçiminde ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Türkiye'de seçimle gelmiş bir parlamento Tanzimat'la başlayan siyasi yeniliklerin bir sonucudur. Parlamantonun oluşmasında siyasal temsil anlayışından çok, bu kurumun batılılaşmanın gereklerinden biri olması ve onun hakim ideoloji Osmanlıcılığın bir uzantısı olarak çok uluslu yapıyı birleştirici bir unsur gibi görülmesi önemli rol oynamıştır (Hanioğlu, t.y). Ancak hangi sebeplerden kaynaklanırsa kaynaklansın, oluşturulan parlamento kurumu, demokratikleşme açısından Osmanlı Devletinde hatırı sayılır bir birikim meydana getirmiştir.

1. GENEL HATLARIYLA OSMANLI DEVLETİNDE PARLAMENTO SİSTEM DENEMELERİ

13. yüzyılın sonunda Anadolu'da bir Uç Beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, hem coğrafi konumunun elverişli olması hem de gazâ yani düşmanla savaştan ziyade sefer yapmayı amaç edinen politikasıyla, topraklarını genişletmiş ve 16. yüzyılda dünyanın en büyük imparatorluğu haline gelmiştir. Ancak, Batı'da 15. yüzyılda başlayan Coğrafi Keşifler; Rönesans ve Reforma giden süreci başlatmış, ticaretle gelişip zenginleşen Burjuva sınıfını doğurmuştur. Bu gelişmelere müteakip Batıda 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Sanayi Devrimi ile hızla ilerleyen teknolojik gelişmelerin; 1775'te dokuma sanayi ve 1800'de demir-çelik sanayi ile gerçekleşen hızlı yükselişin gerisinde kalan Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan düşünce akımlarının da dolaylı tesiriyle yeni çâreler aramaya başlamıştır. Bu çerçevede alınabilecek tedbirlere yönelik ilk ıslahat hareketleri, III.Selim (1789-1807) ile başlamış, alınması gereken tedbirler için yeni bir Meşveret (danışma) Meclisi oluşturulmuştur. Öyle ki,

ıslahata ilişkin tüm bu çabalar ileride Osmanlı Devletinde demokratikleşme sürecine katkıda bulunacaktır (Karal, C.V./1999:61-73).

Kuruluş dönemi Osmanlı devletinde yönetim, daha önceki Türk devlet yönetim sistemine benzemekte ve hükümdar önemli konularda tek başına karar vermeyerek, tecrübeli devlet adamlarının fikirlerine müracaat etmekteydi. Daha sonra bu görev, bir çeşit bakanlar kurulu niteliğinde bir meclis olan ve Kuruluş ile yükselme devrinde merkezî bürokrasinin en yetkili kurumu haline gelen Dîvân-ı Hümâyûn tarafından yürütülmüştür. Dîvân'ın yanında bir nev'i danışma meclisi görevi yapan meşveret meclislerinin, devletin büyüyüp genişlemesine paralel olarak, beylik döneminden itibaren ihtiyaç duyulduğunda toplanması geleneği bulunmakla birlikte, bu meclislerden 16. yüzyıl kaynaklarında seyrek bahsedilmektedir. Meşveret meclisinin daha itibar edilir bir kurum olarak önem kazanması ve sık toplanması ancak 17. yüzyıl ortalarına, yani Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarının seyrekleştiği ve eski önemini kaybettiği devreye rastlamaktadır (İpşirli, 1999:187). Bu meclislerin toplantılarının 18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle Tanzimat dönemine kadar düzenli ve sık gerçekleştirildiği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, meşveret meclisleri, Dîvân-ı Hümâyûn'un önemini kaybettiği dönem ile Tanzimat dönemi meclisleri arasındaki zaman diliminde önemli görevler üstlenmişlerdir.

Dış gelişmelerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum düzeninde de bir değişim süreci yaşanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici zümre başından beri yalnız merkezden (padişah ve saray) ibaret değildi. Ayrıcalıklı tabakalar içinde padişahın ve merkez bürokrasisinin yanı sıra Ulema ile toprak sahibi yerel seçkinler de bulunmaktaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında tımar sistemi çökmeye başlamış, tımarlı sipahi sınıfının yerini, vergi mültezimleri almıştır. Geleneksel derebeylerinin yanı sıra Eşraf ve Ayan denilen toprak ve nüfuz sahibi yeni bir taşra eliti zümre ortaya çıkmıştır (Mardin, 1988:12-13). Sonuç olarak 16. yüzyılla birlikte merkezi otoritenin

çözöldüğü, tımar sisteminin bozulduğı bir sürece girilmiş, 17. yüzyılda Ayan artık kendi ordusunu oluşturan ve vergi salan derebeyleri haline gelmiştir. 19. yüzyılın başında devlet, imparatorluk toprakları üzerindeki mülkiyet hakkını tasfiye etmeye başlayınca, toprak sahibi yeni bir zümre daha ortaya çıkmıştır (Lewis, 1998). Ancak tarımdaki teknoloji ve verimlilik düzeyi, toprak sahibi sınıfların ticaret ve sanayi dünyasına geçiş yapmalarını mümkün kılacak düzeyde değildi. Toplumun diğer kesimlerinden de bağımsız tacirler ve imalatçılar sınıfı çıkamamış, sonuçta pazar ekonomisi üzerinde yükselen burjuva sınıfı gelişmemiştir. Bu durumun aksine Batı'nın Coğrafi Keşiflerle, deniz ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kaymasıyla başlayan ve sanayi devrimiyle pekişen gelişimi, askeri gücüne de yansımıştır. Batılı devletler karşısında alınan yenilgiler, Osmanlı devlet adamlarını öncelikle ordunun savaş gücünü artıracak düzenlemelere yöneltmiştir.

Yeni gelişmelere ilk tepki merkezi otoritenin içinden gelmiştir. Yapılacak askeri yenilik ve düzenlemelere karşı yeniçeri ordusunun ayaklanması, III.Selim'in öldürölmesi ile sonuçlanmış, çıkan arbedede Rumeli Ayanının yardımıyla tahta çıkan II.Mahmut, Ayan ile Sened-i İttifak'ı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu senet, hükümdara sadakat göstermeleri şartıyla, Ayan'ın servet ve nüfuzuna dokunulmayacağını taahhüt eden bir belgedir. Ancak II.Mahmut ilk fırsatta bu ittifakı bozmuştur. Osmanlı Devletinde zayıfladığı dönemlerde Ayan ve Derebeyleri ile işbirliği yapan merkezi otorite, siyasal alanda son sözü daima kendisi söylemiştir.

Sonuç olarak 18. yüzyılda askeri okulların açılmasıyla reformlar ilk defa orduda başlamıştır. Bunlar Batı, özellikle Fransız örneklerine göre kurulmuş okullar olmakla birlikte, öğretmenleri Batı'dan getirilmiştir. Böylece gerek memlekete yeni sokulmuş olan matbaada basılan din dışı konulardaki kitaplar, gerekse askeri okullar, Batı ile temas sağlayarak Batı'ya dair değerlerin yayılmasına yardım etmiştir (Karpat, 1996).

Bu dönemde devletin toprak bütönlüğünün korunması amacıyla karşılıklılık esasına dayalı bir diplomasi atağı da başlatılmış olup, Londra

(1793), Viyana (1797), Berlin (1797) ve Paris gibi Avrupa başkentlerinde dâimî elçilikler açılmıştır (Kuran, 1997:11-20; Karal, C.V/1999:61-73). Bu elçilikler Osmanlı aydınının yetişmesine, yabancı dil öğrenmelerine, çağdaş Avrupa ülkelerinde hüküm süren fikirleri tanımlarına hizmet ettiği gibi, dönüşlerinde memleketleri için Avrupa'ya açılan birer "pencere" olmalarında da önemli rol oynamıştır. Böylece, az da olsa, liberal düşüncelerin ülkeye girmesine vesile olmuşlardır. Fakat başlatılan bu reform hareketleri, devletin yapısında önemli bir iyileşme sağlamamasına rağmen, devlet idarecilerinin daha ciddî ve köklü tedbirler almalarına zemin hazırlamıştır.

Aynı gayretler II. Mahmud (1808-1839) döneminde de sürdürülmüş ve bazı köklü değişikliklerle devlet için çağdaş bir yapılanma öngörülmüştür. 1838'de, Divân-ı Hümâyûn'un yerine padişahın ve hükümetin danışma kurulu olarak işlev görecektir ve ilan edilmesi düşünülen Tanzimat Fermanı ile girilecek yeni düzende reformların planlanıp uygulanacağı merkez görevini üstlenecek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (Adalet İşleri Yüksek Meclisi) kurulmuştur (Karal, C.V/1999:153). Tanzimat döneminin de kanun tasarılarını hazırlayan bu meclisin asıl vazifesinin yasa (kanun, nizamnâme, talimatnâme, kararname) tasarılarının hazırlanması olmasına karşın, adlî ve idârî yargı fonksiyonuna da sahipti. Ancak daha sonra hali hazırdaki durumun örnek alınan Batılı liberal değerlerle uygun olmadığı anlaşılmış olacak ki, meclis 1868'de, Şura-yı Devlet (bugünkü Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (bugünkü Yargıtay) olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Ortaylı, 1999).

1830'lardan sonra Avrupa'ya ilk defa tahsile öğrenci gönderilmeye başlanması da ileriki dönem siyasi gelişmelere yön verecektir (Karal, C.V/1999:206-207). Avrupa'da öğrenim gören ve Batı'daki anayasal hareketleri yerinde inceleyen öğrencilerle, Osmanlı İmparatorluğunun kötüye gidişinin durdurulmasını parlamenter sistemde gören ve adlarına Sultan Abdülaziz döneminde "Yeni Osmanlılar" ve Abdülhamid devrinde ise "Genç Osmanlılar" olarak şöhret kazanan aydın sayısının artması, meşrutiyetin

doğuşuna zemin hazırlamıştır. Osmanlı idarî biriminin ve toplumunun değişimi, onlara yeni fırsatlar ve istekler vermiş; ayrıca, Avrupaî eserlerin çevirisi ve taklidi, onların zihinlerine yeni inançların ve fikirlerin yerleşmesine vesile olmuştur. Böylece bu birikimlerin, özellikle de Fransız İhtilalinin getirdiği siyasi değişimlerin etkisindeki Osmanlı aydın ve bürokratları, padişahın egemenliğini sınırlayan ve sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belge özelliğinde olan Tanzimat Fermanını 1839'da ilan etmişlerdir (Çavdar, 1995).

Fermanın en önemli özelliği, padişahın kendi isteği ile yetkilerini sınırlandırmasıdır. Bu sınırlama yasa üstünlüğü ilkesini içermektedir. Kamusal yaşam yeni yasalarla düzenlenecek, keyfi işlemlere yer bırakılmayacak, yasalar herkesi bağlayacaktır. Herkes yasalar önünde eşit olacak, mahkemelerde duruşmalar açık olacaktır. Bu yasal yönetime ve ileride de hukuk devletine yönelişin habercisidir. Ferman ile ayrıca yasaların kurullar tarafından ve kolektif usullerle hazırlanacağı kabul edilmektedir (Tanör, 1995). Öyle görünüyor ki Tanzimat dönemindeki (1839-1876) en önemli gelişme, “meşveret” prensibinin kurumlaşmasıdır. Fermanın da öngördüğü üzere Tanzimat dönemi, merkezde ve taşralarda “meclislerin” ve çeşitli ihtisas kurullarının, mahkeme divanlarının teşekkülüne sahne olmuştur. Özellikle, bu dönemde kurulan taşra meclisleri ileride siyasî hayatta parlamenter sisteme geçişte önemli rol oynayacaklardır (Ortaylı, 1999:283).

Tanzimat Fermanının ilanında iç gelişmelerin yanı sıra Batılı devletlerin etkisinin de büyük olduğu ileri sürülmektedir. Ancak özellikle 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra, Batılı devletler, Tanzimat Fermanıyla Osmanlı Devletinin Hristiyan tebaaya tanıdığı hakları ve verdiği sözleri yerine getirmediğini ileri sürerek baskılarını arttırmışlardır. Çünkü Batılı devletler söz konusu savaşta Rusya'ya karşı Osmanlı Devletinin yanında yer almışlardı ve bu vefa borcunu ödemenin en etkin yolu da Hristiyan azınlıklara tanınacak haklardı. Böylelikle baskılarını arttıran Batılı devletlerin direkt etkisiyle Islahat Fermanı 1856 tarihinde ilan edilmiştir (Lewis, 1998:116). Buna ilaveten

Osmanlı Devleti de çok toprak kaybettiği bir dönemde, içerdiği maddelerle daha çok Müslüman olmayan azınlıklara geniş haklar tanıyan fermanla, azınlıkların özerklik ve bağımsızlık çabalarını sona erdirmeyi amaçlamaktaydı (Shaw,1983:161).

Islahat Fermanı, hukuki nitelik bakımından Tanzimat Fermanına benzetmekle birlikte, bu fermanla Müslümanlar ile azınlıklar bir tutulmuştur. Bu durum Şerri Hukuka ters düşmekle birlikte, esasen hukuk devleti açısından bakıldığında olumlu bir gelişmedir. Öte yandan ferman adeta Müslüman olmayan azınlıklara ve yabancılara bazı ayrıcalıklar tanıdığı için de hukuk birliğini yıkıcı bir niteliğe sahiptir (Mumcu ve Üçok, 1991:267).

İfade ettiğimiz olumsuzluklara rağmen 19. yüzyıl boyunca yapılan reformlar ve yasama işlemleriyle, Osmanlı devletine Avrupalı bir devlet şekli ve yapısı verilmeğe çalışılmıştır. Avrupaî kanunlar ve yargı örgütü, Avrupa tarzında bakanlıklar ve idârî usuller, genellikle Fransız kaynaklarından az veya çok değişikliklerle kopya edilip, padişah fermanı veya hattı ile ilân edilmiştir. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları doğrultusunda yapılan bazı yeniliklerle ve bu dönemde kurulan yeni kurumlarla ileriye dönük adımlar atılmıştır. Örneğin, bunlardan tebaa hakları, mahkemeler, vergilerle ilgili hükümler sonraki dönemde meşrutiyet hükümleri arasında yer almıştır.

Nihayet Osmanlı Devleti'nde ıslahat süreci, Genç Osmanlıların öncülüğünde ilan edilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parlamenter demokrasi, Osmanlı sultanını da bir meşrutî monark haline getiren 1876 Kanun-ı Esasî'si ile en yüksek noktasına erişmiştir. Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet olarak bilinen devir böyle bir ortamda başlamış ve 23 Aralık 1876'da ilk anayasa hazırlanarak halka ilan edilmiştir (Karal, 1999). Anayasa, liberal, monarşik ve Fransızca yazılmış olma üstünlüklerini bir araya toplayan 1831 tarihli Belçika anayasasından büyük ölçüde etkilenecek hazırlanmıştır (Lewis, 1998:163-359). Görüldüğü gibi, III.Selim ile başlayan reform

hareketleri ve Tanzimat ile ÷lkeye giren yeni fikirler neticesinde ÷lkede parlamenter bir siyasî yapı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde İlk seçim sistemi de bu anayasa ile başlamıştır.

1876 Kanun-ı Esâsî'si, iki meclisten teşekkül eden bir parlamento kurulmasını öngörüyordu. Biri, seçilmiş temsilcilerden oluşan Meclis-i Mebûsan ve ikincisi, üyelerinin sayısı mebusların sayısının üçte birini aşmamak üzere padişah tarafından atanan Meclis-i Ayan (Karal, C.VIII/1999:244;Lewis, 1998:374-375). Anayasaya göre, iki meclise birden âzâ olunamaz ve iki mecliste de üyelerin yarıdan bir fazlası bulunmadıkça oturum açılmaz; padişah, umumî meclisi zamanından önce açıp kapayabilir; açılışta, geçen yılın ve gelecek yılın faaliyetlerine dair bir nutuk söyler; umumî meclis üyeliğine seçilenler veya tayin edilenler yemin ederler (Karal, C.VIII/1999:244).

İlk mebuslar meclisinin seçimi için, geçici bir usul olarak, vilâyet meclisleri üyelerinin seçiminde kullanılan usûle başvuruldu. Seçim yöntemi 28 Ekim 1876 tarihli bir irade ile, sınırlı oy hakkı ve iki dereceli seçim esası üzerine tespit edilmişti. İlk seçimler bu sisteme göre yapıldı: Mebus seçimi için ÷lke, sancak esasına göre yirmi dokuz bölgeye ayrılmış ve 50.000 erkek nüfus için bir milletvekilliği tesbit edilmişti (Karal, C.VIII/1999:230-232,237;Lewis, 1998:375) (1923'te bu sayı 20.000'e indirildi). Seçimler dört yılda bir olacak, gizli yapılacak, otuz yaşından küçükler ve Türkçe bilmeyenler aday olamayacaklardı. Mebuslar, başkanlık için parlamentoda üç aday gösterecek ve padişah bunlardan birini seçecekti. Ancak, meclis dağıldığı andan itibaren en geç altı ay içinde yeni seçimler yapılacaktı (Karal, C.VIII/1999:255).

Bu şartlara göre yapılan seçimlerde, 56'sı müslüman, 40'ı hıristiyan olmak üzere toplam 96 mebus seçilmiş ve padişah tarafından atanan 38 ayanın katılımıyla oluşan Umumî Meclis 20 Mart 1877'de, Dolmabahçe

Sarayı'nda törenle açılmıştır. Sultan Abdülhamid, meclisin açılış nutkunda, ilk defa olarak toplanan umumî meclisi açmaktan duyduğu memnunluğu belirttikten sonra, devlet idâresinin esasının adalet olduğunu, Osmanlı tebasının din ve mezhep hürriyetini altı yüzyıldan beri muhafaza etmiş olmasının bu sayede mümkün olduğunu vurgulamakta idi (Karal, C.VIII/1999:232-233,237)5. Meclis, katılımcılık açısından her dinî ve etnik grubu bünyesinde barındırıyordu.

Z. Karal, kurulan bu ilk parlamentoyu şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Âyan toplantıları gizli, mebuslar meclisi toplantıları ise açıktı. Mebuslar, genellikle vilâyet meclisleri arasından seçilmişti. Bu sebeple memleketin eşrafını temsil ediyordu. Varlıklı ve kültürlü idiler. Mahalli problemlerin yanında devletin genel problemlerini de kavramış bulunuyorlardı. İmparatorluk idâresinde bir misyona sahip olduklarına inanmakta idiler. Gerçekte teşkil ettikleri meclis, tarihin en büyük demokratik tecrübesini teşkil etmekte idi. Bu tarihe kadar dünyada dar hudutlar dahilinde, millî bünyeye sahip memleketlerde bu kabil meclisler kurulduğu çok görülmüştü. Fakat ilk defa, üç kıta üzerinde Yanya'dan Basra'ya, Van'dan Trablusgarb'a kadar uzanan topraklar üzerinde yaşayan çeşitli ırklara, dinlere ve mezheplere bağlı toplulukların temsilcileri biraraya gelmişti. Her biri meclis çalışmalarına başlamadan önce şu şekilde yemin etti: Padişahıma, vatanıma ve Kanun-u Esasî hükümlerine, bana verilmiş olan vazifeye saygı gösterip aksine hareket etmekten sakınacağıma yemin ederim” (Karal, C.VIII/1999:233-234).

Bernard Lewis ise, meclisi, “sultanın kendi rejimine liberal ve demokratik bir hükûmet görünüşü verecek ve yapmayı uygun bulduğu her şeye görünüşte halk desteği ve hukukî geçerlik sağlayacak bir kukla meclis ihtiyacına cevap verir görüyordu. Fakat bu uysal ve tecrübesiz milletvekilleri

topluluğu bile kendine özel bir canlılık göstermeye başladı” (Lewis, 1998:166) şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Birinci Mebuslar Meclisi’nin çalışmalarının, dünya umumî efkârı için bir sürpriz olduğu, Osmanlıların çok geri olduğu ve parlamenter rejime intibak edemeyecekleri yolundaki genel kanaatin sarsıldığına dair yabancı basında haberler yer almıştır. Times gazetesinin 14 Nisan 1877 tarihli nüshasında meclis hakkında şöyle denmekte idi (Karal, C.VIII/1999:237):

“Osmanlı memleketlerinde Mebuslar Meclisi kurmanın istenildiği gibi kolay olamayacağı sanılıyordu. Halbuki, bunun tam aksi görüldü. Mebuslar, görüşülen konularda tam bilgiye sahip görünmekte ve çok eski zamandan beri mevcut bir meclis için iftihar vesilesi olacak surette iş görmektedirler. Medenî cesarete gelince, böyle genç bir mecliste az değil belki çoktur”.

Ancak, tarihin akışının Osmanlı lehine olmadığı, bütün toplum müesseselerinin bozulmaya yüz tuttuğu bir dönemde, bu yönetim şekli de, maalesef, bozulmayı durdurucu bir etki yapamamıştır. Ülkenin siyasî ve ekonomik durumu pek iç açıcı değildi. 93 Harbi denilen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşındaki yenilginin ardından, 13 Şubat’ta mecliste heyecanlı ve şiddetli tartışmaların yapılması, gayri müslim temsilcilerin giderek muhtariyet ve bunun gibi isteklerde bulunmaya başlaması üzerine, padişah meclisi (açılışından 10 ay 25 gün sonra) kapatıp anayasayı askıya aldı. Milletvekillerine seçim bölgelerine dönmeleri emredildi (Lewis, 1998:168;Kuran, 1997:265).

Bu dönemde meclisin kapatılıp anayasanın askıya alındığı, basın hürriyetine kısıtlama getirilip, mutlakiyetçi idareye dönüldüğü görüşleri dikkate alınırsa, yeni başlamış olan demokrasi hareketlerinde bir geriye gidiş söz konusudur.

Padişahın Meclis-i Mebusân'ı kapatmasıyla başlayan yeni mutlakiyet dönemi, yönetime karşı İttihat ve Terakkî Cemiyeti etrafında toplanan yeni bir muhalefetin doğmasına yol açmıştı. İdareye karşı düzenli bir muhalefeti temsil eden bu gruplar asker, sivil, müslim, gayri müslim çok çeşitli insanlardan oluşmaktaydı. Bu grupların gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında yaptıkları açık ve gizli muhalefet sonunda, padişah 24 Temmuz 1908'de Kânûn-i Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koyarak, Mebuslar Meclisi'ni yeniden toplayacağını açıkladı. Bu olaya, tarihte hürriyetin ilânı adı verilmiştir (Lewis, 1998:210;Moreau, 2000:1203-1204). II. Meşrutiyetin ilan edilmesi, halk arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Her dinî ve etnik gruba temsil imkânı veren bir seçim yapılarak Meclis-i Meb'ûsân açılmış ve Meşrûfî sisteme yeniden dönülmüştür. Bir başka ifadeyle, yeni bir anayasal parlamenter dönem başlamıştır.

Mebuslar meclisi 17 aralık 1908'de Ayasofya'ya yakın Adliye binasında parlak bir törenle açıldı (Karal, C.IX/1999:64). Sekiz ay sonra II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine geçen Sultan Mehmed Reşad'la (Nisan 1909) meşrûfî idare devam etmiştir. II. Meşrutiyet dönemi olarak bilinen ve 1908'den 1918'e kadar süren bu dönemde parlamentolara İttihat ve Terakki Cemiyeti hâkim oldu. Bu cemiyet gerçekte monolitik bir yapıda değildi. Tam bir fikrî birlik ve bütünlük göstermemektedir (Karal, C.IX/1999:516-519). Osmanlıcılıktan İslâmcılığa (Karal, C.IX/1999:549-550), Türkçülüğten Batıcılığa kadar uzanan her görüşten insanı bünyesinde barındırmakta ve fikir itibarıyla liberal-ekonomik bir görüntü arz etmekteydi.

Genel seçimden sonra, çoğu hıristiyan olmak üzere bir çok mebus liberaller (Ahrar)'in lehinde bir parlamenter muhalefet grubu teşkil etmeye başladı; bu arada bir çok yeni parti kuruldu: Osmanlı Demokrat, Mutedil Hürriyet-Perveran, Ahali (Şubat 1910), Hürriyet ve İtilaf Fırkası (23 kasım 1909) (Karal, C.IX/1999:150-151,153), Fedakâran-ı Ümmet (Karal, C.IX/1999:74). Fakat bunlardan hiç biri İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidar

tekeline karşı gerçek bir tehdit teşkil edecek güçte değildi. Çünkü, İttihat ve Terakki, parlamentonun her iki kanadına da hâkimdi. Bu sebeple, iktidarı döneminde yapılan değişiklikler, parlamentoyu güçlendirmek, tahtı zayıflatmak amacına yönelikti. Bunun sonucunda yürütme organının zayıflaması, Genç Türklerin pek çoğuna uygun gelmediğinden anayasa mücadeleleri yahut anayasa bunalımı olarak değerlendirilen bir dönem başladı.

Meşrutiyetin yarattığı geçici coşkunluk ve aldatici kaynaşma hâli, yerini kısa zamanda yeniden ortaya çıkan ağır iç ve dış meselelere bıraktı. Ülke içindeki partililik ve partizanlık, muhalefet-iktidar çatışmaları had safhaya ulaştı. İttihatçıların, imparatorluk bünyesindeki çeşitli din ve ırktaki değişik unsurları, “Türklük” düşüncesi etrafında birleştirmek ve merkezî otoriteye bağlamak hedefinde takip ettikleri politikalar, bu doğrultuda gerek mecliste ve gerekse mahallî idarelerde görülen uygulamalar, mevcut genel huzursuzluğu daha da arttırdı. Ülkede pek çok yerde isyanlar çıktı (Beydilli, 1999:121).

Bu isyanlardan en ünlüsü; 6 Nisan geces, İttihat ve Terakki karşıtı Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi’nin öldürülmesiyle ivme kazanan, İttihat ve Terakki’ye ve hükümete muhalif olan kesimlerin başını çektiği, tarihte “31 Mart Vakası” olarak bilinen ve 13 Nisan 1909 patlak veren olaydır. Muhalefetin başını İttihat Terakki dışında kalan Prens Sabahattin ve Mizancı Murat çekmekteydi. Ayrıca Batılılaşma çabalarına karşı çıkan tutucu ve dinci gruplar, ayrılıkçı politika izleyen (Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap) azınlıklar da yönetime olan muhalefetlerini sertleştirmektedirler. Prof.Akşin de 31 Mart vakasının; önceden tasarlanmış İttihat ve Terakki aleyhtarı askeri bir gösteri olduğunu, olaya başta ilmiye talebeleri ve Ulema olmak üzere birçok kişinin katıldığını, ayaklanmayı hazırlayanın muhalefetten: Başta Sebahattin Bey, Kamil Paşa ile oğlu Sait Paşa’nın, teşkilat olarak da Ahrar Fırkası, ittihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile merkezîyetçi ve milliyetçi eğilimlerinden ürken bazı Türk olmayan unsurların olduğunu ifade etmektedir. Gösteriyle elde edilmek istenen; İttihat ve Terakki’nin

Mebusan Meclisi üzerinde kurduğu sanılan askeri baskıyı gidermek, Sadrazam ve kabine üyelerinden bazılarını değiştirmekti (Akşin, 1994:397-399).

Sonunda isyan bastırılmış, sıkıyönetim ilan edilmiş ve Padişah Abdülhamit de askerin kendisine bağlılık göstermesine müsaade etmesiyle isyancılarla aynı saftaymış gibi görüldüğünden, muhalefet isyanın sonucunu kendisine fatura ederek, kendisini temize çıkarmış ve tahttan indirilmiştir. Yerine V.Mehmet Reşat'ın geçirilmesine oybirliğiyle karar verilmiş, kurulan kabineye de ittihat ve Terakki'den birçok üye alınmıştır.

Ayaklanmanın bastırılmasından ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra yeniden toplanan Meclis-i Umumi, yoğun bir yasama faaliyetine girişti. Toplantı, basın, çalışma hayatı ve devletin harcamalarına yönelik pek çok yasa çıkartıldı. Mahkemeler doğrudan adliye nezaretine bağlanmıştır. Bunlar," hukuku laikleştirme" ve "yargı birliği" yaratılması yönünde önemli adımlardır. Bu meclisin önemli fonksiyonu, 1876 Anayasa'sında meydana getirdiği değişikliktir. 8 Ağustos 1909 tarihinde çıkartılan bir kanun ile 1876 Anayasası'nın 21 maddesi değiştirilmiş, bir madde kaldırılmış, üç yeni madde eklenmiştir. Değişiklikler esas itibariyle devlet aygıtının yeniden düzenlenmesine ve kişi hak ve özgürlüklerine yöneliktir.

1909 değişikliğinin en büyük katkısı, monarşinin gerçekten sınırlanmış olmasıdır. Padişah anayasaya bağlılık yemini edecek, sadrazam ve şeyhülislam'ı atayabilecek, vekilleri ise sadrazam seçecek, padişah usulen onaylayacaktır. Bakanlar kurulu padişaha değil meclis önünde sorumlu olacak, padişahın yetkilerini ancak sadrazam ve ilgili bakanın girişim ve imzasıyla kullanabilecektir. Yani yürütme yetkisi artık demokratik yapılı bir bakanlar kuruluna kaymaktadır. Ayrıca padişahın yetkileri yasama lehine de sınırlandırılmıştır, özellikle bazı antlaşmaların imzasında Meclis-i Umumi'nin tasdik şartı getirilmiştir. Ayan ve Mebusan izin almadan yasa önerme hakkına sahip kılınmış, yasa önerilerinin tasarılaştırılmasında Şuray-ı Devlete danışma şartı kaldırılmıştır. Padişah'ın

mutlak veto yetkisi taliki veto yetkisine çevrilmiş, Heyet-i Ayan görüşmelerinin açık olarak yapılması esası getirilmiştir. Meclisi fesih yetkisi tek başına padişaha verilmemiştir. Bu değişiklikler, klasik parlamenter hükümet sisteminin Anayasa hukukuna girmesi demektir (Tanör, 1995:154-158).

İttihatçılar Babiali (Bürokrasi) 'nin elindeki gücü en az Saray'ınki kadar kısıtlamaya niyetliydi. Anayasanın bazı maddelerinde yapılan bu değişiklikler Babiali'nin gücünü iyice azaldığının bir belgesi idi. Eğer anayasada yapılan değişikliklerin amaçlarından biri de devletin yürütme organının zayıflatıp, yasama organını daha güçlendirmek idiyse, bu amaç beklenilenin ötesinde bir başarı sağlamıştır. İttihatçılar 1908 Temmuz'undan beri giriştikleri ıslahat hareketinin başarıya ulaşması Saray ve Babiali'deki tutucu güçleri dengeleyebilecek kuvvetli Meclis'in şart olduğunu düşünmekte idiler. Meclis'i neden güçlendirdikleri, 1912'de Cemiyet kendi yarattığı bu meclise sahip çıkamayınca anlaşılacaktır (Ahmad, 1995:111-112).

Kişî hak ve özgürlükleri açısından getirilen değişiklikler de demokratikleşme yönündedir. Hem cezalandırmalar hem de tutuklamalar bakımından "yasaya uygunluk" koşulu getirilmiştir. Ünlü 113. madde (padişaha tanınan "sürgüne yollama" yetkisi) metinden çıkarılmıştır. Düşünce özgürlüğü kavramı yoktur, ama basın özgürlüğü öngörülmüştür. Toplantı ve dernek kurma hakları sağlanmış; ülke bütünlüğüne ve meşruti yönetime karşı ve ayrıcalığı savunan cemiyetler yasaklanmıştır.

Bu dönemde İttihatçılara yönelik tek ciddî muhalefet, Aralık 1911 ara seçimlerinde kısa süreli bir zafer kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan geldi. Fakat bu parti, bu durumdan uzun süre yararlanamadı ve Nisan 1912'de yapılan seçimleri tekrar kazanarak iktidara gelen İttihatçılar, fiilî bir diktatörlük kurdular (Karal, C.IX/1999:160-161). Balkan yenilgisinden sonra 1912 Ağustos'unda meclis kapatıldı ve bu durum iki yıla yakın bir süre devam etti (Karal, C.IX/1999:179). Bu zaman zarfında muhalefet partileri yasaklandı ve

daha önce anayasa metninden kaldırılan sürgüne yollama, bu sefer Padişah'ın değil, İttihat ve Terakki'nin, parti liderlerinin bazılarının sürgüne göndermesiyle tekrar uygulanmış oldu. Mayıs 1914 seçimleri, yalnız bir partinin katılmasıyla yapıldı. İttihat ve Terakki, 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar tek parti olarak kaldı.

İttihat ve terakkinin içindeki iktidar mücadelesinin ilginç bir yönü, parti yönetiminin mebuslara karşı takındığı yetkeci tavidir. Partinin anti-feodal, devrimci çizgisi belirginleştikçe, ya da savaş sıkıntıları arttıkça, kendi listelerinden seçilmiş mebuslardan çatlak sesler çıkması ihtimali artıyordu. İşte meclisteki muhalefeti sindirebilmek ve gerektiğinde yeni bir meclisin oluşmasını sağlayabilmek için meclisin feshinin kolaylaştırılması gündeme geldi. Aslında 1912'de başlanan bu anayasa değişikliğinin tamamlanması 1914'de çıkarılan bir kanunla sağlandı. 1915'de yapılan değişikliklerle meclisin toplantı süresi indirildi. Ancak 1916'da yürürlüğe giren tadille de padişaha, dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması şartı dışında hiç bir kısıtlama olmaksızın meclisi dağıtma yetkisi verildi. Bu 1876 sistemine bir dönüştü (Akşin, 2001:76).

21 Aralık 1918'de VI. Mehmet meclisi feshetti ve sadrazam aracılığı ile hükûmet etmeye başladı. Yeni seçimler (Osmanlı döneminde yapılan altıncı ve son genel seçim) Aralık 1919'da yapıldı; 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan 18 Mart'ta kendini tatil etti. 11 Nisan'da da padişah tarafından feshedildi. Böylece Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra parlamento denemeleri iki dönemde yaşanmıştır: 1876'dan 1878'e kadar I. Meşrutiyet dönemi ve 1908'den 1920'ye kadar süren II. Meşrutiyet dönemi. II. Meşrutiyet dönemi birincisinden daha uzun sürdü, fakat o da başarısızlık ve hayal kırıklığı ile sona ermiştir. Bu dönemden sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Meclisin temellerinin atılacağı bir sürece girilecek olup, büyük ümitlerle başlatılan ancak başarısız olan parlamento denemeleri ilerisi

için halk üzerinde hem birikim sağlamış, hem de zemin oluşturmuştur diyebiliriz.

2. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ VE TBMM'NİN AÇILMASI

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nden iki hafta sonra müttefik donanması İstanbul'a gelip şehre asker çıkardı. Bu tarihten sonra kurulan tüm Osmanlı kabinelerinin - özellikle kısa aralıklarla 5 kez hükümet kuran Damat Ferit Paşa kabinesinin - ittifak devletlerine tamamen teslimiyetçi bir politika izlediğini görüyoruz. Bununla birlikte, Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918'de Padişah Vahdettin tarafından feshedilmesiyle ülke, bu hükümetler tarafından Kanun-u Muvakkata'larla yönetilmeye başlanmıştır.

Bundan sonra olaylar hızla birbirini kovalamıştır. Mütarekenin 7. maddesine dayanarak Müttefikler Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmeye başlamıştır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali bardağı taşıran son damla olmuş, Türkiye halkı işgale karşı eşi görülmemiş bir tepki göstermiştir. Birçok yerde, mitingler, toplantılar ve protesto gösterileri düzenlenmiş, halk, işgale karşı yerel direniş örgütleri kurarak silahlanmaya başlamıştır. İzmir'in işgali, yurt çapında halkın, işgale karşı tepkisini yükselten ve örgütlenmesini sağlayan en önemli merhaledir. 18 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi'nde, 19 Mayıs'ta Fatih'te, 20 Mayıs'ta Üsküdar'da ve 6 Haziran'da Sultanahmet'te dev mitingler tertip edilerek işgaller kınandı. İşgale karşı direnme andının içildiği mitinglerin coşkusu, halkın kurtuluş savaşına katılımının ilk işaretleriydi. Küçük gruplar ve yerel kurumlar düzeyinde başlayan bu katılım arzusu önce kongreler, sonra da 1919 seçimleri ile ulusal bir amaca doğru yönlendirilmiştir (Çavdar, 1995). Tüm bu gelişmelerin, uzun yıllardır savaştan yorgun düşen Osmanlı Devleti'nde Türk tebaasının yeniden siyasal katılıma başlaması niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

Mitinglere ilaveten, bir yanda işgalci devletlerin zulüm ve baskıları, öte yandan İstanbul'daki Divan-ı Harb'in vatanseverlere karşı yürüttüğü yargılamalar ve verilen ağır ceza kararlarının yükselttiği karşı koyma bilinci, ilk direnme hareketini yine İstanbul'da başlatmıştır. Anadolu'da da işgallerden sonra yurdu savunmak için çeşitli bölgelerde Müdafaa-i Hukuk, Reddi İlhak gibi birçok cemiyet kurulmuştur. Bununla birlikte, Yunan işgali Anadolu içlerine sarktıkça her ilerleme istikametinde zamanla birer milli cephe kurulacaktır. Bu güçler başlangıçta ufak çeteler iken bunlara daha sonra eski subayların da katılmasıyla büyük guruplar oluşmaya başlamıştır. Ancak bu grupların cephane ve iaşesinin sağlanması ve cephelerde düzenli bir şekilde kullanılması için disiplinli bir örgütlenme gerekiyordu, işte bu örgütlenmeyi sağlamak üzere Temmuz ayından itibaren birçok mahalli kongre toplanmaya başlamıştır.

Batı Anadolu'daki kongreler, bir taraftan yukarıdaki fonksiyonları icra ederken, diğer taraftan belirli bir bölgeyi temsilen yapıldığı için o bölgede devlete ait hakları kullanabilmek (seferberlik ilanı, vergi toplamak vb.) için bir dayanak elde etmeye yarıyordu. Hatta Alaşehir kongresinde, halkın harekete katılmasını zorlayıcı yönde tedbirler alınmış; bedeni veya nakdi hizmetten kaçınanlara para cezası, tekerrüründe idam cezası verileceği kararlaştırılmıştır. Bu husus, bölgedeki hareketin devletin belirli fonksiyonlarına yüklenen bağımsız bir faaliyet haline gelme eğilimini gösterir (İlkin ve Tekeli, 1983:280-284). Aynı tarihlerde Doğu Anadolu'da ve Karadeniz'in bazı illerinde de benzer hareketler başlamıştı.

Görüldüğü üzere Millî Mücadele Döneminde, önce il bazında yerel örgütlenmeler (İzmir, Balıkesir, Nazilli vb.) meydana getirilmiştir. Bunları daha geniş çaplı yöresel ve bölgesel (Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Trakya'daki hareketler gibi) örgütlenmeler takip etti. Nihayet Sivas Kongresi ile bu örgütler bir çatı altında birleştirilmiştir. Bu örgütler bir taraftan halkı işgallere karşı örgütlemeye çalışırken diğer taraftan da hareketi halka mal edebilmek için demokratik denilebilecek bir karakter taşımışlardır. Nitekim büyük ölçüde, bu örgütlerin birleştirilmesiyle oluşturulan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Cemiyeti aracılığı ile seçilen temsilcilerden oluşan birinci Meclis hareketin demokratik niteliğinin aynası gibidir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği günlerde, ileride Millî Mücadele'nin önderi olacak olan eski ittihatçı Mustafa Kemal, İstanbul Hükümetinin emriyle, Doğu Anadolu'daki 9. Ordu'ya müfettiş olarak atanmıştı. Kendisine verilen görev; bölgede asayişin sağlanması, mevcut silah ve cephanenin toplattırılması, asker toplayan şuralar varsa faaliyetlerine engel olunmasıydı. Bu görev için de bölgedeki askeri ve sivil üniteler emrine verilmişti. Ancak kafasında bambaşka fikirler olan Mustafa Kemal, hemen tamamını İttihatçı milliyetçilerin oluşturdukları Müdafaa-i Hukuk gruplarının bir kısmıyla daha İstanbul'da iken temas etmiştir. Bu sebeple, İstanbul'dan ayrılıp, Samsun'a 19 Mayıs 1919'da gelmesi, Türkiye'nin tarihinde yeni bir devrin açılmasının ve memleketin iki ayrı kampa bölünmesinin başlangıcının işaretidir. İstanbul'da Padişah ve Hükümet, müttefiklerle işbirliği ederek padişahlık idaresinin devamını sağlamaya çalışırken; Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde bağımsızlık yanlısı subaylar ve bölgesel kurtuluş cemiyetleri ile onların etrafında toplananlar, ülkenin toprak bütünlüğü için verilecek bağımsızlık mücadelesine atılacaklardır (Karpaz, 1996:35).

Mustafa Kemal bir ay sonra Samsun'dan Amasya'ya geçmiş, burada yakın çalışma arkadaşları ile birlikte, 21 Haziran'da "Amasya Tamimi" adıyla Millî Mücadele'nin ana hatlarını içeren bir genelge yayımlamışlardır. Bu genelgeyle, 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacağı, vatanın tamamıyeti ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu, merkezdeki hükümetin görevlerini yerine getiremediği, onun için milletin sesini duyuracak bir millî kongrenin Sivas'ta toplanacağı ilan edilmiştir. Bu genelge sadece bölgedeki sivil ve askeri kurumlara değil tüm yurttaki ilgili birimlere gönderilmiştir. Buarada Anadolu'daki haberleri alan İstanbul Hükümeti, disiplinsiz davranışları nedeniyle, Mustafa Kemal'i geri çağırdıysa da, Mustafa Kemal

bu emri dinlemeyip 8 Temmuz 1919'da ordudan istifa etmiştir. Bu gelişme aynı zamanda Anadolu'da kurulacak olan hükümetin de habercisidir.

Erzurum kongresine 57 delege katılmış olup, bunların üçte biri asker ve memur kökenli iken, üçte ikisi mahalli eşraf ve onlarla yakın ilişkili olan gruplardır. Kongre, aldığı kararları bir bildiri ile kamuoyuna açıkladı. Kararlarda; "Samsun ve Trabzon'u da içine alan Doğu Anadolu Bölgesi'nin hiç bir sebep ve bahane ile bölünmesinin ve Osmanlı topluluğundan ayrılmasının mümkün olamayacağı, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi bırakmak zorunda kalması halinde millî hakları koruyucu tedbirlerin alınacağı, 30 Ekim 1918 tarihi itibarıyla sınırlarımız içinde kalan Türkiye'nin parçalanamayacağı" belirtilmiştir. Kongrede ayrıca köy ve mahallelerden vilayetlere kadar kurulacak örgüt belirlenmiştir. Bunların üstünde ve Kongrenin toplanmadığı zamanlarda bütün siyasi ve idari kararları verecek bir organ olan Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması öngörülmüştür (Goloğlu, 2008:78-94).

Sivas'taki kongre de 4 Eylül 'de toplanmış, kongreye katılanların çoğunluğunu bürokrat ve subay kökenli kişiler oluşturmuştur. Kongre, aldığı kararları bir bildiri ile ilan etmiştir. Erzurum kongresi bildirisine benzeyen kararların en önemli farkı, bölgesel kurtuluş çarelerinin reddi ve 30 Ekim 1918 tarihinde hudut içinde kalan kesimin ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğinin kabulüdür. Bunlarla birlikte belki de en önemli karar, Osmanlı hükümetinin herhangi bir ülke toprağını terk etmesi halinde Heyet-i Temsiliye'nin geçici bir idare kurarak bir hükümet vazifesi göreceğinin kabul edilmesidir. Batı Anadolu'daki tüm kongreler ile Erzurum kongresi bölgesel mahiyette iken Sivas kongresi ulusal amaçlı yapılmış, burada bölgesel kurtuluş çareleri reddedilip vatan topraklarının ayrılmaz bütünlüğü savunulmuştur.

Sivas Kongresi ile gelişecek hareket ülke düzeyinde bir nitelik göstermekteydi. Bu durumu İstanbul hükümeti de fark etmiş ve Elazığ valisini kullanarak bu kongreyi dağıtmak istemiştir. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye,

bütün vilayetlere ve komutanlara çektiği telgrafla, İstanbul'la olan bütün haberleşmenin kesilmesini istemiştir. Böylece, yeni bir kontrol merkezi olarak ortaya çıkan Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümetini Anadolu'dan tecrit etmiş oldu. Bu kararın etkisi İstanbul'da hemen görülmüş, Damat Ferit görevden alınmış ve yerine Ali Rıza Paşa getirilmiştir. Yeni kabine de Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasına karar vermiştir.

Aslında Millî Mücadele'nin önder kadrosu, giriştikleri bağımsızlık mücadelesinin, rejime karşı bir başkaldırı olarak nitelendirilmemesi gayreti içindeydiler. Amasya Genelgesiyle de ifade ettikleri gibi, idealize edilen husus; milletin varlığını ispat etmek için tek yolun, kendi kaderini kendisinin belirlemesi gerektiği, egemenlik hakkının millete ait olması ve uygulama şeklinin de temsili yönetim sistemi ile gerçekleştirilmesidir. Bu düşüncelerin gerçekleşmesi için de toplumun tabanına dayanmak gerekiyordu. Aksi halde arzu edilen hedeflere ulaşmak mümkün olamazdı. Bu nedenle, Anadolu'da gerçekleştirilen kongrelerin millî egemenliğe dayanan bir devletin doğuşu için önemi çok büyüktür. Kalkışılan mücadelenin basit bir macera olmaması ve daha işin başında başarısızlığa uğramaması için, buna halkın katılımını sağlamak şart idi. Bunun yolu ise, her yöreden gelecek temsilciler marifetiyle toplanan kongrelerde meselelerin görüşülmesi ve müşterek karar alınmasından geçiyordu. Bu itibarla, Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin en önemli boyutu olan "halkın egemenliğine geçiş" öncesinde halkın siyasal katılımının da sağlanmasında bu kongrelerin önemi çok büyüktür.

1919 Seçimleri sonbaharda başladı, iki buçuk aylık bir sürede tüm yurttan bitirildi. Böylece son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri seçilmiş oluyordu. Müdafaa-i Hukuk özellikle Anadolu'daki seçimlere ağırlığını koydu. Sonuçta 168 milletvekili seçildi ve bunların büyük çoğunluğu ile 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan ilk toplantısını İstanbul'da yaptı. 1919 seçimleri, kurtuluştan ve bağımsızlıktan yana olan güçlerin dayatması ile gerçekleşen

ve milli mücadeledaki tüm kararlara yığınların katılımını sağlayan bir eylemdir (Çavdar, 1995:168-169).

Daha sonra bir toplantı tertipleyen Heyet-i Temsiliye üyeleri; memleketteki cemiyet teşkilatını kuvvetlendirmek ve Mebuslar Meclisi toplanıp emniyet içinde çalışıp, aynı gayeye yöneldiği görülünceye kadar Heyet-i Temsiliye'nin vazifesine devam etmesi; ayrıca İstanbul'a gelecek mebusların bu fikirlere sahip olması için bazı merkezlerde temaslar yapılması kararları alındı. İstanbul'a gitmek üzere Ankara'ya uğrayan milletvekillerine, mecliste "Kuvay-ı Milliyeci bir grubun teşkil edilmesi" hususunda telkinlerde bulunulmuştur. Böyle bir sonuç alınırsa o takdirde meclis, Osmanlı Mebusan Meclisi görüntüsünden çıkacak, milli hareketin, Anadolu'nun meclisi olacaktı. Meclis'in yeni milletvekillerinin yapısını sezmiş bulunan Padişah da meclisin açılmasını bu sebeple bir süre geciktirdiyse de sonunda açılmasına izin vermiştir (Tansel, C.III/1991:16-17).

Meclis, 1920'de çalışmalarına başladıktan sonra milliyetçi mebuslar tarafından bir "Felah-ı Vatan" grubu oluşturuldu. Bu grubun 22 ve 28 Ocak tarihli gizli toplantılarında "Misak-ı Milli" metni okunup, bölünemeyeceği kabul edilen Türk topraklarının sınırı çizildi. Bu sınır kısaca " 30 Ekim 1918 tarihinde hududumuz dahilinde kalan topraklar " olarak ifade edilebilir. Meclis-i Mebusan daha sonra yaptığı toplantıda bu " Misak-ı Millî" metnini basına ve bütün parlamentolara ilan etti. 6 Madde olarak kabul ve ilan edilen bu esaslar, aynı zamanda Kuvay-ı Milliyeci'lerin de gerçekleştirmeye çalıştıkları esaslar olup, bunun Misak-ı Milli adı altında yayınlanması, o günler için gerçekten büyük cürettir (Tansel, C.III/1991:18). Misak-ı Millî, tam bağımsızlık isteminin ve milletin bu istem kapsamında isteyeceği asgari hakları yansıtan bir bildiri niteliğindedir (Eroğlu, 1982:204).

Meclis-i Mebusan tarafından Misak-ı Millî'nin ilanı üzerine itilaf Devletleri İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını yoğunlaştırdılar. Bu

kapsamda, Londra Konferansı'nın Mart ayındaki toplantısından sonra, İstanbul işgal edilmiştir. Nisan 1920'de de Padişah, Meclis'i dağıttığına ilişkin emrini yayınladı.

İstanbul'un işgali ve milletvekillerinden bazılarının tutuklanmalarından sonra yeni bir meclisin toplanmasını gerekli sayan Heyet-i Temsiliye, Kolordu Komutanlıklarına, vilayetlere ve müstakil Liva'lara birer genelge göndererek, her bölgede on beş gün içinde seçim yapılmasını ve seçilecek kişilerin Ankara'da toplanmasını istedi. Yurdun içinde bulunduğu olağanüstü durum dolayısıyla bu seçimler "ikinci seçmen" adı verilen kişilerce gerçekleştirilmiştir. Ama bu, normal bir çift dereceli seçim değildir. Her liva'nın ileri gelenleri ikinci seçmen sıfatıyla milletvekillerini seçtiler. İşgal altındaki bölgelerin bir bölümünde de seçim yapılamamıştır (Güneş, 1993:40).

Bu suretle yeni seçilen milletvekilleri ile İstanbul'dan Anadolu'ya kaçabilen Meclis-i Mebusan üyeleri Ankara'ya geldiler ve Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 günü açıldı. O zamanki şartlar altında, ilk günler gerçek milletvekili sayısı tam olarak bilinmiyordu. Bu nedenle Meclis'in karar çoğunluğu zaman zaman değişmiştir. Ancak, son araştırmalara göre T.B.M.M.'nin tam üye sayısı 388 veya 390 kişidir. Bu üyelerin yandan fazlası (233 kişi) asker, memur ve diğer aydınlardan oluşmuştu. Memurların ise 54'ünü askerler oluşturuyordu. 47 din adamı vardı geriye kalanlar ise çiftçi, tüccar ve aşiret başkanları gibi kişilerdi (T.B.M.M. Yayını, 1985:37).

T.B.M.M., meşrutiyet ve mütareke devresinin çeşitli parti ve cemiyetlerinin mensuplarını bir araya toplamıştı. Fakat meclise Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti hâkimdi. Mebusların hepsi Osmanlı idaresinin tenkitçileri olmuşlardır. Sivas kongresinde benimsenen bir zihniyetle fırkacılığı reddetmişler, bu sebeple kolektif bir dert olan İttihatçı-İtilafçı düşmanlığına girmemişlerdir. Meclisin bu tecanüsü yalnızca müşterek gayesindedir. Bu gaye ise şöyle özetlenebilir: Hilafet ve saltanatı, vatan ve

milleti, millî hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak (Tunaya, 1982).

Büyük Millet Meclisi hemen çalışmalara başlamış, ancak Mayıs'a kadar hükümet kurulamamıştır. Bu süre zarfında Meclis'in yaptığı en önemli işlem, 2 sayılı ve 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniyye Kanununun kabul edilmesidir. Bu kanun T.B.M.M.'nin meşruluğuna karşı isyan niteliğinde sözlü, yazılı ya da fiili muhalefet ya da bozgunculuk yapanları vatan haini ilan ederek idam cezası ile cezalandırıyordu.

Görülüyor ki, bu Meclis yasama ve yürütme kuvvetlerini elinde bulunduran bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Böylece hem hâkimiyetin kaynağı millet oluyor hem de bağımsızlık savaşı sırasında süratli kararların alınmasına uygun bir yapı oluşturuluyordu.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Türk Milletinin tarihinde yeni bir devre açılmış ve yeni bir devletin temeli o gün Ankara'da atılmıştır. Bu devletin kuruluşu, İstanbul Hükümetine karşı isyan eden ve işgal devletlerine karşı gelen milli kuvvetlerin, halkın desteğine ya da başka bir ifadeyle millet iradesine dayanarak başardığı bir sonuçtur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile anayasasız bir anayasa düzenine girilmiştir. Bu rejimin niteliği üzerinde çeşitli görüşler vardır. Goloğlu bu rejimi, "Üçüncü Meşrutiyet" olarak nitelendirmektedir. Ona göre, B.M.M.'nin amaçları arasında saltanat ve hilafet makamlarının kurtarılması da vardır. Çünkü, mebuslar kendilerini Meclis-i Mebusan'ın devamı olarak algılamakta, Kanun-i Esasiye bağlılık göstermektedirler. Bu durumda B.M.M.'nin 20 Ocak 1921'e kadar, özel bir halk idaresi rejimine yönelik bir Meşrutiyet Parlamentosu olarak kabulü mümkündür" (Goloğlu, 1970:147:155).

Buna karşılık bazı görüşlerce de birinci T.B.M.M.'nin Osmanlı Meclisinden ayrı ve ihtilalci karakter taşıdığı savunulmaktadır. Zira bu meclis padişah tarafından değil Heyeti Temsiliye Reisi tarafından toplantıya çağırılmıştır. Toplanma yeri Kanun-i Esasiye göre olması gereken yer değil, Ankara'dır. Üstelik Ayan Meclisi de yoktur. Meclis aldığı kararlarla Padişah ve İstanbul Hükümetini devre dışı bırakmıştır; İstanbul hükümeti ile resmi haberleşmeyi yasaklamış, bu hükümetin yaptığı ve yapacağı anlaşma ve sözleşmelerin geçersiz olduğunu açıklamıştır. Bu özellikleriyle de bu dönemin ve Meclisin, meşruti rejiminden tamamen farklı ve ihtilalci bir yapısı olduğu ifade edilmektedir (Turan, C.II/1992:141).

Esasen bu ikili görünümün altında, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Millî Mücadelenin önder kadrosunun başından beri, kurtuluş savaşı için halk desteğini arkasına almak, halk arasında bir huzursuzluk yaratmamak adına bağımsızlık hareketini var olan rejime bir başkaldırı olarak nitelememe gayreti vardı. Yoksa elbette, ittihatçı milliyetçilerin, aydınların kafasında çoktan beri, halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyet rejimi oluşturma fikri daima olmuştu.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; T.B.M.M.'nin açılması ile 1921 Anayasasının kabulü arasındaki dönem, kabul edilen kanunlar, Heyeti Temsiliye kararları ve yayınlanan beyannameler ile maksat ve gayenin açıkça belli edildiği, Meşrutiyet rejiminden tamamen farklı ve adı konmamış bir Cumhuriyet rejimidir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası ile bu durum değişmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı yasayla kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) 23 madde ve 1 ek maddeden oluşmaktaydı. 1921 Anayasa'sı, "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır" diyen birinci maddesi ile Türkiye'de cumhuriyeti, yalnız fiilen değil hukuken de kurmuştur. 2. maddede "Yürütme erki ve yasama yetkisi milletin

tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde bulunur ve toplanır" denilerek parlamenter meşruiyet (Yasamanın üstünlüğü) ilkesi getirilmiş, bunu Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanı taşır" diyen 3. maddeyle açarak, yaşamanın üstünlüğü ilkesinin katı uygulaması olan meclis hükümeti (güçler birliği) sistemini kurmuştur. 8.maddede "Büyük Millet Meclisi, hükümetinin bölündüğü daireleri... kendi seçtiği vekiller eliyle yönetir... onları yönlendirir... ve değiştirir" denilerek yürütme organının yasamanın vekili olduğu kabul edilmiştir. 7 nci maddede Meclis'in yetkileri (Seri hükümlerin uygulanması, kanunların yapılması ve değiştirilmesi, barış imzalanması, vatanın müdafaası) sayılmıştır. 4, 5 ve 6 nci maddeler Meclis'in seçimi ve yönetimlerle ilgilidir (Parla, 1991:12-16).

Bu anayasa, "vatanın kaderine milli hâkimiyetin temsilcisi Büyük Millet Meclisi'nin el koymasını" mümkün kılan ve onun meşruluğunu tanıtan hukuki ve siyasi bir belgedir. Artık Türkiye'de kuvvet ve yetkilerin kaynağı millet ve onun iradesidir. Anayasa'da devlet rejiminin Cumhuriyet olduğuna ilişkin bir ibare yoktur ama "egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu" söylendiği anda, Cumhuriyet'in fiilen ilan edildiği kabul edilmelidir. Bu anayasanın diğer bir özelliği, çok kısa olmasına rağmen yarıdan fazla bölümünün taşra yönetimini, özellikle yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerini düzenlemiş olmasıdır. Buna, yerel katılım ve yerel demokrasi adını vermek yanlış olmaz. Ne var ki daha sonraları bu temelden uzaklaşmıştır (Tanör, 1995:212).

İlk olarak Fransız İhtilali'yle kurulan (1792-1795 dönemindeki) "La Conventionnel Nationale" ile kendini gösteren ve bu yüzden "conventionnel" adını alan sistem, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki meclis sistemine modellik etmekteydi. Olağanüstü dönemlere özgü bu sistem önceleri hararetle benimsenmiş ve desteklenmiş ise de, daha sonra vazgeçilmiş ve meclis karşısında daha rahat bir bakanlar kurulu oluşturulmasından yana olunmuştur (Tunaya, 1982:392).

3. TEK PARTİ DÖNEMİ

3. 1. Cumhuriyet'in İlanı ve 1924 Anayasası

23 Nisan 1920 de açılan Büyük Millet Meclisi, Türk Tarihi'nin en karışık döneminde görev yapmıştır. Bir yandan Anadolu'yu işgal edenlere karşı amansız bir mücadele örneği verirken, bir yandan İstanbul Hükümeti ve müttefiklerce teşvik edilen iç isyanların bastırılmasıyla uğraşmış, öte yandan bağımsız bir devlet meclisi gibi yabancı devletlerle yoğun diplomatik ilişkilere girmiştir. 20 Ocak 1921'de Anayasal bir rejime geçen Ankara hükümeti, başlangıçtan beri arzuladığı "Cumhuriyet" sistemine geçmek için fırsat kollamaktadır. Bu amaca ulaşmanın ilk şartı da, saltanat yönetiminin kaldırılmasıdır. Padişah veya saltanat bir idare şekli olarak kaldıkça, ulusun egemenliğine dayanan bir idare biçimi olarak Cumhuriyet'in kurulabilmesi mümkün olamazdı. Sonunda yapılan tartışmaların ardından Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırıldığını oybirliğiyle onaylamış, Halifeliğin ise, Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu kararlaştırılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İslamcısından sol görüşlüsüne kadar çok geniş bir siyasal yelpaze oluşmuş; ancak, Meclis, hoşgörülü, demokratik ve özgür bir ortamda çalışmalarını yürütmüştür.

Birinci Meclis'de çok farklı görüşlerde insanlar bulunmasına rağmen, siyasal gruplaşmalar fazlaca dağınık olmamıştı. Bunlardan ilki 10 Mayıs 1921'de kurulmuş olan "Birinci Grup" olup, daha sonra (1922 Sonbaharı) kurulacak olan "Halk Fırkası"nın ilk çekirdeğidir. Birinci Grup Mustafa Kemal ve yakın çevresinin gayretleriyle oluşturulurken, buraya alınmayan mebuslar yavaş yavaş bir araya gelmeye başlamışlar ve 1922 Temmuz'unda da resmen "İkinci Grup" olarak örgütlenmişlerdi. Bu iki grup arasındaki ilişkiler giderek sertleşmiş ve bir manada, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının "icra Vekilleri Heyetinde ağırlıklı olmaları dolayısıyla, iktidar-muhalefet münasebeti

halini almıştır. "Esas amacı Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan ikinci Grup", "Başkumandanlık Kanunu"nun üçüncü kez uzatılmasına şiddetle karşı çıkmış ve özellikle de Lozan görüşmeleriyle ilgili olarak sesini epeyce yükseltmiş; böylece, Meclis'te her iki gruba üye olmayanların sempatisini kazanmaya başlamıştı (Tuncay, 1989:109).

İkinci Grubun resmen ortaya çıkmasıyla birlikte Birinci Grup, yapısında ve örgütlenmesinde değişiklikler yaparak faaliyetlerini genişletirken, ikinci Grubun liderlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'in muhafız alayı kumandanı (Topal) Osman tarafından öldürülmesi, bu iktidar-muhalefet ilişkilerini oldukça sertleştirmişti. Bundan sonra Mustafa Kemal'in da katıldığı bir toplantıda seçimin yenilenmesi kararına varan Birinci Grup ileri gelenleri ertesi gün bu teklifi 120 milletvekiline imzalattımlar ve Meclis'in de 1 Nisan 1923'teki oturumunda bunu kabul etmesi üzerine yeni seçimlere gidilmişti. 1923 yılı Haziran-Temmuz aylarında yapılan seçimler, başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde iktidar partisi durumundaki Birinci Grup üyelerinin yoğun baskısı altında geçmiş ve ikinci Gruba mensup muhaliflerin seçilmemeleri için büyük gayret sarf edilmişti. Seçimler sonucunda Birinci Grubun adayları büyük ölçüde kazanırlarken, eski muhaliflerden ancak bir kaç kişi Meclise girebilmiş; fakat bu seçimlerin yapılış biçimi ve Birinci Grup ileri gelenlerinin tutumları, ikinci Meclis'te yeni bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Meclis 11 Ağustos 1923 günü çalışmalarına başladı (Tuncay, 1989:55).

Seçimlerin yapıldığı günlerde "Dokuz Umde Beyannamesini yayınlayan Birinci Grup, 9 Eylül'de "Halk Fırkası" adını alırken, kendisi için Birinci Meclis'ten gelen en önemli sorunlardan birisi durumundaki Lozan Anlaşması'nı da ikinci Meclis 23 Ağustos'ta onayı almıştı. II.Meclis'le birlikte tam iktidar olan ve Halk Fırkası adını alan "Birinci Meclis'in Birinci Grubu", yürütmeyi elinde bulundurmakla birlikte, yasama organına aynı ölçüde hakim

olamamaktadır. Bu nedenle de tıpkı 1911 ve 1914 tadilatında İttihatçıların yaptıkları gibi, yürütmeyi yasamaya karşı güçlendirmek isteyen bir anayasa yapılmasını isteyeceklerdir.

İkinci Meclis, bu yasama dönemi içinde büyük işler görmüştür. Bunların başında Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması, Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve "Cumhuriyet'in ilanı" gelir.

Hükümetin kuruluşundan on hafta geçtikten sonra istifalarla boşalan İçişleri Bakanlığı ve T.B.M.M. İkinci Başkanlığı makamlarına parti grubu Mustafa Kemal'in düşündüğü adayları seçmeyince, Paşa da bir hükümet bunalımı çıkarttı; Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa dışındaki tüm bakanları ve Başbakanı istifa ettirdi. Ona göre bu sorunun çözümü, bakanların tek tek Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi yönteminin değiştirilmesine bağlıydı. Ama bu sorunu çözerken, daha genel bir sorunun çözümünü de Cumhuriyet'in ilanı ile yapacaktı (Tuncay, 1989:59).

29 Ekim 1923 günü, Mustafa Kemal'in hazırladığı bir önergeyi beklenmedik bir anda genel kurula sunmasıyla; bazı kesimlerde şaşkınlık, itiraz bazı kesimlerin de desteğiyle, saltanat rejimin sonunu, Cumhuriyet rejiminin doğumu dünyaya ilan edilmiştir. Kabul edilen 29 Ekim 1923 gün ve 364 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tanzihene tadiline dair" Kanun ile, 1921 Anayasa'sının 1.maddesine "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli, Cumhuriyettir" ibaresi eklendi. Kabul edilen diğer maddelerle de "devlet başkanının Türkiye Cumhurbaşkanı olduğu, "Cumhurbaşkanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçileceği", "Başbakan'ın, Cumhurbaşkanı'nca ve meclis üyeleri arasından seçileceği, başbakanın da bakanları aynı şekilde seçeceği", "Devlet'in dininin İslam, dilinin ise Türkçe olacağı" gibi hususlar kabul edildi. Ardından gizli oylamayla Cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi, katılan 158 milletvekilinin oybirliğiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığı'na

seçildi. Yeni hükümet ise İsmet Paşa'nın başkanlığında kuruldu (Çavdar, 1995:103).

Bu kanun, ilk kez olarak "Devlet Reisliği" kurumu oluşturmakla beraber, siyasal rejimin parlamenter sisteme yavaş yavaş kayma göstermesi ve hükümetin kuruluş biçiminde yapılan değişiklikler bakımından önemlidir. Gerçi, "vekil" veya "başvekil" sıfatının kazanılması sonuçta meclisin tasvibine bırakılmışsa da, yürütme organının kuruluşunda "meclis sistemi"nden biraz uzaklaşmış olunmaktaydı (Tunaya, 1982:397-411).

Cumhuriyetin ilanı, Türkiye'de demokratik bir rejim kurulmasında son aşamadır. Artık -teorik anlamda- halkın egemenliğinin önüne geçecek hiçbir müessese kalmıyordu. Fakat sonraki yıllarda uygulamada bazı olumsuzluklar görülecek, demokrasinin tüm kurum ve kuruluşlarıyla tesisi için uzun bir zaman geçmesi gerekecektir.

Cumhuriyet'e giden yoldaki engellerden 1922'de saltanat kaldırılırken, halifeliğin korunmasının başlıca iki nedeni vardı: Birincisi iç politik kaygılardı; zira bunun için devrimlerin birden bire değil adım adım gerçekleştirme taktiği izlenmeliydi, ortam henüz hilafetsiz bir düzene geçmeye elverişli değildi; Diğeri ise dış politikayı ilgilendiriyordu; bu da İslam ülkelerini kollama niyeti ve Lozan barış görüşmeleri sırasında halifeliğin varlığının gerekli görülmesidir. Cumhuriyetin ilanından sonra halifelik iyice tedirginlik yaratan bir makam haline gelmeye başladı. Ayrıca bu kurum iç ve dış gelenekçi çevrelerin umut bağladıkları bir yer olmuştu. Genç Cumhuriyetin kökleşmesi için bu bağın koparılması gerekiyordu. Sonunda Meclis, 3 Mart 1924 günü kabul ettiği 431 sayılı "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine çıkarılmasına dair Kanun" ile hilafeti kaldırmıştır. Hilafetin kaldırılmasının anayasal açıdan iki derin anlamı vardır: Biri, ulusal devlet düzeninin ve uluslaşma sürecinin temellerinin kurulması, diğeri ise devletin ve toplumun dinsel-siyasal bir kurumdan andırılmasıdır (Tanör, 1995:232).

Bu gelişmelerden sonra geriye 1921 Anayasası'nın değiştirilmesi kalmıştı.

1921 Anayasası olağanüstü koşulların ürünü olan, eksik ve yetersiz bir metindi. Bu geçiş döneminden sonra devletin temel kuruluşunu, toplumun ve bireylerin konumunu ve haklarını belirleyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardı. Öte yandan 1876 Osmanlı Kanun-i Esasisi henüz resmen ilga edilmiş olmadığından ortada "iki anayasalı" (1876 ve 1921) bir durum vardı. Böylece ikinci meclis, yeni devletin yeni anayasasını yapma tarihsel görevi ile karşı karşıyaydı.

Teşkilatı Esasiye Kanunu üzerine Meclis'te günlerce müzakereler yapıldı. Hazırlanan tasarı, genel olarak yürütmeyi güçlendirecek ve kuvvetler birliğine imkân verecek bir tarzda hazırlanmıştı. Tartışmalar sonucunda kabul edilen metin tasarıdan oldukça farklıdır. Öncelikle yasama organının kuruluşu, görev ve yetkileriyle ilgili olarak Meclis, çok duyarlı hareket etmiş, bir yandan kendi yetkilerini genişletmeye çalışırken, bir yandan da ileride kendisi aleyhine kullanılabilecek türden hiçbir yetkiyi, (mesela Cumhurbaşkanının Meclisi fesih yetkisi) yürütmeye, özellikle Cumhurbaşkanıya, kaptırmamaya özen göstermiştir. Sonuçta kabul edilen anayasa, kısmen konvansiyonel, kısmen de parlamenter özellikler taşıyan karma bir biçim almıştır (Aydın ve Gözübüyük, 1957).

Meclis, 20 Nisan 1924 gün ve 431 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" ile yeni anayasayı kabul ederek yürürlüğe soktu. Bu anayasa 1928 ve 1937 de bazı değişikliklere uğrayarak 1960 yılına kadar yürürlükte kalacaktır.

Yeni anayasa 6 fasıl ve 104 maddeden oluşmaktaydı. Birinci fasıl genel esasları, ikinci fasıl yasama görevini, üçüncü fasıl yürütme görevini, dördüncü fasıl yargı kuvvetini, beşinci fasıl kişi hak ve özgürlüklerini (Türklerin Hukuku Ammesi'ni) ve altıncı fasıl anayasal düzenin kaynakları ve anayasanın niteliklerini düzenlemektedir. Ayrıca 1876 Kanun-i Esasi ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve ekleri kaldırılmıştır (Tanör, 1995:239-253).

1924 Anayasası, yasamanın üstünlüğü anlayışı içinde, güçler birliği ve güçler ayrılığı sistemi arasında bir sistem kurmuştur. Yürütme erki, yasama erkinden 1921'de olduğundan daha fazla ayrılmış, ama kabine sistemlerinde görülen karşı ağırlık ve yetkilerle de tam donatılmamıştır. 3. ve 4. maddeler, 1921'deki üstünlük ve özdeşlik ilkelerini yinelemiştir: "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olup, millet adına egemenlik hakkını kullanır. 5. maddede güçler birliği anlayışı yinelenmektedir. 6. maddeye göre "Meclis, yasama yetkisini kendi kullanır", yani bu yetki devir ya da gasp edilemez. 7. maddeye göre, "Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis, Hükümeti her zaman denetleyebilir ve düşürebilir." Buna karşılık, kabine sistemlerinde görülen; yürütmenin yasamayı fesih yetkisi yoktur. Seçimlerin yenilenmesine ancak Meclis (salt çoğunlukla) karar verebilir (M.25). 26. maddede Meclisin görev ve yetkileri sayılmıştır. 1924'te anayasa yargısı gibi bir kurum yoktur. Kanunları değiştirmek veya kanunlara aykırılığı ileri sürülen tüzükleri görüşmek de Meclisin yetkileri arasındadır (M.52).

Yürütme organına gelince, Cumhurbaşkanı, devlet başkanı sıfatıyla, özel törenlerde Meclise ve "gerekli gördükçe" Bakanlar Kuruluna başkanlık eder, ancak meclis tartışma ve görüşmelerine katılamaz ve oy veremez (M.32). Çıkaracağı kararlar Başbakan ve ilgili Bakan tarafından imzalanır (Md.39). Kısacası, sorumsuz ve temsili bir makamdır. Meclisin kabul ettiği kanunları ilan eder; tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderdiği bir kanunu Meclis yine kabul ederse, onu ilan etmek zorunluluğundadır (Md.35).

1921'de olduğu gibi, 1924'te de Başbakan ve Bakanlar, Meclis içinden seçilirler (Md. 44) -ki bu gelenek 1961 ve 1982'de bozulacaktır-; Bakanlar kurulu, 1921'den farklı olarak, Hükümetin genel politikasından birlikte sorumludurlar (Md.46).

Yine 1921 Anayasası'ndan farklı olarak 1924 Anayasası'nda, kısa da olsa, Yargı ve Haklar bölümleri vardır. "Yargı Erki" bölümünün önemli maddelerinde çeşitli ilkeler sayılmıştır Yargıç bağımsızlığı (54), yargıç güvencesi (55), yargılamanın açıklığı (58), savunma hakkı (59) ve tabii Genel Hükümlerdeki yargı bağımsızlığı (8). Yüce Divan (Md.62), yüksek yargı tarafından ve kendi içinden seçilir (11 üye Yargıtay'ca, 10 üye Danıştay'ca).

Siyasal ve medeni haklar ise, "Türklerin Kamu Hakları" adlı bölümde sayılmıştır: Özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabileceği (M.68), kanun önünde eşitlik (M.69), kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayın, seyahat, mukavele, çalışma, mülkiyet, toplantı, dernek ve şirket kurma hak ve özgürlükleri (M.70), can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı (M.71), basın özgürlüğü (M.77), haberleşme özgürlüğü (M.81), kanuni mahkeme ilkesi (M.83), bunlar arasındadır. 1924 Anayasası'nda idari bölüm ve yerel yönetimle ilgili hükümler çok kısaltılarak "çeşitli hükümler"e atılmış ve 1921'den farklı olarak, vilayet işlerinin "yetki genişliği ve görev ayrımı" esasına göre yürütüleceği söylenmiştir.

Sonuç olarak 1924 Anayasası devletin demokrasi prensiplerine değer veren, demokratik felsefeye bağlı (ulusal egemenlik, hukukilik, yasallık ve laiklik açısından), ferdiyetçi ve hürriyetçi ideolojiye (tabii hak doktrinine) dayanan, çok partili demokrasi koşullarına geçişe engel olmayan, ancak kamu hürriyetlerini geniş ölçüde düzenlemeyip sadece saymakla yetinen, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir yargı mekanizması kuramayan, keza "çoğulcu demokrasi" yerine "çoğunlukçu demokrasi" anlayışını yansıtan ve böylece azınlık haklarını güvencesiz bırakan meclis hükümeti sistemi ile parlamenter demokratik rejim arasında bir geçiş anayasasıdır.

1924 Anayasası 1960 Askeri ihtilalinde yürürlükten kaldırılıncaya kadar yedi kez değişiklik geçirmiştir. Bunlardan ikisi biçimle, öbürleri esasla ilgilidir.

3. 2. Tek Parti Dönemi Uygulamaları

Sonraki adıyla Cumhuriyet Halk Partisi, başlangıçtaki adıyla Halk Fırkası, Türk Siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1923'den 1950'ye kadar Türkiye'nin siyasi iktidarına sahip olan Fırkanın kökeni, birinci TBMM'ndeki Müdafaa-i Hukuk'a dayanır. 1923 Genel Seçimlerinden önce, 8 Nisan 1923'de Gazi Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan ve "Dokuz Umde" yi içeren beyanname, Halk Fırkasının ilk adıdır. 9 Eylül 1923'de kabul edilen "Halk Fırkası Nizamnamesi" ile Fırka fiilen kurulmuş, 1924 yılında da "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını almıştır. Parti, kuruluşunu iktidarda tamamlamış, o nedenle de 1950'ye kadar, gerçek anlamda, topluma kök salmış bir parti özelliğini kazanamamıştır (Çavdar, 1995:249).

1908 Devrimiyle girişilen liberal anayasacılık dönemi, uygulamada tek parti diktasına dönüşmüştü. Halk Fırkası içinde, dar bir çevrenin çeşitli fiili yöntemleri ve ardından cumhurbaşkanlığı seçimiyle partide tek kişinin egemenliğine doğru gidiş sezinlenmekteydi (Tuncay, 1989:71).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, cumhuriyeti, hedef alınan liberal demokrasilere yaklaştırmak ve demokratik sistemin oluşmasını sağlamak maksadıyla çeşitli devrimler gerçekleştirilmeye başlandı. Cumhuriyet devrimleri, Osmanlı'nın son dönemlerindeki reformları gibi, devleti olduğu kadar toplumu da modernleştirmeyi, bunun yanında esas olarak laikleştirmeyi amaçlıyordu. Devrimler, bir taraftan batı tipi modern bir toplum meydana getirmeyi, diğer taraftan Türk demokrasisinin maddi altyapısını da hazırlamayı amaç ediniyordu. Esasen Tek parti yönetimi, tüm baskıcı yönetimine rağmen, idealist bir yaklaşımla; saltanattan Cumhuriyete, kişisel egemenlik anlayışından milli egemenlik anlayışına, teokrasiden laikliğe ve kulluktan vatandaşlığa geçişi sağlayarak bir demokrasinin var olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan şartları yerine getirmeye, cumhuriyet ve demokrasinin önündeki ekonomik, kültürel ve dinsel engelleri kaldırmaya çalışmış, yerine akıl ve bilimi esas alan hümanist bir kültür oluşturmaya gayret etmiştir (Köker, 1995).

Eğitim bu amaca ulaşmak için kullanılacak en önemli araçtı. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim devlet tekeline (en azından devlet denetimine) alındı Medreseler kapatıldı. Ardından ilköğretim zorunlu hale getirildi. Uygulanan programlar kademeli olarak laikleştirildi. 1927'de kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumaları sağlandı. O güne kadar kullanılan Arap alfabesi bırakılarak yerine Latin alfabesi ve rakamlarının kullanılması kabul edildi. Bu devrim Türk toplumunun doğulu bir toplum olmaktan kurtulup batılı bir toplum olabilmesi yolunda atılmış en önemli adımdı. Böylece batıyla irtibat kurabilmek daha kolay bir hale gelmiş, Arap etkisi azalmaya başladı. Nihayet 1930'da ortaöğretimde din dersi kaldırılarak eğitimin laikleştirilmesi tamamlandı. Öte yandan ilköğretim çağını aşmış ancak okuma yazma bilmeyen vatandaşlara yönelik millet mektepleri açılarak bir eğitim-öğretim seferberliği başlatıldı (Özdemir, 1997:120).

Bu seferberlik kapsamında daha sonra 1935 yılında köylerin öğretmen ihtiyaçlarının karşılanması için daha radikal bir çözüm önerisi hazırlanarak Köy Enstitüleri projesi hazırlandı. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı diğer okullardan farklı bir teşkilat yapısı ile kurulan Köy Enstitülerinde öğretmenlere, öğretmeliğin ötesinde görevler yüklenmişti. Köy Enstitülerinden yetişecek öğretmenler, sadece köy çocuklarına kitabi bilgileri vermekle kalmayacak, köylüyle birlikte ekim yapacak, harman kuracak, çift sürececek, hayvan yetiştirecek ve inşaat ustalığı yapabilecekti. Öğrencilere ise, ülkenin sosyoekonomik yapısını, köylünün ihtiyaçlarını ve zihniyetini değiştirmeye yönelik bilgi ve beceriler kazandırılıyordu. Köy enstitüleri, cumhuriyet devrimlerinin ve bilincinin yerleştirilmesi için önemli kurumlar olmuş, ancak daha sonra köylünün bilgi ve becerisinin artmasının kendilerine pek yarar sağlamayacağını düşünen büyük toprak sahibi eşrafın da gayretleriyle 1950'den sonra kapatılmıştır.

Eylül 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılmış ve Kasım ayında, Osmanlı beyefendisinin Sultan İkinci Mahmut'tan beri geleneksel başlığı olmuş olan fes yasaklandı ve yerini Batı tarzındaki şapka ya da kepek almıştır. Bu girişimler

halkın inatçı direnişiyile karşılaşmıştır. Tekke ve zaviyeler Müslümanların günlük yaşamında önemli bir rol oynamaktaydı ve şapkaya Hristiyan Avrupa'nın bir simgesi gözüyle bakılıyordu. Yüzyıllardır Müslüman cemaatin hem dini, hem sosyal hem de eğitim kurumu olarak oldukça önemli yer teşkil eden bu yapılanmalara karşı direnenleri bastırmada İstiklal Mahkemeleri kendilerine düşen rolü oynadı. Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince yaklaşık 7500 kişi tutuklandı ve 660 kişi idam edildi (Aybars, 1988).

1925 yılı tek partili rejimin kurulması, 1930 yılı da yerleşmesi açısından dönüm noktalarıdır. 1925'de Doğu isyanı, bunu izleyen Takrir-i Sükun Kanunu uygulamaları bu başlangıcın ana nedenleridir. Bununla üç hedef amaçlanmıştır: Birincisi silahlı güçler ve İstiklal Mahkemeleri -İsyan mıntıkası ve Ankara'da iki mahkeme kurulmuştur- eliyle ayaklanmalar bastırılmıştır. İkincisi, İstanbul basınının Cumhuriyeti benimsemeyen ve hilafete bağlılık gösteren (Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf vb. gibi) organlarının kapatılmasıdır. Üçüncü darbe, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıdır (Tanör, 1995:255).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası içindeki muhalefet unsurlarının bir sonucudur. Yapılan reformlardan ve memleket ekonomisinin kötü durumundan duyulan hoşnutsuzluk, giderek Halk Partisi ile Başvekil İsmet İnönü'nün şiddetle tenkit edilmesi şeklinde belirmeye başladı. Nihayet Parti içinde ayrılık baş gösterdi ve tanınmış üyelerden bazıları partiden çekildiler. Ordu müfettişliğinden istifa ederek Meclis'e seçilmiş olan Kazım Karabekir ile Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay), Adnan (Adivar), Refet Bele, İsmail Canbulat ve daha bir kaç milletvekili Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında yeni bir siyasi parti kurdular.

Partinin dayandığı esas fikir, muhalefetsiz bir Meclisin otoriter bir idare doğuracağı düşüncesi idi. Kişi hak ve özgürlüklerini korumak, cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi, yeni partinin kabul ettiği temel prensiplerdi.

Ayrıca laik tutumu açıkça belli olan hükümetin müdahalesine karşı dini korumak düşüncesini de taşıyorlardı (Karpas, 1996:45).

Partinin kuruluşu hükümeti tedirgin etti, İsmet Paşa istifa edip yerini Fethi Bey'e (Okyar) bıraktı. 1 Şubat 1925 günü Doğu Anadolu'da Şeyh Said isyanı patlak verdi; isyancılar bağımsız bir Kürdistan kurmak ve halifeliği diriltmek istiyorlardı. 3 Mart'ta tekrar Başkanlığa getirilen İsmet Paşa, 4 Martta Takrir-i Sükun kanununu çıkarttı. Bu kanunla hükümete, asilere ve gericilere karşı kullanılmak üzere geniş yetkiler verildi. Ayrıca örfi idare ilan edilip, İstiklal Mahkemeleri harekete geçirildi. Kürt isyanı çok geçmeden bastırıldı. Asilerle, onları desteklemiş olanlar ve bu arada bazı gazeteciler sert muamele gördüler. Bundan sonra hükümet Terakkiperver Parti'ye karşı açıkça cephe almış; açıkça ispat edilememiş olmakla beraber, İstiklal Mahkemesi bu partiyi isyanla ilişkili bulmuş, bu durum partiyi kapatılma noktasına getirmiştir. Parti milletvekillerinden altısı İzmir Suikast davasının uzantısı olarak Ankara istiklal Mahkemesi tarafından asılmış, on üçü ikinci meclisten sonra politika sahnesinden silinmiş, diğerleri ise 1939'dan sonra meclise yeniden dönebilmişlerdir (Çavdar, 1995:261).

Eski kurum yasa ve simgelerin yerine yenilerini koyma süreci çerçevesinde yapılan toplumsal düzeltim girişimleri, Takrir-i Sükun Kanununun gölgesi altında yürütülmüş ve bunlara, yurdun türlü yerlerinde yükselen tepkiler, İstiklal Mahkemeleri -özellikle gezici Ankara İstiklal Mahkemesi- aracılığıyla bastırılmıştır (Tuncay, 1989:149).

İstiklal Mahkemelerinin görevi 7 Mart 1927'de sona ermiş, Takrir-i Sükun Kanunu ise bu tarihten sonra iki yıl daha yürürlükte kalmış, ancak hemen hemen hiç kullanılmamıştır (Aybars, 1995).

Büyük Millet Meclisinin 2. dönemi 16 Haziran 1927'de tamamlanmış ve seçim atmosferine girilmiştir. Bundan önce CHP tüzüğünde önemli bir değişiklik

yapılarak, milletvekili adaylarının tespiti Umumi Reise (Mustafa Kemal'e) bırakılmıştır. Ağustos ve Eylül aylarında yapılan seçimleri tamamen Gazi'nin seçtiği adaylar kazanmıştır. Daha sonra CHP, ikinci kurultayını toplamış ve bu kurultayda Mustafa Kemal, 6 gün boyunca ve her gün altı saatten fazla konuşarak büyük Nutkunu söylemiştir. Kurultayda kabul edilen tüzükle, Mustafa Kemal CHP'nin değişmez genel başkanı kabul edilmiştir.

Tek parti rejiminin 1930'dan sonraki durumu, bu düzenin yerleşmesi olarak adlandırılabilir. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 17 Kasım 1930'da kapatılmasından sonra, bu yöndeki baskılar daha da çoğalmış, özü "siyasal demokrasi" olan 1924 Anayasa'sına aykırı olarak, egemenlik hakkının serbest ve çoktan seçmeli biçimde gelişmesine izin verilmemiştir.

Öte yandan, 1928 yılında yapılan anayasa değişikliği ile "devletin dininin İslam" olduğuna ilişkin hüküm ile Meclisin görev ve yetkilerini sayan 26. maddedeki "şefi hükümlerin uygulanması" ibaresi metinden çıkarılmıştır. Bunlar laiklik ilkesine geçişin bir ön adımıdır. Yine milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı'nın and içmelerine ilişkin maddelerdeki "vallahî" sözcüğünün çıkarılıp yerine "namusum üzerine söz veririm" ibaresinin konmasını da bu çerçevede görmek gerekir (Parla, 1991:19).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna da, 1930'lu yıllara gelirken devrimlerden duyulan rahatsızlık, hükümetin dar bir devletçi görüşten hareket ederek ekonomik durgunluğa sebep olması, bazı partililerin şahsi kazanç sağlamaları, 1929 yılında kötü mahsul alınması, 1930 dünya ekonomik buhranı gibi nedenlerle halkın hoşnutsuzluğunun giderek artması vesile olmuştur.

Bu durumun farkında olan parti yönetimi, bu hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak ve hükümete yönelik, hem kusurlarını düzeltmeye, hem de ekonomik vaziyeti iyileştirmeye yönelik bir kontrol sistemi yaratmak

için kendisine sadık bir muhalefet partisinin kurulmasını istiyordu. Bu amaçla parti yönetiminin güvendiği saygın bir diplomat olan Büyükelçi Fethi Okyar, muhalefet partisi kurmakla görevlendirildi. Yalnız iki önemli koşul vardı: Bunlardan birincisi, "Cumhuriyet sürekli yaşayacaktır ve rejime dokunulmayacaktır." İkincisi, "Türkiye Devleti Laik kalacaktır" (Çeçen, 1994:258). Partinin programı da liberalizme kaçan bir kaç genel prensipten ibaretti. Esas siyaseti, Halk Partisine karşı koymak, ekonomi alanındaki başarısızlığını tenkit etmektir.

Fırkanın kurulmasıyla birlikte potansiyel muhalefet kabuğunu kırmış ve çığ gibi büyümüştür. Bunlar; temelde CHP'li fakat İsmet Paşa'ya karşı olanlar ile cumhuriyete ve laikliğe karşı olanlar, daha sivil bir toplum isteyen aydınlar ve tüccar, sanayici ve yerel eşraf gibi kesimlerdi (Çavdar, 1995:293).

Halkın Fırka'ya karşı gösterdiği büyük ilgi Fethi Bey ve arkadaşlarının Eylül ayındaki İzmir gezisinde tüm açıklığı ile ortaya çıktı. Miting sırasında halk CHP binası önünde protesto gösterisine girişmişti. İzmir olayları, Serbest Fırka'ya karşı CHP'de bir takım kuşkuların oluşmasına yol açmıştı. Öte yandan gerek yerel seçimlerde ve gerekse Belediye seçimlerinde Serbest Fırka'nın yeni bir parti için büyük sayılabilecek bir başarı göstermesi İsmet Paşa hükümetini sıkıntıya sokmuştu. Nihayet Fethi Bey'in, partiler arası kavgada Mustafa Kemal'in tarafsız kalmasını istemesi, gerginliği daha da arttırdı. Halk Partililer bunu, rejimi tehdit eden bir tehlike olarak yorumladılar ve Mustafa Kemal'i, Halk Partisini desteklediğini gösteren bir basın açıklaması yapma konusunda ikna ettiler. Böylece, Mustafa Kemal'e ve de Cumhurbaşkanlığı makamına karşı gelmek durumunda bırakılan Serbest Fırka liderleri, 17 Kasım 1930'da partilerini kapatma kararını almışlardır. Böylece güdümlü muhalefet girişimi ve ikinci partili siyasi yaşam denemesi hüsrarla sona ermiş ve Türkiye yoğun bir tek-parti yönetiminin güdümüne girmiştir. Çok partili yaşama bundan ancak on beş yıl sonra geçilebilecektir.

Öte yandan parti yönetiminin, dönüştürmek istedikleri toplumsal örgütlenmenin temelini millete dayandırmak istediklerini söyleyebiliriz. Burjuvaziyi de millet oluşturma yolunda bir kademe olarak görüyorlardı. Milli mücadele yıllarında eşrafla kurulan gizli ittifak da buna zorluyordu. Onlar da sürekliliği seçtiler kendilerinden önceki Genç Türkler gibi, bir burjuvazi yaratma sürecini devam ettirerek, cumhuriyet yönetimi altında burjuvazinin egemenliğini kurmaya yönelmişlerdir (Zürcher, 2006). Cumhuriyet yönetimi, sanayinin vazgeçilmez bir unsur olacağı daha uzun vadeli bir toplum anlayışına sahipti. Eğer kendi sanayilerini yaratmazlarsa yeryüzünden silinip gideceklerine inanıyorlardı (Ahmad, 1996:166-167).

Lozan Antlaşması'nın getirdiği yükümlülüklerin de etkisiyle 1920'li yıllarda liberal bir ekonomi politikası uygulayan Cumhuriyet Yönetimi, beklenen sonuç alınamayınca 1930'larda Özel sektöre destek olucu mahiyette bir Türk burjuvası yaratmaya yönelik devletçi ekonomi politikaları uygulamaya başladılar. Bir yandan özel teşebbüs desteklenirken öte yandan özel teşebbüsün gücünün yetmeyeceği alanlarda yatırımlar yapılmıştır. Mustafa Kemal 'in devletçilik ile ilgili görüşleri ve CHP programındaki ilkeler bunu açıkça göstermektedir.

Buarada, TBMM'nin üçüncü dönemi süresinin dolması beklenmeyerek yeni seçimlerin yapılması kararı alınmıştır. Bu seçimlerin bir özelliği, milletvekili toplamının yüzde 8'i kadar yerin bağımsızlar için ayrılmasıdır. CHP'li milletvekilleri yanında 20 bağımsız aday da Meclis'e girmiştir. TBMM'nin 4. devresi 4 Mayıs 1931 'de çalışmalarına başlamış, aynı gün Mustafa Kemal 3. kere Reisicumhur seçilmiştir (Tuncay, 1989:304).

Üçüncü kurultay 10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde toplanmıştır. Burada kabul edilen Parti Programında, parti ilkelerinin "Cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, inkılâpçılık ve devletçilik" olduğu benimsenmiştir. Bu kurultayda Anayasal ilke olarak, Erkler Birliği bir kez daha onaylanmış, tek dereceli seçim

yüksek bir emel olarak anılmış (ancak bu husus tek parti yönetimi boyunca gerçekleşmeyecektir), kadınlara oy hakkı tanınacağı –bu yönde anayasada 1934 yılında yapılan değişiklikle, kadınlar da seçme ve seçilme haklarına kavuşmuşlar, bu arada oy kullanma yaşı 18'den 22'ye yükseltilmiştir- kabul edilmiştir. Bu arada parti ile devletin bir olması anlamına gelen kararlar alınmıştır. Türk Devrimini halk yığınlarına benimsetmek için Halkevleri kurulması kararlaştırılmış ve bu uygulamaya 19 Şubat 1932'de geçilmiştir.

8 Şubat 1935'de yeni seçimler yapılmış ve Meclise ilk kez 15 kadın milletvekili girmiştir. CHP'nin dördüncü kurultayı 9 Mayıs 1935'te toplanmıştır. Bu dönemin özelliği, parti-devlet kaynaşması olayıdır. 1936'da İçişleri Bakanı partinin genel sekreteri, valiler de il başkanı yapılmıştır. Memurların parti üyeliği yasağı uygulamadan düşürüldüğünden, bundan yararlanan da iktidardaki (tek) parti olmuştur. 1937 Anayasa değişiklikleriyle CHP'nin altı ilkesi Anayasa'ya sokularak, parti-devlet özdeşleşmesi pekiştirilmiştir. Buna göre CHP'nin bir "devlet partisi" olduğu söylenebilir. Başka bir tabirle çok partili bir sisteme göre hazırlanmış 1924 Anayasasına, bu değişiklikle tek partili rejimin damgası vurulmuştur.

Tek parti rejimi, hak ve özgürlükler açısından da baskıcı bir tablo yaratmıştır. Buna göre kişinin hürriyetini ve fikirlerini en iyi savunan ferdiyetçilik değil, topluluk yani parti idi. 1936'da çıkarılan İş Kanunu bu görüşü aksettiriyor; işçilere teşkilatlanma hakkı tanımıyor ve grevi kanuna aykırı sayıyordu. 1938 Cemiyetler Kanunu, ortak menfaatlere dayanan cemiyetlerin kurulmasını kesinlikle yasak ettiğinden, siyasal partilerin kurulmasına imkân vermiyordu. Tehlikeli sayılan herhangi bir kimseyi müzekkeresiz tevkif edip müddetsiz alıkoymak konusunda polise tam yetki verilmişti. Basın gerek günlük çalışmalarında, gerekse yeni yayınlar için izin alabilmek bakımından çok sıkı kontrol altında idi. Basını partili yöneticilerle denetleyebilmek için 1938'de bir Basın Birliği kuruldu (Karpat, 1996:69).

Öte yandan sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri ve istiklal Mahkemelerinin verdiği kararlar, zorunlu göç ve zorunlu iskân yasaları dolayısıyla köylü üzerindeki baskı ve angaryalar, militan laikliğin yer yer dinsel özgürlükleri kısıması (bazı camilerin kapatılması, hac izni verilmemesi, vb.), TCK. ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile gelen düşünce suçları gibi uygulamalar kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından olumsuz sonuçlardır (Tanör, 1995:258).

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal'in vefatıyla, yurt düzeyinde büyük bir sarsıntı ve yas yaşanmıştır. Bir yandan da cumhurbaşkanı seçimi için çalışmalar hızlandı. 11 Kasım günü TBMM Genel Kurulu, oylamaya katılan 348 milletvekilinin oybirliği ile İnönü'yü Cumhurbaşkanlığına seçti. Böylece "Ebedi Şef dönemi" sona ermiş ve "Milli Şef dönemi başlamıştır" (Çavdar, 1995:333).

4. Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra, liberal ülkelerin karşılaştığı ekonomik sorunlar ve İtalya ve Almanya gibi ülkelerde kurulan totaliter rejimlerin başarılı görüntülerinin de etkisiyle, Türkiye'de rejimin otoriter niteliği giderek şiddetlendi. Muhalefet fikri tamamen terk edilmemekle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiğini ilan eden 1945 yılına kadar her hangi bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmedi. Üstelik savaş yıllarında, savaş koşulları sebebiyle kişi özgürlükleri daha da kısıtlandı. Ancak savaş bittiğinde, gerek sosyal ve ekonomik koşullar ve gerekse iç ve dış siyasal gelişmeler CHP'nin önünde iki seçenek bırakıyordu. Ya çok partili bir demokrasi kurulacak ve rejimin evrimi devam ettirilecek ya da mevcut otoriter yapı olduğu gibi tutularak gelişmenin önü tıkanacaktı. CHP yöneticileri birincisini tercih edip muhalefet partilerinin kurulmasına izin vererek çok partili demokratik rejime giden yolu açtılar (Karpaz, 1996:80).

4. 1. Çok Partili Siyasi Hayata geçişi Sağlayan İ ve Dış Faktörler

Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar fiili bir tek-parti yönetimi yaşanmasına rağmen, cumhuriyet döneminde, uygulanan sosyal ve ekonomik politikalar, esasında çok partili demokratik bir sistemin altyapısını oluşturmaya yönelik politikalardı. Bunlara bir de İkinci Dünya Savaşı eklenince Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı üzerindeki önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Uygulanan devletçilik politikası özel kesimde önemli sermaye birikimlerine yol açmıştı. Savaş yıllarının, yolsuzluklar, enflasyon, darlıklar ve karaborsa gibi olumsuzlukları, sınıflar arasındaki uçurumu daha da büyüttü. Yine savaş yıllarında çıkarılan varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi ve milli korunma kanunları CHP'ne karşı muhalefeti iyice genişletmiş ve ileriki yıllarda parti içinde oluşacak muhalefetin geniş kitlelerce rağbet görmesine sebep olmuştur.

Millî Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek parti iktidarını oluşturan CHP bir çeşit koalisyondur. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren asker-sivil bürokrasi ile Ticaret-Sanayi erbabı eşraf ve büyük toprak sahipleri arasında kısmi bir koalisyon mevcuttur. CHP örgütü, organları ve hükümeti ile bu koalisyonun tüm özelliklerini yansıtmaktadır. CHP iktidarının sınıfsızlık savı topraksız ya da az topraklı köylülerle, işçilere karşı kullanılan bir çeşit taktik olarak kabul edilebilir. Nitekim iktidarın çarkları sürekli olarak bu kısmi koalisyonun ortakları lehine dönmüştür. CHP ile sözünü ettiğimiz toplumsal katmanlar arasındaki kısmi koalisyonu yaratan oydaşma savaş yıllarındaki uygulamalar nedeniyle bozuldu (Çavdar, 1995).

Öte yandan Osmanlı döneminde unutilan ve ezilen köylüler, Genç Türkler tarafından başlatılan ve Cumhuriyet yönetimiyle de devam ettirilen bir Türk burjuvazisi yaratma ve sermaye biriktirme politikasının da kurbanı olmuşlardı. En büyük toplumsal grup olmasına rağmen köylülerin milli gelirden aldığı pay son derece düşüktü. 1930-1945 yılları arasında uygulanan devlet eliyle sanayileşme politikası da büyük ölçüde köylünün istismarına

dayalıydı. Köylünün ödeme gücü dikkate alınmaksızın tarım ürünlerine ağır vergiler konuldu (Ökte, 1951:36).

Tarım ürünlerinin fiyatlarını yüksek tutarak köylüyü korumak, ordu, okullar ve ülkenin yoksul bölgeleri için tarım ürünleri biriktirmek amacıyla kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ile Orman İşletmeleri köylüyü korumak bir yana köylü için taşınamaz bir yük haline geldi. TMO faaliyete başladıktan az sonra savaş başladı. Tüketim artarken üretim azaldı. Buna bir de tarımda üretici konumunda olanların askere alınarak tüketici haline gelmesi eklenince durum daha da kötüleşti. Tarım ürünleri giderek kıtlaştı. Ekmek fiyatlarının yükselişini önleyerek, şehirlerde dayanılmaz hale gelen hayat pahalılığının etkisini azaltmak amacıyla, Milli Korunma Kanunu uyarınca TMO zorlayıcı kararlar alarak tarım ürünlerini çiftçiden serbest piyasanın altında satın almaya başladı. Böylece şehirlerde hayat pahalılığına karşı başlatılan mücadelenin külfeti de köylünün sırtına yüklendi.

Kanun uyarınca, devlete verilecek ürün miktarı önceden belirleniyordu. Buna göre tohumluk ve ailenin ihtiyacı dışındaki bütün ürün devlete teslim ediliyordu. Çoğu zaman köylüler, önceden belirlenen miktarı biriktirebilmek için, jandarma zoruyla eşyalarını satmak zorunda bırakılıyorlardı. Öyle ki küçük toprak sahibi köylüler topraklarını kaybederek büyük toprak sahibi çiftçilerin yanında ırgat olarak çalışmaya başladılar. Öte yandan TMO yanlış hesaplama sonucu bir taraftan tarım ürünü ihraç ederken, beri tarafta Karadeniz bölgesinde açlıktan ölenlere bile rastlanıyordu (Karpat, 1996:102). TMO'nun bu tutumu hükümete ve CHP'ne olan muhalefeti şiddetlendirdi.

Orman İşletmeleri Müessesesi, ülke ormanlarını işletmek, korumak ve geliştirmek amacıyla kurulmuştu. İşe, yasaklamalarla başlandı. Mangal kömürü yapımı sıkı kurallara bağlandı. Sürülerin ormanlara girmeleri yasaklandı. Orman köylüsünün geçim kaynakları devlet tarafından kurutuldu. Devletle karşı karşıya gelen orman köylüsü başka yerlere nakledildi. Ancak

iskân alanındaki teknik ve sosyolojik bilgi yetersizliği köylüleri sıkıntılı bir duruma soktu. Dahası hükümet köylüleri kendi okullarını, kendi tedarik edecekleri malzemeyle yapmaya zorluyordu. İşçi sınıfı ise hemen tamamı Cumhuriyet döneminde oluşmuş olan en yeni sosyal gruptu. Sanayileşmeyle birlikte işçilerin sayısı da hızla arttı. 1923'te 20-30 bin olan sanayi işçileri sayısı 1948'e gelindiğinde sadece büyük işyerlerinde üç yüz bini aşıyordu. Tarımda çalışanlar ve küçük işletmelerde çalışanların sayısı ise bunun iki katı idi (Karpaz, 1996:106).

Geçimleri sanayide çalışmaya bağlı olan insanların sayısı üç milyonu aşmasına rağmen, 1945'e kadar işçiler, sadece üretim faktörlerinden biri olarak görülerek sorunun insani boyutu ihmal edildi. İş güvenliği ve sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili bir kaç önlem bir yana bırakılırsa, 1945'e kadar işçiler her hangi bir devlet yardımından yararlanmadılar. İşçilerin sosyal durumu ile ilgili meseleler ancak 1945'te bir çalışma bakanlığının kurulmasıyla birlikte gündeme gelebilmiş, İşçi Sendikaları Kanunu ve Ücretli Tatil Kanunu kabul edilmişti. İşçileri siyasi faaliyetten alıkoyan hükümet baskısı ise işçilerin siyasete ilgisini azaltmak bir yana tam tersine işçilerin düşüncelerini dile getirme isteklerini kamçıladı. İşçilerin sosyal bir grup olarak ortaya çıkmaları toplumun yapısını değiştirdi ve ülkenin sosyo-politik fikir hayatı üzerine büyük etkiler yaptı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, Türkiye'yi idare eden asker ve sivil memurlar da dahil, toprak sahipleri, sanayiciler ve aydınlardan oluşan oldukça büyük sayılabilecek bir orta sınıf bulunuyordu. Toprak sahipleri, Osmanlı'nın son dönemlerinde oluşmaya başlamış, Cumhuriyetle birlikte artık varlığını ispatlamıştı. Toprak, miras ya da satın alma gibi çeşitli yollarla, belirli kimselerde toplanıyordu. 1950'lere doğru toprak sahibi ailelerin sayısı elli bine ulaşmıştı. Bunlar, kendi arazilerini işleyerek, ürünlerini ya hükümete ya da doğrudan tüketiciye satıyorlar yahut da kendi ticarethanelerini açıp, ihracat yapıyorlardı. Ayrıca küçük üreticilerin mallarının satışına aracılık da

ediyorlardı. Böylece hem köyle hem kentle iş yapan, yarı şehirli bir sınıf haline geldiler ve 1945'ten sonraki siyasi mücadelede kilit rol oynadılar. Orta sınıfı teşkil eden bir başka grup olan sanayici, tüccar ve esnafın sayısı da Cumhuriyet döneminde önemli ölçüde arttı. Aynı dönemde bu gruba giren aile sayısı üç yüz bin olarak tahmin edilmektedir (Karpas, 1996:109).

Savaş yıllarında sosyal adaleti sağlamak ve tarımı geliştirmek amacıyla çıkarılan iki önemli kanun, -Varlık Vergisi ve Topraklandırma Kanunu- ticaret ve sanayi ile uğraşan şehirli orta sınıfın durumunu olumsuz etkiledi. 11 Kasım 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu savaş yıllarının zorluklarından doğmuştu. Amacı, ithal mallar ile temel ihtiyaç maddelerinde karaborsacılık ve vurgunculuk yaparak haksız kazançla zenginleşmiş olanlardan, tüccarlar ve aracılardan, vergi almak ve böylece hem askeri ihtiyaçları karşılamak hem de ekonomik sıkıntı çeken dar gelirli vatandaşları manen tatmin etmektir. Kanunun amacı güzeldi ancak uygulaması eleştirilere neden oldu.

Vergi, hükümet memurları ile önde gelen işadamlarından meydana gelen karma bir komisyonun tavsiye ettiği miktarda, ticarethanelerden, sanayi işletmelerinden, emlak sahiplerinden, emlakçılardan ve büyük toprak sahiplerinden alınacaktı. Varlıklı Türklerin vergileri ve ödeme kabiliyetleri gerçeğe uygun olarak tespit edildiği halde, azınlıklar gerçek ödeme kabiliyetlerinin üzerinde vergiye bağlandılar. Bu uygulamada döneme has, aşırı bir milliyetçiliğin rol oynadığı söylenebilir. Çünkü, ekonomide önemli yer işgal eden işler azınlıkların elindeydi. Batılı ülkeler, Osmanlı döneminden kalma alışkanlıklarla, azınlıklarla iş yapıyorlardı. Azınlıklar da, Türklerin işbilmezliklerinin propagandasını yapıyorlar, yabacılarla iş yapma tekeli ellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Dahası bu aşırı vergilendirmenin altında, mütareke döneminde benzer bir vergilendirme, Fransızlar tarafından yalnızca Türklere uygulanmış, azınlıklar muaf tutulmuştu (Ökte, 1951:75).

Saklanmış malları piyasaya çıkarabilmek için verginin on beş günde ödenmesi şart koşuldu. Kısmen ya da tamamen ödemeyenler çalışma kamplarına gönderilecekti. Uygulama sert başladı. Uygulamayı tenkide cesaret eden Vatan gibi gazeteler kapatıldı. Ancak beklenen gelir elde edilemediği gibi ekonomik durum daha da kötüleşti. Hükümet dışarıdan ve içeriden gelen tepkileri önleyemez hale geldi. İster Türk İster azınlıklardan olsun işadamlarının, gösterdiği tepki ve dışarıdan gelen tenkitler o kadar etkili oldu ki, kabulü üzerinden bir sene geçmeden uygulama gevşetildi, 15 Mart 1944'te ise yürürlükten kaldırıldı. Kanunun yürürlükten kaldırılması, hükümete karşı duyulan kızgınlığı eksiltmedi (Karpat, 1996:110).

Hükümete olan güvenlerini kaybeden Türk ya da azınlık bütün işadamları, özel mülkiyete karşı beliren tehlikeyi ortadan kaldırmanın yegane çaresi olarak, hükümeti etkili bir şekilde dizginlemek ya da onun yerine, diğer kişisel hürriyetlerle birlikte mülkiyeti fiilen teminat altına alacak yeni bir hükümet getirme konusunda hemfikirdiler (Tokgöz, 1995:70).

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Varlık Vergisine kıyasla daha geniş bir kitleyi etkiliyordu. Esasen toplumsal bir reform olan kanunun amacı, köylüyü toprak sahibi yaparak durumunu iyileştirmekti. Toprağı işlemek için gerekli olan donanım da sağlanacaktı. Mamafih, kanunun 17. Maddesi de, nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde vakıf ve belediyelere ait araziler ihtiyacı karşılamaya yetmezse, 2000 ya da daha küçük arazilerin de istimlaka tabi tutulacağını hükme bağlıyordu. Mal sahibi topraklarının içinden yalnızca 50 dönümlük bir araziyi kendine ayırabilecekti. Toprağın bedeli sahiplerine uzun vadeli, karmaşık bir usulle ödenecekti.

200 dönümden büyük çiftlikler toprak mülkiyetinin temelini teşkil ediyordu ve 200- 2000 dönümlük küçük mülklerin çoğu toprağın kıt olduğu nüfusu yoğun olan bölgelerde bulunuyordu. Bu maddenin uygulaması toprak sahipleri sınıfının ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Bu sebeple

şiddetli tepkilere neden oldu. CHP'nin kendi elleriyle seçerek milletvekili yaptığı insanlardan oluşan ve kararlarının çoğunu oybirliği ile alan Meclis, bu kanun tasarısı görüşülmeye başlayınca hemen ikiye bölündü.

Tasariyı savunan grup, meseleye sosyal açıdan bakan aydın ve memurlardan oluşuyordu. Bunlara göre kanun anayasa ile kabul edilmiş olan halkçılık ilkesinin doğal bir sonucuydu. Toplumsal adaleti yerine getiriyor, Türk köylüsünü şuna buna köle olmaktan kurtarıyordu. Çoğu toprak sahibi olan ikinci grup ise meseleye teknik açıdan yaklaşıyorlardı. Bunlar toprağın bölünmesi yerine ziraat usullerinin geliştirilmesini savunuyorlardı. Ayrıca anayasanın tanıdığı mülkiyet hakkına riayet edilmesini ve bu hakkın teminat altına alınmasını istiyorlardı. Tartışmaların sonunda ileride DP'ye temel teşkil edecek bir muhalefet grubu da oluştu. 14 Mayıs 1945'te görüşülmesine başlanan tasarı 11 Haziran'da kanunlaştı. Ancak özel toprak mülkiyetinin istimlakı ile ilgili hükümler pek uygulanamadı. CHP, oluşan büyük hoşnutsuzluğu gidermek için 1947 parti kurultayında, kanunda büyük toprak sahipleri lehine değişiklikler yapmaya karar verdi.

Orta sınıfı meydana getiren gruplardan biri de aydın ve memurlar grubu idi. Aydınların çoğunluğu da zaten devlet memuruydular. Bunlar savaş yıllarının olumsuzluklarından en az etkilenen gruptu. Ancak fiyatların aşırı yükselişi karşısında onlar da çok zor durumda kaldılar. Devlet, memurlarını sıkıntıdan kurtarmak ve aynı yardım yapmak amacıyla bir kanun çıkardı. Memurların sıkıntısı, kömür, elbise, şeker, yağ ve pirinç gibi aynı yardımlarla azaltıldı. Ancak devletle halkın büyük bir kesiminin arası bu yüzden açıldı. Toplumun diğer kesimleri, memurlar için kendilerinin harcandıklarına inanmaya başladılar. Bu durumun 1946'dan sonraki siyasi mücadelede önemli etkisi olmuştur.

CHP hükümetleri nihai amacı olan toplumu dönüştürmeyi, sarf ettiği gayretlerle, kısmen de olsa toplumsal yapı ve gerekse zihniyet itibariyle

Osmanlı toplumundan farklı bir toplum haline getirerek başardılar. Öyle ki, uyguladığı sosyo-ekonomik politikalarla sosyal farklılaşmaya sebep oldular. Bunu sonucunda meydana gelen toplumsal gruplar, kendi statü ve menfaatlerinin farkına vardılar. Sermaye edinmiş olan orta sınıf devletin koyduğu sınırlamalar, devletin rekabeti, müdahalesi ve kontrolü olmaksızın bu sermayeyi dilediği gibi işletmek istiyor, yatırımlarından tam randıman elde etmeyi düşünüyordu. Köylüler, toprak, adaletli bir vergi sistemi, daha iyi tarım teknikleri ve sanayileşmenin kendilerine yüklediği yüklerden kurtulmak istiyorlardı. İşçiler ise hayat seviyelerinin yükseltilmesini, ücretlerin kırılmasını ve sendikaların serbestçe kurulabilmeyi stiyorlardı (Karpaz, 1996:121-122).

Bu gelişmelere ilaveten, önceleri devletin ekonomik faaliyetlerinden faydalanmış olanların çoğu için devletçilik zamanla bir engel olarak görölmeye başladı. Böylece tek parti devleti kendi sonunu kendisi hazırlamış oluyordu. Zaten özel mülkiyetin hakim olduğu bir siyasal sistemin eninde sonunda mülkiyetin icabı olan demokratik siyasal sisteme geçeceği kaçınılmazdı. Nitekim bu politikaların sonucunda büyüyüp gelişen burjuvazi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uygulamalarını beğenmediği CHP yönetimine karşı, uzun bir aradan sonra muhalefetin yeni partisi olacak Demokrat Parti'nin saflarında yerini almakta gecikmemiştir.

Öte yandan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda Batı demokrasinin yanında yer almıştı. O zaman, SSCB Almanya ile bir olmuş, Türkiye'ye yönelik yayılmacı emellerini belli etmişti. Daha sonra SSCB, Alman saldırılarına uğrayınca batı demokrasileriyle saf tutmuştu. Ne var ki yayılmacı siyasetini sürdürüyordu. I. Dünya savaşı sonunda, Çarlık Rusya'sı toprakları olan ülkeleri geri almak istiyordu. Bu, Finlandiya, Polonya ve Çekoslovakya, Romanya, Türkiye'den toprak; Estonya, Litvanya'yı egemenliği altına almak demekti.

19 Mart 1945'te SSCB 1925'te Türkiye ile imzalamış olduğu Dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının yenileyemeyeceğini, yeni bir anlaşma yapmak istediğini bildirdi. Türkiye bu isteği olumlu bir şekilde karşılamakla beraber Türkiye Sovyetlerin şartlarını reddetmiştir. Bunun sebeplerine gelince, Sovyetler'in boğazların iki ülke tarafından ortak savunulması isteği, Gürcistan'da bazı profesörlerce Kars ve Ardahan'ın ülkelerine iadesinden, Bulgaristan'da Türkiye'ye ile sınır düzeltilmesinden söz edildiği görülmektedir.

O sıralarda Sovyetler'in henüz batılı ülkelerle arası bozulmamıştı. Bunun sonucunda Türkiye uluslararası alanda bir yalnızlık dönemi geçirdi. Türkiye'nin bu yalnızlık dönemini Nisan 1946 başlarında Missouri zırhlısının İstanbul'a gelmesiyle bitirdiğini görüyoruz. Çünkü Türkiye zamanla Batı ile özellikle ABD ile ilişkilerin başladığı bir döneme girmiştir. Bundan sonraki dönemlerde de bu ilişkilerin giderek yoğunlaştığını görüyoruz. Aynı yıl Türkiye ABD askeri yardım anlaşması yapıldı. 1948'de yine ABD ile bir iktisadi yardım anlaşması yapıldı. Bu Avrupa'nın komünizme kaymaması için ABD'nin başlatmış olduğu "Marsahall Yardımı" çevresindeydi.

Sonuç olarak Türkiye'yi çok partili rejime geçişe teşvik eden iki önemli dış etken vardır denilebilir. Bunlardan birincisi savaştan demokrasi cephesinin galip çıkması sonucunda dünyada esmeye başlayan demokrasi rüzgarı, ve de buna bağlı olarak gelecek dış yardımlardır. İkinci ve Türkiye'yi daha doğrudan etkileyeni ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelttiği tehdittir.

Bu sıralar Türkiye Birleşmiş Milletler'e de üye olmuş, demokratikleşme yolunda hızlı aşamalar kaydetmesi gereken bir döneme girmişti. İnönü de çeşitli söylemlerinde halk idaresinin geliştirileceğini müjdeliyordu. Zaten hem savaşın sonu ile Avrupa'da ortaya çıkan demokrasi ortamından hem de ifade ettiğimiz iç politikaların halk arasında yarattığı memnuniyetsizlikten cesaret olan CHP içindeki kimi hoşnutsuzlar, kırırdanmaya başlamışlardı. Bunlardan milletvekili olan dörtlü; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan 7 Haziran 1945 günü CHP grubunda "Dörtlü Takrir" diye tanınmış

bir önerge verdiler. Önergeyi vererek, özellikle parti içinde bir tartışma ortamının yaratılmasını istiyorlardı. Tam o sırada, daha önce ifade ettiğimiz Türkiye'de Toprak Reformuna verebilecek yasa olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, TBMM'ne sunulmuştu.

Önerge, Meclis'in hükümet üzerindeki denetiminin artırılmasını ve siyasal hak ve özgürlükleri kullanma olanaklarının genişletilmesini istiyordu. Daha sonra Meclis grubunda görüşülen önerge reddedildi. İktidar partisi önerge karşısındaki bu tutumuna karşın, daha önce kapatılmış olan Tan, Vatan ve Tasviri Efkâr gazetelerinin yayınlamasına izin vererek başlattığı liberal tavrını sürdürmüş ve 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçim için parti adayı göstermemiştir. Dörtlü Takrir sahipleri ise eleştirilerini basın yoluyla dile getirme yolunu seçmişlerdir.

İktidar partisi içindeki muhalefet gelişirken 18 Temmuz 1945 tarihinde Millî Kalkınma Partisi kuruldu. Bu parti çok partili hayata geçişi simgeliyordu. Ancak geleceğin muhalefet partisinin CHP içindeki muhalefet tarafından oluşturulmasını tercih eder görünen iktidar, bu partiyi çok ciddiye almamıştır.

15 Ağustos günü Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın TBMM'de görüşülmesi sırasında dörtlü takrircilerden Adana Menderes, anayasanın ulusal egemenlik ruhunu taşıdığını, mevcut durumun bunun uzağında bir görünüm sergilediğini belirtmişti. Çoğunluk be eleştirileri yersiz ve gereksiz bulmuştur (Goloğlu, 1982:42). Cumhurbaşkanı'nın 1 Kasım 1945 tarihinde Meclis'i açış konuşmasında "bizim tek eksiklerimiz hükümet partisinden karşısında bir parti bulunmamasıdır" şeklindeki sözleri, parti içi muhalefeti yeni bir parti kurmaya teşvik ediyordu. Bu tarihten sonra dörtlü takrircilerin aşamalı olarak partiden tasfiyesi, muhalefet partisinden kurulması için uygun zemini yaratmıştı. Dörtlü takrir sahiplerinin öncülüğünde 7 Ocak 1945'te Demokrat Parti kuruldu. Demokrat Parti'nin 80'den fazla maddelik programı 2'ye ayrılmıştır. 1) Genel Hükümler, 2) Hükümet İşleri. I. Bölümde partinin genel prensipleri belirtiliyordu. Bunları da iki ana başlık altında toplayabiliriz. Liberalizm ve demokrasi. Liberalizm hem hürriyetler açısından hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmişti. Bir kere belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş, bu

arada özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmişti. İkincisi içtimai açıdan anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel teşebbüsün desteklenmesi gereği ise reddedilmişti. Genel ilkelerin ikinci ağırlık merkezini teşkil eden demokrasi görüşü ise, doğrudan doğruya partinin kuruluş gayesi olarak ilân ediliyordu.

Savaşın getirdiği sıkıntılar, bu yönde uygulanan iç politikalardan duyulan memnuniyetsizliğe dayanan çok partili hayata geçişte iç gelişmelere, İlder Turan, İnönü'nün, Mustafa Kemal'in halefi olarak önderliğinin tartışmalı bir ortamda kabul edilmesini de ilave etmektedir (Turan, 1969:106).

Koşulların zorlanması da hesaba katılması kaydıyla, siyasal rekabete geçiş kararı yönünde bir tercih yapılmasının kendi başına bir anlamı olduğu açıktır. Cumhuriyet yönetimi, ulusal bir devleti inşa sürecinde, Osmanlı Devleti'nin mirası olan zengin bürokratik deneyimlerden büyük ölçüde yararlanmıştır. Toplumsal sorunlara karşı geçmişten gelen pratik çözüm getirme becerisi, çok partili hayata geçiş kararının alınmasında önemli bir etmendir. Sonuç olarak oluşan iç ve dış gelişmeler, yoğun gerilimler yaşanmadan siyasal rekabetçi sisteme geçişi mümkün kılmıştır.

4. 2. 1946 Seçim Kanununun Kabulü

CHP içindeki Dörtlü Takrircilerin yaptığı çıkış, muhalif basını cesaretlendirmişti. Vatan ve Tan gazeteleri sürekli olarak tek dereceli seçim, anti demokratik yasalarda değişiklik, üniversite özerkliği ve Cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması konularını işliyordu.

Yeni dönemin ilk partisi olan Millî Kalkınma Partisi de programında tek dereceli seçime yer vermiştir. Programında 40 kişilik ve üyeleri halk tarafından seçilecek Ayan Meclisi de öngörülmüştü (Tunaya, 1998:638). Cumhurbaşkanı 1 Kasım 1945'teki konuşmasında, ilk kez tek dereceli seçim

konusuna da değinmiş ve “ Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir” diyerek adeta tek dereceli seçim vaadinde bulunmuştur (Ayın Tarihi, S.144/1-30.11:16-239).

Demokrat Parti programının 10. maddesinde seçimlerin tek dereceli yapılacağını belirtirken, partinin önde gelenleri, tek dereceli seçim konusunu sürekli gündemde tuttular. Hatta Parti Genel Başkanı Celal Bayar, seçimlere katılmak için tek dereceli seçimleri bekleyeceklerini açıklamıştır (Tunaya, 1998).

26 Nisan’da CHP Meclis grubu, belediye seçimlerinin öne alınmasını kararlaştırır. 29 Nisan 1946 tarih ve 4878 Sayılı Yasa ile Belediye Kanunu’nda yapılan değişikle, oy pusulalarına ad, adres ve imza koyulması usulü kaldırılmış ve teftiş heyetleri tarafından hazırlanan mühürlü zarfların, her seçim bürosuna kayıtlı seçmen miktarınca verilmesi öngörülmüştür. İktidarın gizli oya geçiş diye sunduğu bu değişiklik, muhalefeti tatmin etmemiştir. Yasa tasarısının müzakeresinde konuşan Adnan Menderes, belediye seçimlerinin erken bir tarihe alınmasına; daha sonra yapılacak genel seçimlerin yeni seçim heyetlerinin nezaretinde cereyan etmesi gerekçesi ile teşebbüs edildiğini ancak vaat edilen yasa değişikliklerinin seçimlerden önce yapılmamasının tek parti yönetiminin devamı anlamına geleceğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.23/Dönem 7:217).

10 Mayıs 1946’da toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultayı’nda, parti programında ve tüzüğünde, çok partili hayatın gereklerini karşılayacak değişiklikler yapıldı. Parti başkanının değişmezlik vasfı kaldırılarak seçim esası kabul edildi. İki dereceli seçim usulü yerine tek dereceli seçim ilkesi kondu. İktidar Partisi CHP, 5 Haziran 1946 'da iki dereceli seçim sistemini değiştirerek, tek dereceli seçim sistemini ön gören tasarımı kanunlaştırdı. Seçimler tek dereceli, açık oy, gizli sayım yöntemi ile yapılacak (Md. 24)

sayım yapıldıktan sonra da seçmen pusulalarının yakılması öngörülüyordu (Erdem, 1982:190).

Sonuç olarak, tek dereceli seçimi öngören 5 Haziran 1946 tarihli seçim kanunu, 1942 tarihli Mebus Seçimi Kanunu'nun ikinci seçmenlerle ilgili hükümlerinin çıkarılmasından ve oy pusulalarına ad, adres, imza koyulması usulünün kaldırılarak, yerine mühürlü zarf usulünün eklenmesinden ibarettir.

4. 3. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri

1946 Seçimleri öncesinde CHP Demokrat Parti'ye asgari bir teşkilatlanma süresi tanımadı. Hatta 1946 Seçimleri için alınan tedbirler aceleye getirilerek muhalefetin bundan yararlanması zorlaştırılmıştır. Tek dereceli seçimler kabul edileli daha on gün olmadan genel seçimler bir yıl önceye alındı. Böylece Demokrat Parti'nin işi oldukça zor görünüyordu. En nihayetinde bir tarafta yirmi üç yıllık iktidar partisi, diğer tarafta ise ancak altı aylık bir geçmişe sahip olan Demokrat Parti vardı.

Halk Partisi, son dönemde liberalleşen tavrına rağmen, seçim öncesinde harbin başından beri süre gelen sıkıyönetimi bir türlü kaldıramamış, yılların kendisine verdiği tek olma idealinden kurtulamamış, gerginlikten çıkamamıştır. Ancak CHP'nin bu baskılarının Demokratik Parti'ye yaradığı söylenebilir. DP'nin teşkilatı bu dönemde hızla yayılmıştır. Demokratlar bu dönemde hem hızla yayılmaya çalışmışlar, hem de baskı karşısında sinmemişlerdir. Tedbire karşı tedbirle cevap verdiler. Örneğin belediye seçimlerini öne alma teklifi gelince, Adnan Menderes, kürsüye çıkıp, İnönü'nün, 1 Kasım 1945'te meclisi açarken söylediği şu sözleri hatırlattı : "Memleketin iç hayatında bu tedbirler alındıktan sonra (antidemokratik hükümlerin kaldırılması v.s) yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir". Menderes bu aceleciliğin

altında yatan asıl maksadın, muhalefete gelişme zamanı bırakmamak olduğunu belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Toplantı: 3, C.22 (29.4.1946) S. 217). Demokratlar ayrıca, iktidarın liberalleşme adımlarının oldukça yavaş ilerlediği kanaatindeydiler.

Sonuç olarak Demokratik Parti'nin bütün itirazlarına rağmen genel seçimler 21 Temmuz'a alınınca, muhalefet partisi kısa süreli bir tereddüt yaşadı. Bunun sebebi ise seçimleri boykot edip etmemektir. Sonuçta DP'liler seçime girmeye karar verdiler. Cumhuriyet Halk Partisi ise genel seçimler öncesinde bu yapılanların kendisine büyük oy sağlayacağını umuyordu.

Demokratlar öncelikle her yerde mitinglere başladılar. Bu mitinglere birçok insanın katılması CHP'lilerin baskısını daha da arttırmasına sebebiyet verdi. Basın yoluyla halka ulaşmaya başladılar. İktidar yanlısı basında, demokrat partinin yıkıcılar ve intikamcılar hareketine dönüştüğüne dair görüşler yayımlandı. Oysaki bu suçlamalar son derece yanlıştır. Çünkü demokratların kanun dışına çıktığı görülmemiştir. Sorunlarını sadece mahkemelere başvurarak yasal yollarla çözmeyi yeğlemişlerdir. Ancak kendileri üzerinde baskı son derece fazladır. Öyle ki seçim saati yaklaştıkça bunun ağırlığını daha fazla üzerlerinde hissetmeye başlamışlardı. Seçim öncesi pek çok olay meydana gelmiş, İzmir ve Aydın'da Demokrat Parti üyelerine yönelik saldırılar gerçekleştirilmiştir.

5 Haziran 1946'da kabul edilen seçim yasasının maddeleri aynen uygulanmıştır. 1946 Seçimlerinin sonuçları, ertesi gün muhalefet ve iktidar arasında büyük bir gerginliğe sebep oldu. Herkes yapılan usulsüzlüklerin ve baskıların farkındaydı. Demokratlar, ilki İzmir'de olmak üzere, seçimi protesto mitingleri düzenlediler.

Seçim sonrası karışıklıklar devam etti. Sıra Cumhurbaşkanlığı seçimine gelmişti. İki parti de kendi partilerine oy verdiler. İnönü

cumhurbaşkanı oldu ve Recep Peker'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Bu durum endişe vericiydi. Çünkü Peker, otoriter iktidar anlayışındaydı. Bundan sonraki dönemlerde 1946 seçimleri ile ilgili olarak sürekli itirazların yapıldığını görmekteyiz. 36 vilayete ait seçimlere toptan itiraz edildi. Ayrıca şahısları itibariyle 27 milletvekili hakkında itirazlar da ileri sürüldü (Cumhuriyet, 13.08.1946).

Demokratik Parti bu seçim oldubittisini sessizce kabul etmeyeceğini göstermek için, daha ilk günlerde serbest bir muhalefet politikası izlemeye başladı. Artık demokrasiye girildiğine göre, hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını göstermek azmindeydi, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiği gün, Demokratlar bütün meclisin meşruluğundan şüphe ettiklerini göstermek istiyorlardı. Hükümet programını okuyup güvenoyu isteyince, programı incelemek için görüşmelerin 2 gün geri bırakılmasını istediler. Bu istekleri kabul edilmeyince salonu terk ettiler. Ancak oylama sırasında gelip aleyhte oy kullandılar (Cumhuriyet, 15.08.1946).

Genel seçimlerin yarattığı kargaşalık daha dinmeden 1 Eylül'de il genel meclisleri seçimi yapıldı. Bu seçimde büyük tartışmalara yol açtı. Demokrat Parti, usulsüzlük yapıyor gerekçesiyle 56 ilçede seçimden çekildi. Sonrada itirazların ardı arkası kesilmedi. Üç ay sonra dahi mecliste, bir sözlü soru dolayısıyla hala bu seçimin tartışması yapılıyordu. En önemli şikâyetler köylerde jandarma baskısı altında yapılan oylamalardan geldi.

Peker Hükümeti iş başına gelince eski otoriter usullere yeniden başvurma gereğini duydu. Hükümetin teklifi üzerine Meclis, yürürlükteki basın kanununu tadil etmek üzere görüşmelere başladı. Teklifin tümü hakkında görüşmeler başlar başlamaz iki partinin esas görüş bakımından kesinlikle çatıştıkları ortaya çıktı. Adeta iki zihniyetin savaşıydı.

Yaptığı konuşmada kamu düzeninden, asayişten, anarşi tehlikesinden v.s bahsetti. Bu sözlerle teknik anlamda 'otoriter' bir görüş ortaya çıkıyordu. Buna mukabil insan hakları, basın hürriyeti vs. üzerinde de ısrarla duruyordu. Ama aslında, bu prensip ayrılıklarının ötesinde, hükümetin anlık kaygısı, tenkitleri susturmaktı. Nitekim Adnan Menderes de bu olayı; vatandaş hürriyetine saygı göstermek, Millet ve Devlet menfaatlerine sahip olmak gibi tedbirler altında hükümete muhalefet etmekte olan gazetelerin dize getirilmesi şeklinde yorumlamıştır.

Yeni getirilen tekliflerin antidemokratik bir nitelik taşıdıkları açıktı. Örneğin, gazete çıkaracak alanların kanun vasıfları arasında “su-i şöhret” sahibi olmamaları isteniyor (Md.12) ve kanuni vasıfları haiz olmayanların verdikleri gazete çıkarma beyannamelerinin verilmemiş sayılacağı belirtiliyordu (Md. 17).

Üstelik teklifin 18. Maddesi, beyanname vermeyenlerin gazete veya dergilerinin en büyük mülkiye amirinin emriyle kapatılabileceğini ön görüyordu. Yani bir gazete sahibi kanuna göre beyanname verip gazetesini çıkarırken, en büyük mülki amirinin kendisini kötü şöhretli tanınması sonucu, aniden yayımına son verilebilecekti. Ayrıca 30 ve 34. maddeler, resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri, hakkında “suizannı” davet edecek müphem yazıları, devlet kuvvetlerinin herhangi birine karşı halkın güvenini sarsacak uydurulmuş veya sadece mahiyeti değiştirilmiş haberler 5 seneye kadar varan ağır hapis cezaları ile cezalandırılıyordu. Teklif son derece antidemokratikti. Buna rağmen Halk Partililer tümünü kabul etmede sakınca görmediler. Ancak iktidar partisinin bu yönde bir politika izlemesinde, o dönemde sınırlarımızı saran gergin havanın etkisi olabilir. Gerçekten de, o günlerde Yunan iç harbi bütün şiddeti ile başlamıştı. Ayrıca Sovyet talepleri ile ilgili olarak kuzey komşumuzla nota savaşımız devam ediyordu. Kısacası dönemin şartları, iktidarı tekrar otoriter önlemler almaya sevk etmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1950 SEÇİMLERİ

1. 1950 SEÇİMLERİ

1. 1. İlk Çok Partili Dönemde İktidar ve Muhalefet

Dış gelişmelerin ve Recep Peker Hükümetinin oluşturduğu güç şartlar içinde Demokrat Parti, birinci büyük kongresinin hazırlık çalışmalarına girişti. Bu gayeyle, sonbaharda alt kademe çalışmalarına başlandı. İlk il kongresi 25 Ekim 1946'da Edirne'de toplandı. Demokrat Parti yöneticileri bu kongreleri vesile edip durmadan dolaşıyorlar ve halkla temas ediyorlardı. Teşkilat bir taraftan faaliyet halinde iken öte yandan meclis grubu sert bir mücadele vermeye hazırlanıyordu. Meclis, 1 Kasım 1946'da, yine İnönü'nün nutkuyla açıldı. Akabinde yapılan meclis başkan ve başkanlık divanı seçimlerine Demokrat Parti, sonuçların önceden belli olması gerekçesiyle katılmadı. İnönü'nün nutkuna Celal Bayar muhalefet lideri sıfatıyla, hemen cevap verdi. Ayrıca Cumhurbaşkanının iktidarın görüşünü aksettirmesi yüzünden, buna ihtiyaç duyduğunu da belirtti. Bayar, cevabında, hükümetin siyasi ve idari kararlar aldığını ileri sürdü.

Ancak, iktidarla muhalefet arasında en önemli anlaşmazlık Aralık ayında meydana geldi. Demokrat Parti sözcüleri hükümetin meclise getirdiği 1947 yılı bütçesini şiddetle tenkit ettiler. Özellikle Adnan Menderes, bütçenin açıklıktan ve gittikçe bozulan iktisadi ve mali durum için köklü tedbirlerden yoksun olduğunu, bürokrasinin çok yaygın hale geldiğini, tarımın yeterli derecede desteklenmediğini belirtti (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII. Toplantı 1, C.3, y(18.12.1946) S. 15-23).

Konuşmaya sinirlenen Recep Peker, kürsüye gelerek bu görüşlerin psikopat bir ruhun ifadesi olduğunu söyledi. Ayrıca Celal Bayar'ın halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürdü. Bu sözler zerine, Demokrat Parti Grubu hemen meclisi terk etti. Bu hareket, çok partili demokrasi rejimini yerleştirme gayretlerinin karşılaştığı en ciddi buhranı oldu. Meclisi terk eden Demokratlar, bu boykotlarını 9 gün boyunca sürdüler. Her geçen gün, buhranı daha da derinleştiriyor, teşkilatın kendilerini desteklemesi, olaya, rejimin gelişmesini tehlikeye sokabilecek bir önem kazandırıyordu. Nihayet İnönü, işe müdahale etmek zorunda kaldı. Celal Bayar'ı davet edip onunla konuştu (Ayn Tarihi, sayı: 157 (Aralık 1946), S. 13).

Demokratlar, böyle durumların tekrar yaratılmaması için teminat istediler. Sonunda antlaşmaya varıldı ve 27 Aralık'ta grup, meclisteki yerini aldı. Demokrat Parti, hayatının ilk yılını işe böyle gergin bir hava içinde tamamlıyordu. Ancak tüm bu mücadelenin sonucunda çalışmaların sonuçsuz kaldığı söylenemez. Aksine, hedefleri yönünde kat ettiği yol gerçek bir başarıydı. Her şeyden önce, çok partili rejim artık Türkiye'de zor şartlar için de olsa, yaşama gücünü ispat etmişti. Halk, kendisine uzatılan muhalefet imkânına sahip çıkmıştı. İktidar devam eden bazı baskıcı politikalarına rağmen muhalefeti yok etmeye yanaşmayacağını göstermişti. Aksine, tek dereceli seçim, niversite muhtariyeti, basın kanununun 50. maddesinin kaldırılması gibi, demokrasi yolunda oldukça önemli adımları gönül rızasıyla atmıştı. Daha pek çok adım atılması gerekiyordu ama en azından muhalefet parti olarak varlığıyla, yapılması gerekenler imknsız olma niteliğini yitirmişti. Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresini, Türkiye'de ilk defa yasama savaşını kazanmış bir muhalefet partisi olarak aıyordu.

Demokratların, 7 Ocak 1946'da partinin kuruluşunun birinci yıl dönümünde, Ankara'da topladıkları birinci büyük kongre Türk siyasi tarihinde istisnai bir yer işgal etmektedir. Bunun sebebi ise cumhuriyet kurulalı beri Türkiye'de ilk defa başarılı bir muhalefet partisi, baştan sona hürriyetçi bir

ortamda kongre topluyor ve ilk defa iktidara açıkça kafa tutarak, aldığı kararların uygulanmaması halinde onu milletin yargısına terk edeceğini özgürce ilan ediyordu. Bunlar o kadar yeni şeylerdi ki, olayların kahramanları kadar, seyircileri de, kendilerini gerçekten tarihi bir dönüm noktasında bulmuşlardı. Mümtaz Faik Fenik, O günlerde Vatan gazetesindeki bir makalesinde bu toplantıyı Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetmektedir. Bu yüzden bu kongre Türk Demokrasi Tarihi'nde önemlidir.

Kongrede sayısız hatip söz almış, herkes içinden geldiği gibi konuşmuş, kimse yeterlik önergeleriyle susturulmamış, yöneticiler eşit muamele görmüş, baştan sona hürriyetçi bir hava toplantıya hâkim olmuştur. Konuşmacıların çoğunluğu iktidarı eleştirmiş, kendisini bu havaya kaptıran Menderes de konuşmasında; “Devlet Partisi devlet kılıcını kuşanmış hükümet arabasına binmiş cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır (Ankara'dan Doğan NADİ'nin gönderdiği "Notlar", Cumhuriyet, 10.01.1947)” diyerek, daha düne kadar üyesi bulunduğu partiyi hiçbir fonksiyonu kalmamış bir parti konumuna düşürmüştür. İlk kongrede D.P.' nin yaptığı en önemli çalışmalarından biri de partinin yönetici kadrosunun seçimi ile ana davalar komisyonunun raporu kabul edilmesidir.

Bir yandan seçimler yapılırken öte yandan ana davalar komisyonu raporu konuşulmuştur. Ana davalar komisyonunda şu dört maddenin üzerinde önemle durulduğunu görmekteyiz. Bunlar: Kanunlarda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, Yeni demokratik ve tam teminatlı bir seçim kanununun yapılması, Parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı şahısta bulunması ve İdarenin tarafsızlığının sağlanmasıdır. Kongrenin siyasi tarihimizde özel bir yer işgal etmesini sağlayan bu rapor çok önemli demokratik hususların karara bağlanmasını öngörüyordu. Ayrıca bu maddeler kabul edilmezse Demokrat Parti'nin Meclisi terk edip mücadeleyi milletin içine götürüleceği tehdidiydi. Bu tehdidin Türk Demokrasi Hayatı'nın gelişmesinde önemli bir yeri vardır. O zamana kadar

halkın dışında ve üstünde oynanan siyasi iktidar oyunun iplerini, ilk defa olarak, halkın eline verme idaresinin ifadesidir. Bu karar Hürriyet Misakı adıyla tarihe geçmiştir.

Şubat 1947'de yapılan muhtar seçimleri yeni baskı şikâyetlerine yol açmıştır. Bu durum karşısında, Demokratlar, yakında yapılacak olan kısmi milletvekili seçimlerine girip girmemek hususunda tereddüt halindeydiler. Demokratlar durmadan halkla konuşup temas kuruyorlardı. CHP ise bu yeni üsluba kendisini bir türlü uyduramıyordu. En çok yaptıkları, halk evlerinde, muhtelif meslek mensupları temsilcileriyle kurduğu temaslardı. Yani, hala iki derecelilik zihniyetini sürdürüyorlardı. Bütün bunlar Halk Partilileri, Demokratlara karşı daha haşın davranmaya itiyordu. Karşılıklı mitingler düzenleniyor, Demokrat Parti İzmir'de miting tertip edeceğini açıklayınca, Halk Partililer bir gün önce İzmir'e gelerek, Okullardan öğrenci toplatmış, fabrika işçilerini de bir günlük fazla ücret verdirerek, yapılacak karşılama törenine getirtmiştir (Karpas, 1996:184-185).

Recep Peker, halkevlerinde yaptığı konuşmada muhalefeti eleştirmiş, seçimlere katılmanın her siyasi partinin görevi olduğunu belirtmiş ve İstiklal Mahkemelerinin henüz kaldırılmadığını hatırlatmıştır (Ulus, 01.04.1947). Karşılıklı atışma ve tehditler içinde iktidar muhalefet ilişkileri gün geçtikçe daha da bozuluyordu.

Mayıs'ta hükümet, mahalle, muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimi hakkında bir kanun meclise getirdi. Bu teklifle seçimler en büyük mülkiye amirinin nezaretinden alınıp belediye başkanlarının, meclislerinin ve muhtarların temsilcilerinden kurulu seçim kurullarının denetimine bırakılıyordu. Ancak muhalefetin sürekli üzerinde durduğu, seçimleri teminata kavuşturacak asgari tedbirlere yer vermiyordu. Muhalefet milletvekilleri; seçim kurullarına siyasi parti temsilcilerinin katılmasını ve bir hâkimin bunlara başkanlık etmesini, sandıkların başına zabıta kuvvetlerinin gelmemesini,

oyların hücrede kullanılmasını ve seçimlerin halk tarafından kontrolünü istediler (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: 1, C. 5 (07.05.1947), S. 115).

Demokratlarca yapılan teklifler reddedildi. Demokrat Parti bu yeni seçim kanununun aleyhinde oy kullanmış ve bunun hükümetin demokrasi yolunda samimiyetsizliğinin yeni bir ifadesi olduğunu belirtmiştir. Hükümet ise tutumunda kararlı olduğunu her haliyle belli ediyordu. Bu gelişmeler paralelinde Mayıs ayı içinde Meclise, aralarında Adnan Menderes'in de bulunduğu dört milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki başbakanlık teskereleri geldi.

Bu sıralarda sıkıyönetimi uzatma teklifi mecliste şiddetli tartışmalara sebep oldu. Peker, sıkıyönetim tenkit eden milletvekillerine karşılık olarak dış tehlikenin henüz silinmediğini ve devletin güvenliği bakımından, böyle tedbirlerin zorunlu olduğu cevabını verdi. Fakat muhalefetin tüm direnişine rağmen sıkıyönetim altı ay daha uzatıldı.

21 Temmuz seçimlerinden beri bir türlü dinmeyen aksine gittikçe şiddetlenen bu anlaşmazlıklar, daha sonra İsmet İnönü'nün, 12 Temmuz Beyannamesi olarak adı geçen bildirinin yayınlanmasına neden olacaktır. Bu bildiride ana husus taraflar arasında karşılıklı güven duygusu yaratmaktır. Şöyle ki: İktidar, muhalefetin kanun dışı yollara gitmeyeceğinden emin olacak, buna karşılık muhalefet, iktidarın kendini yok etmek için çalıştığını düşünmeyecekti. İnönü bu bildiriye yayınlamakla akıllıca davranmış, Demokrat Partililere teminat vermiş, aynı zamanda onların da güvenini kazanmıştır. Zira İnönü Peker'den yana olsaydı, muhalefet meclisten çekilecekti. Muhalefet yöneticileri meçhul bir akıbete sürükleneceklerdi ya da halk direnecek ve yine sonu meçhul karışıklıklar dönemi başlayacaktı. Böylece buhran atlatılmıştır (Ulus, 23.07.1947).

Bundan sonraki günlerde Recep Peker sıhhi sebeplerle istifa edecek, yeni kurulacak Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay Hükümetleri dönemi gelişmeleriyle birlikte, Türk Siyasi Hayatında yeni bir dönemi başlatacak olan 1950 Seçim Kanunu kabul edilecektir.

1. 2. 1950 Seçim Kanunu'nun Kabulü

Peker'in istifasını vermesinin ardından, yeni kabineyi Hasan Saka kurmuş ve yeni kurduğu hükümetin programını Meclis'e getirmeden önce tetkik edilmesi için Demokrat Parti'ye vermiştir. 12 Temmuz Beyannamesiyle başlayan yumuşak hava devam ediyordu. Ama yine de herkes somut kararların alınmasını istiyordu. Demokrat Partinin liberal politikası, bu yöndeki baskıları ve halkın büyük desteğini arkasına aldığı Birinci Büyük Kongresi, hükümetin almış olduğu özellikle iki önemli gelişmede etkili olmuştur. CHP, Büyük Divanı'nda; İnönü'nün de ağırlığıyla ilkokullarda ders saatleri dışında seçmeli din dersi verilmesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın gözetimi altında İmam, Hatip yetiştirecek okullar açılması ve bir İlahiyat Fakültesi kurulması gereği üzerinde durmuştur. Yine CHP bu dönemde, İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Kanunu'nu TBMM'nde kabul etmiştir.

Ancak 16 Şubat'ta yapılan muhtarlık seçimleri oldukça olaylı geçmiş, olumlu siyasi havayı dağıtmış, huzursuzluğa vesile olmuştur. Bu seçimlerde de yine hileler olmuş, DP'nin fazla oy aldığı yerlerde halk ile Jandarma arasında kanlı çatışmalar çıkmıştır. Köy Muhtarlarının % 91'ini CHP, % 4'ünü DP, ve % 5'ini bağımsızlar kazanmıştır. Bu seçim sonuçları da Demokrat Partililerce oldukça sert bir şekilde eleştirilmiş ve tepkilere yol açmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen, daha önce yaşananlara kıyasla Saka Hükümetiyle muhalefet biraz olsun rahatlamıştır. Bu dönemde 23 Aralık 1947'de sıkıyönetim de kaldırılmıştır.

12 Temmuz Beyannamesinden ve yumuşayan iktidar- muhalefet ilişkisinin ardından bu seferde Demokratların bir kısmı hükümetle anlaşmayı uygun bulmamış, sert tedbirlerin alınmasını istemiş, böylece DP içerisinde gerginlikler dönemi başlamıştır. Parti içindeki sürtüşmenin en önemli nedenlerinden biri de genç milletvekillerinin "Dört Kurucu"nun her dediğine boyun eğmemeleriydi. Bu arada CHP'lilerin; Orman ve Toprak Kanunları, Seçim Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, Memurin Muhakemat Kanunu gibi önemli kanunların değiştirilmesi ile ilgili kararları DP tarafından övgü ile karşılanmıştır.

Tüm bu yumuşak hava sürerken, Demokrat Parti'de 1948 Mayıs'ından itibaren yeni bir örgütlenme çabası belirdi. Politikasını yumuşatmakla eleştirdiği DP Grubundan ayrılanların bir kısmı, büyük kongrenin kararını beklemek üzere, bir "Müstakil Demokratlar Grubu" kurmuşlardır (Cumhuriyet, 11.05.1948). Temmuz 1948'de resmen kurulan Millet Partisine Mareşal Fevzi Çakmak başkanlık etmiş, ancak daha sonra mareşalin, 12 Temmuz Beyannamesinden sonra müfrit kanadın tarafını tuttuğu gerekçesiyle kurucularla arası açılmıştır.

İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile Türk Siyasi Hayatına giren Millet Partisi, kurulduktan sonra sadece iktidara değil, Demokrat Partiye karşı da şiddetle cephe aldı. Saldırgan bir politika izleyen Millet Partisi, Demokrat Parti'yi de Halk Partisiyle danışıklı bir siyaset izlemekle suçlandılar. Bunun üzerine Demokrat Parti yöneticileri, kendi içlerinden çıkan muhalefetin haksız olduğunu göstermek için çalışmalar yapmaya başladılar. Yeni husumet sebepleri yaratmaya başladılar. Bunlardan biri de çok da hayati bir önem arz etmeyen Memurin Muhakemat Kanunu'nun değiştirilmesinin şart koşulmasıdır (Cumhuriyet, 6.04.1948).

Muhalefetin tüm baskılar sonucunda hükümet, seçim kanunu değiştirmek üzere Halk Partisi Grubundan yetki almıştı. Tasarı meclise

geldiğinde Demokratlar yeni tasarımı yetersiz bulduklarını ilan ettiler ve seçimlerde adli teminatı şart koştular. Bu arada kötüleşen iktisadi durum, halkın buğday ve şeker sıkıntısı, bunca yıl buğday ihraç etmiş ülkenin ekmeksiz kalması iktidara çatmak için fırsatlardı. Bayar, bundan da yararlanmayı ihmal etmedi. Ayrıca seçimlerde adli teminat olmazsa katılmayacaklarını bildirdi (Kudret, 30.04.1948).

Muhalefetin dayatması karşısında Hasan Saka Hükümeti bir bocalama içine girdi. 8 Haziran'da istifasını verip, Nihat Erim'i de içine aldığı yeni bir kabine kurarak durumu düzeltmeye çalıştılar. Yeni hükümet, olası bir muhalefet atağını önlemek için çabucak yeni bir seçim kanunu tasarısı hazırladı. Ancak Demokrat Parti, bu tasarımı da yetersiz bularak seçimlere katılmayacaklarını bildirdi.

Millet Partisi de seçimlere katılmadı. 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlerde CHP yalnız başına kaldı. Seçim hem sönük geçmiş hem de katılma oranı oldukça düşük olmuştu.

Bu seçimlerde de yapılan usulsüzlükler CHP İktidarının kamuoyundaki itibarını sarstı. Türkiye'nin her yanında, dürüst bir seçime duyulan talep gittikçe artmaktaydı. Demokrat Parti bu durum karşısında kendisinden öyle bir emin hale gelmişti ki artan bir ısrarla hemen genel seçimlere gidilmesini istemeye başladı. Artık yürürlükteki kanunla bile iktidara gidebileceğini düşünüyordu. Parti temsilcileri bundan böyle seçim kurullarına girdiğine göre, çatışmalar da olsa, halkın kararlılığı sayesinde seçimler kontrol edilebilirdi.

Ara seçimler sonrasında Demokratlar, TBMM'nde özellikle hayat pahalılığı ve şekere yapılan zam üzerinde durdular. Bu arada Celal Bayar da, seçim zamanında güvenliğin sağlanması amacıyla, geçici bir koalisyon hükümeti kurulması gibi ilginç öneriler getirmeye başladı. Sonunda, hükümetle, muhalefet arasında gerginlikler iyice artmış, hatta 18 Demokrat

Partili milletvekili hükümet aleyhine bir gensoru önergesi vermişlerdir (Cumhuriyet, 11.11.1948).

Daha sonra muhalefet yeni bir taarruza geçti. Tasarruf sorunu hükümetçe ileri sürüldüğüne göre milletvekili maaşlarının zamdan önceki seviyeye indirilmesi teklif ediliyordu. Bu zam, muhalefetin elinde iktidarı zor duruma düşüren bir araç haline gelirken, Demokrat Parti'nin içinde fikir ayrılıklarının çıkmasına da sebep olmuştur.

Hasan Saka hükümeti gittikçe ilerleyen bir bocalama içine girmişti. Sonunda 14 Ocak 1949'da istifasını verdi. İktidar artık Halk Partisi için taşınması pek zor bir yük haline gelmişti. Yeni hükümeti Ankara Üniversitesi Tarih Profesörlerinden Şemsettin Günaltay kurmuştur.

Günaltay Hükümeti, seçim kanunu karmaşasına son vermek niyetindeydi. Bu sebeple Demokratların esas şikâyetlerinin toplandığı seçim kanunu tadil etmek üzere, Nihat Erim'in başkanlığında ve Başbakanlığa bağlı bir komisyon kuruldu (Cumhuriyet, 11.02.1949). Ne var ki bir türlü muhalefetin beklediği hızla fiili neticelere varılamıyordu. Erim Komisyonu, kurulduktan üç ay sonra mevcut seçim kanunu hakkında yabancı hukukçuların görüşlerini ve yabancı seçim mevzuatını ihtiva eden bir "Pembe Kitap" yayınladı (Cumhuriyet, 18.05.1949).

Oysa Demokratlara göre bilimsel tartışmaların zamanı geçmişti. Onlar, taleplerin, defalarca bildirmişler, hatta bu yolda meclise tasanlar getirmişlerdi. İşin böyle geniş tutulması hükümetin bir oyalama taktiği olarak görülmeye başladı. Ancak Halk Partisi buna niyetli değildi. Bu talebi ele alan başbakan yardımcısı, mecliste konuşarak seçimlerin bir gün bile evvele alınmayacağını kesinlikle bildirdi (Cumhuriyet, 18.05.1949). Gerçekten de Günaltay Hükümetinin programında liberal bir yaklaşım egemendir.

Demokrat Partililer ikinci büyük kongrelerini 20 Haziran 1949 sabahı Ankara'da gerçekleştirdiler. Kongrede yöneticilere bazı tenkitler yapılmıştı. Bunlar özellikle 12 Temmuz Beyannamesi ve sonrasında yumuşayan iktidarla ilişkilerdi. Bayar verdiği cevaptan 12 Temmuz beyannamesi ilan edildiği sırada iki yoldan birini tercih etmek durumunda olduğunu belirtti. Bunlardan biri isyan ve ihtilal ikincisi ise sabır ve istikrardır (Tunaya, 1998).

Demokratlar, ikinci yolu tutmayı memleket için daha yararlı görmüşlerdi. Bayar konuşmasında, dönemin tartışmalardan din hürriyeti ve komünizm tehlikesi üzerinde de durdu. Din hürriyeti esas olmakla beraber gericiilik yoluyla sömürülmesine imkân verilmeyecekti. Komünizm tehlikesi de önlenecekti, ancak bunun bir baskı vesilesi olmamasına dikkat edilecekti. İktidarın uzlaşmacı tutumuna rağmen kongreden sert kararlar çıkmıştı. Hürriyet Misaki örneğine uygun hareket eden ikinci büyük kongre, yine bir ana davalar komisyonu kurmuş; komisyonda antidemokratik kanunların değiştirilmeme, seçim kanununun emniyet verecek ve adli teminatı ihtiva edecek bir şekle konulmama ihtimali ve bir sonraki genel seçimlerde de 21 Temmuz metotlarının tatbik edilmesi durumunda ne olacağı üzerinde durulmuştur (Öztürk, 1952:48). Komisyonda, seçimlerin, millet iradesinin tecellisini sağlamak zorunda oldukları, dolayısıyla oylara müdahale durumunda, vatandaşların meşru müdafaa durumunda kalacakları ifade edilmiştir. Dahası bu müdafaanın kanuni yollarla yerine getirilmesi gerektiği; ne var ki, vatandaşlarını bu durumda bırakan idarelerin, milletin husumeti ile karşılaşacağı belirtilmiştir.

Hükümet mevcut yumuşama havası içinde Demokrat Parti Kongresi'nin böyle sert kararlar alacağını tahmin etmemişti. İki gün sonra başbakanlıktan bir bildiri yayınlandı. Bildiride Milli Misak'ın vatandaşları baskı altında tutmayı hedef edindiğini ve bu olayında hukuk devleti anlayışıyla bağdaşmadığı belirtildi (Ulus, 28.06.1949).

Öte yandan hükümet liberal politikalarını sürdürmüş, bazı önemli kararlar almıştır. Bunlar; muhalefetin radyodan yararlanması, İstiklal Mahkemeleri'nin resmen kaldırılması gibi gelişmelerdir (Cumhuriyet, 29.06.1949). Nihayet hükümet, yavaş da olsa demokrasi yolunda ilerlemeye başlamıştı. Bu arada seçim kanunu tasarısı da tamamlanmıştı. Daha sonra siyasi partilerin görüşleri istendi. Demokrat Parti tasarının son şeklini inceledikten sonra yetersiz bularak, 16 Ekim 1949'da yapılacak olan ara seçimlere girmeyeceğini ilan etti.

Ara seçimler belirsizlikler havası içinde yapıldı. Katılım düşüktü. Çünkü muhalefet partisi seçimlere katılmamıştı. Seçim Kanunu meselesi doğru dürüst bir sonuca bağlanmadıkça, çok partili rejimin bir türlü teminata kavuşmayacağı gerçeği herkes tarafından anlaşılmıştı.

Kasım 1949'da, meclis açış nutkunda İnönü bu gerçeği şöyle ifade ediyordu: "... seçimde hile imkanı olmadığı inancı yerleştirilmelidir. Bunun için seçim kanununda ne kadar tedbir alınsa yerindedir" (TBMM Tutanak Dergisi, B, C.21,(01.11.1949),O:1, S.9).

Halk Partisi Grubu son bir direnişten sonra kadere boyun eğerek, 1949 Aralık ayında, seçimlerin adli teminata bağlanmasını kabul etti (Ulus, 07.12.1949). Böylece, dört yıllık çok partili siyasi hayatında Türkiye, önemli bir tartışma yoluna girmiş oluyordu.

Ancak çok önce 1946 seçimlerinden sonra Demokratlar, seçim kanununu eleştirmiş ve Saka Hükümeti döneminde hazırlıklarına başlanmış bulunan yeni tasarıda; yer alınmasını istedikleri hususlar hakkında, TBMM'ne bir kanun projesi sunmuşlardı. Bu proje daha çok seçim güvenliği öngörüyordu. Bu projeyi içeren en önemli esaslardan biri kapalı oy ve açık sayım yönteminin benimsemesi idi. Ayrıca devlet memurlarının, yüksek öğretim mensupları hariç olmak üzere, oy verme dışına siyasi partilere

girmelerinin yasaklanmasını, seçimlerde hâkim teminatının sağlanmasını suç işleyen memurların adli suç kanunlarına göre yargılanmalarını istemişler, ancak istedikleri Meclis Dâhiliye Encümeninde reddedilmişti.

Anlaşılan o ki Demokrat Parti, Seçim Kanunu meclisten çıkıncaya kadar rahat edemeyecekti. Daha tasarı görüşülmeye başlamadan bir danışma toplantısı düzenlediler. Toplantı 3 gün sürdü ve neticede bir bildiri yayınlandı. Bunda, iktidar seçimler hususunda bir daha uyarılıyor ve baskı yapıldığı takdirde Demokratların seçime katılmayacakları bildiriliyordu. Ancak dört yıldır mücadele veren Demokrat Parti'nin seçimlere girmeyeceği düşünülemezdi. Muhalefet istediği seçim kanunu meclisten geçene kadar mücadele edecekti.

Nihayet, Şubat 1950'de, yeni seçim kanunu tasarısı mecliste görüşülmeye başladı. Tasarı ilkeleri incelendiğinde temel ilkelerinin demokratik özellik arz ettiği görülmektedir. Gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi ilkeleri kabul edilmişti. Seçim kurulları başkanlığına yargıçlar getirilmiş ve ayrıca Yargıtay ve Danıştay üyelerinden kurulu bir Yüksek Seçim Kurulu ön görülmüştür. Demokratların istedikleri gerçekleşmişti. Tasarıyı prensip olarak desteklediler. Ayrıca tasarının bazı hususları üzerinde çetin tartışmalar da yapıldı. Demokratların bazı önerileri kabul bulurken, bazıları da iktidar partililer tarafından reddedilmiştir. Bütün itirazlara rağmen 43. madde hükümetin isteğine göre geçti.

Bu madde, kapalı salon toplantılarına yalnız o seçim çevresi seçmenlerinin katılabileceğini ön görüyordu. Muhalefet bunu toplantı hürriyetine aykırı gördü. Gerçekten de, örneğin komşu ilden gelecek seçmenlerin parti propaganda toplantılarına katılmalarını önlemenin bir anlamı yoktur. Ancak muhalefetin tüm itirazlarına rağmen madde aynen geçmiştir. Bu gibi meseleler yüzünden müzakereler bazen gergin bir hava içinde geçti. Fakat neticede esas itibarıyla demokratik bir kanun kabul edildi.

16 Şubat 1950'de yapılan nihai oylamada, Demokratlar Halkçılarla birlikte lehte oy kullandılar (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı:4, c.24, (16.02.1950), S.710).

Böylece siyasi hayatımızda demokrasi yolundaki en önemli adım atılmış oldu. Bu kanun tasarısında 1877'den beri ülkemizde uygulanan seçim mevzuatının yanı sıra, pek çok ülkede uygulanan seçim kanunları da incelenerek bunlardan geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Yeni seçim kanununda kabul edilen diğer hususlar ise; en az beş ilden aday gösterebilen muhalefet partilerinin radyodan yararlanabilmesi, idare amirleri, memurların, askeri kişilerin ve milletvekillerinin görev yaptıkları yerin seçim bölgesindeki seçim kurullarına seçilmeyecekleri, siyasi parti ve bağımsızların sandık başlarında gözlemci bulundurabilmeleri, seçim sonuçlarının hemen ilanı, kazanan adayların listesinin asılması, oy pusulalarının Sulh Hukuk Mahkemeleri'nde korunması ve TBMM ya da Yüksek Seçim Kurulunun isteği olmaksızın nakledilememesidir. Seçim Kanunun çoğunluk esasına dayanması, tek bir partinin hükümet kurabilmesine imkân hazırlaması olumlu yönleridir. Ancak demokratik katılımcı bir anlayışı, geniş ölçüde yansıtmamaktadır ve küçük partilerin meclise girmelerine imkân vermemektedir. Yeni seçim kanununun özellikle hâkim teminatı altında yürütülmesi halkın rüyalarının gerçekleşmesi demektir (Cerrahoğlu, 1996:37).

1. 3. 14 Mayıs 1950 Seçimleri

1950 Seçimleri öncesi Türkiye, seçim çalışmalarında da bir ilki yaşıyor, ilk defa birden fazla partinin seçim propagandasına tanıklık ediyordu. Partiler büyük bir faaliyet içerisine girmiş, halkın siyasi meselelere ilgisi olağanüstü boyutlara ulaşmıştı. Örneğin, Elazığ'da 600'den fazla kimse

milletvekilliği adaylığı için başvurmuştu (Cumhuriyet, 06.03.1950). Demokrasinin gereklerinden olan siyasi katılım, Türkiye’de Millî Mücadele döneminden sonra yeniden yoğunlaşmıştı.

Seçim propagandası döneminde basın sürekli iktidar lehine çalışmış, Demokrat Parti'nin acemiliğine vurgu yapılmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; çok partili demokratik hayata geçildikten sonra gerek iktidarda, gerekse muhalefette olduğu dönemde İsmet Paşa pek çok iftiraya uğramış ve suçlanmıştır. Bütün bu karalama ve iftiralar, yine İsmet Paşa'nın önyayak olduğu özgürlük ve demokrasi ortamından yararlanılarak yapılmıştır.

Seçim propagandaları yapılırken en çok CHP'den dert yanan kesim köylülerdi. Bunun belli başlı temel sebepleri; ikinci Dünya Savaşı'nda ihtiyaç maddelerinin karaborsaya düşmesi, açlığın doğmasını önlemek için kurulmuş olan İaşe Müsteşarlığının hasat zamanında köylünün ürününü zorla satın alması, üreticiden alınan ürünün bedelinin düşük olması, köylere okul yaptıрма uygulaması, köy enstitüler mezunlarının köylere eğitmen olarak gönderilmesi, köy çocuklarının tarlalarda çalıştırılarak hem eğitilmesi hem de elde edilen ürünün satılarak eğitmenin seçimi ve üretim harcamalarının karşılanmasıydı. Ayrıca, bürokratların baskıcı tutumları da CHP'ye puan kaybettiren sebeplerdendi.

1950 seçimleri öncesi her yerde seçim propagandası bütün hızıyla devam etmiş, siyasi ortam karşılıklı manevralara sahne olmuştur. Demokratlar, seçim öncesi laik tutum içine girerken, CHP'liler dindar çevrelerin ilgisini çekmeye çalışıyordu. İktidar, 1 Mart 1950'de, Tekke ve Zaviyelerle ilgili Türbedarlıklarla birtakım unvanların men ve ilgasına dair 677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra ekleyerek, Türk büyüklerine ait sanat değeri olan türbelerin açtırılması konusundaki tasarıyı kanunlaştırdı (Zafer, 02.03.1950). Bu arada Türk İnkılabına aykırı hareketleriyle tanınan

Ticani Tarikatı Şeyhi Kemal Pilavoğlu'nun, CHP'ye kaydolduğu yolundaki haberler de dinci çevrelerce olumlu karşılanmıştır (Zafer, 11.04.1950).

Bu dönemde basının bazı kesimleri, Gönaltay Hükümeti'ni irticacılıkla suçlamış, Atatürk İnkılaplarının tehlikeye girdiği belirtmiştir (Zafer, 11.04.1950). Ancak iktidar bu tür haberlerin önünü kesmek için önlemlerini almaya başlamıştı. Ticani Şeyhi'nin müritlerine oy vermeleri yolunda etkilemeleri basında sert tepkilere yol açınca, 19 Nisan'da Şeyh Kemal Pilavoğlu savcılıkta tutuklandı. Yine bu dönemde tutuklanan bir diğer isim de Atatürk'e ve İnkılaplarına aykırı hareketleriyle tanınan Necip Fazıl Kısakürek'tir.

İktidar başka bir atakla, 19 Nisan 1950'de; Kanuni Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Hacı Bayram Veli, Ertuğrul Gazi, Orhan Gazi, Fatih Sultan Mehmet gibi ünlü tarihi kişilerin türbelerinin de açılmasına karar verdi (Cumhuriyet, 20.04.1950). İktidar, aşırı sağa karşı bazı önlemler alırken, halkın komünizme karşı duyarlılığını da hesaba katarak, aşırı sola karşı da sert bir tutum içine girdi. Bunun için sol görüşlü olarak bilinen bazı iki öğretim üyeleri, görevden uzaklaştırılmış, ayrıca, 3 ay hapis ve para cezasına da çarptırılmışlardır (Zafer, 11.02. 1950).

Hükümetin oy toplamak için yaptığı bir diğer çalışmada 29 Mart 1950 tarihinde sınırlı bir af kanunu çıkarmasıdır. Ancak, bu dönemde hapiste bulunan Nazım Hikmet af kapsamının dışında bırakıldı (Zafer, 11.05.1950).

Bu arada hükümetin işçi haklarına karşı hareketleri işçiler tarafından sert tepkiyle karşılandı. Özellikle grev hakkının verilmemesi bu tepkiye yol açan en büyük etkidir. Demokratlar iktidarın tersine işçi hareketlerini ve grev hakkının verilmesini savundular (Cumhuriyet, 19.01.1950). Ancak iktidar, grev hakkını vermeye kesinlikle sıcak bakmıyordu.

Ülkede yoksulluk da giderek artmaktaydı. İktidar, yoksulluğu biraz olsun gidermek ve de oy toplamak için ekmek fiyatlarını düşürdü. Bazı yörelere yiyecek gönderdi. Memurlara 1 maaş tutarında ikramiye verildi (Zafer, 04.02.1950).

Bu gergin ortamın en önemli olaylarından biri de iktidar ile muhalefet partisi arasındaki, muhalefetin de katılımını öngören koalisyon kabinesinin kurulması teklifidir. Ancak CHP ileri gelenlerinin olumsuz bakmaları sonucu koalisyon önerisi çözümlenememiştir. Ancak, her iki parti de Atatürk İnkılaplarını koruyacakları hususunda uzlaşmışlardır.

1950 Seçimleri yaklaşırken; çok partili sistem deneyiminin demokratik bir seçimle sonuçlanacağına şüphesiz kuşkuyla bakılmaktaydı. Çünkü, Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde buna benzer bir deneme yapılmıştı. 1924'deki Terakkiperver Fırkası'nın kuruluşu ve izleyen dönemdeki serüveni mahkemelerde ve darağaçlarında sonuçlanmıştı. Eski tecrübelerin de etkisiyle, muhalefet, 1946 seçimini sık sık örnek gösteriyor, iktidarı seçim hilesi yapmakla, milli iradeye saygısızlıkla suçluyordu. Ancak demokrasiye gerçekten inanan hilesiz bir seçim yapılmasını isteyen bir aydınlar çoğunluğu vardı. Yeni seçim kanunu aydınlardan az da olsa bir bölümünü CHP'ye sempati beslemeye itti.

Yeni seçim yasasına göre muhalefette radyodan yararlanabilecekti. Bunun üzerine, 8 Mayıs 1950'de DP'nin seçim beyannamesi yayınlanmıştır. Bu beyannamede CHP beyannamesi eleştiriliyor, ekonomik yapıda kapitalist müdahaleci, bürokratik tutumu ile halkın üzerinde ağır bir yük olarak tarif ediliyor özel teşebbüsün iş sahasını daralttığı devlet bütçesinin ekonomik yapı ile uygun bir hale getirilmediği üretimin arttırılmadığı, baskı ve şiddetin dinmediğini belirtmişlerdir. DP'liler bütçede tasarrufa önem vereceklerine, millete mal olmuş inkılapların korunacağını, vatandaş hak ve hürriyetlerini ve millet iradesine dayalı istikrarlı bir devlet idaresinin kurulacağını dış politikada

barışçı bir siyaset izleneceğini belirtmişlerdir (Zafer, 09.05.1950). İşçi ve köylü sorunlarının çözümleneceğini, vergilerin indirileceğini, siyasi rejimin demokratik bir zihniyetle devam edeceğini, iş hayatını kısıtlayan bürokratik kısıtlamaların kaldırılacağını vaat etmişlerdir (Vatan, 09.05.1950). DP'liler her yerde büyük mitingler yapmış, radyo konuşmalarıyla halka icraatlarıyla ilgili bilgiler vermişlerdir.

İlk çok partili dönemde, iki partinin seçim taktikleri incelendiğinde; DP, CHP iktidarının özellikle ekonomi alanındaki statükoculuk ve durgunluk politikasını eleştiren halka dönük bir kalkınma ve daha önce aydınlara uygulanmış olan hürriyetsizlik ve baskıya karşı tepki sloganı ile ortaya çıkmıştır. CHP iktidarının ise 1946-1950 süreci, özellikle 1950 Seçimleri öncesi, "tavizler" hatta CHP'nin geriye gitmesi" dönemidir.

CHP, seçim öncesi dönemde, tutucu halk yığınlarına karşı özellikle laiklik, orman kesimi, gecekondu yapımı konularındaki tavizlerini açıkça değil, alttan alta uyguluyordu. Hatta sınırlı bir af kanunu çıkarıldı. Toprak Kanunu'nda değişiklikler yapıldı ve bu değişiklikler büyük toprak sahiplerini memnun etti. Muhalefetin şikâyet ettiği emniyet görevlileri hakkında ise soruşturmalar başlatıldı (Zafer, 05.05.1950). Başbakan Şemsettin Günaltay daha da ileri giderek, din içerikli konuşmalarını yoğunlaştırmış, bunun üzerine iktidar yanlısı basından tepki görmüştür (Cumhuriyet, 02.05.1950).

1950'li yılların CHP yönünden eleştirisini yaparken, Şemsettin Günaltay'ın konuşmaları eleştirilse dahi o dönemde hükümet başkanı olarak görevde bulunması demokratikleşme çabaları açısından değerlendirilmesi gereken bir noktadır. Günaltay, o günlerin pek tutulan deyişiyle CHP'nin "ulema" bölümündedir. Din eğitiminden geçmiş, uzun süre tarih araştırmaları yapmış, bu konuda yapıtları, dersleri olan bir kişidir. Toplumsal yapının geleneksel köklerini CHP'nin diğer üyelerinden daha yakından bilmektedir. Böyle bir kişinin iktidarın önde gelen mevkilerinden birinde bulunması, 1950

seçimini hazırlayan bu seçimin güven ve huzur içinde sonuçlanmasını sağlayan öğelerden biri olmuştur (Çavdar, 1995).

İktidarın seçim öncesi halka sempatik görünmeye yönelik tüm bu çabaları bu politikalarla da sınırlı kalmamış, 1950 seçim bildirgesindeki ana ilkelere dahi yansımıştır. Bazıları o döneme kadar savunduklarıyla bir hayli ters düşecek nitelikteydi. Örneğin, şimdiye kadar yalnız iktisadi devlet teşekküllerinin yararlandığı işletme kredisi kaynaklarından özel girişimlerin de yararlanmasına olanak sağlanacağı, özel girişimciler ve devlet girişimcilerinin eşit koşullara sahip olacağı vaat ediliyordu. Ancak tüm bu halka yönelik vaatlere karşın, işçilere grev hakkının verilmemesi doğrultusundaki politikası, iktidarın seçim öncesindeki en büyük yanlışlarından biri olmuştur.

İki parti de 1950 Seçimleri öncesinde de ümitliydi. Ancak, CHP'nin eski tutumlarından ödünler vermesine rağmen seçimleri kazanması düşük bir ihtimaldi. CHP'nin iktidar olduğu sıradaki iktisat siyaseti, en büyük hatalarından biridir. Bu yüzden bir süre sonra sonuç, bu kadar eksileri olan bir partiye hüsrana getirecektir. Gerçi DP'nin iktisat siyaseti de sosyal adaletle çok bağdaşmasa bile hızlı bir iktisadi gelişmeye dayanmaktaydı.

1950 Seçimleri yaklaşmaktaydı, halk tüm dikkatini seçimlere yoğunlaştırmıştı. 1950 Seçim Kanunuyla seçmen kütükleri, vali ve kaymakamların gözetiminde düzenlenmişti. 22 yaşını bitiren her Türk vatandaşı oylarını serbestçe verebilecekti (Özbudun, 2005:222). Milletvekili olabilme yaşı, 30 yaşını bitirme esasıdır. Bu şartlar arasında Türkçe okuyup yazma şartı da vardı. Adaylık koyma, adaylık için başvuru süresi ve adaylığa itirazlar da ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.

Bu tarihe kadar ilk kez bu kanunda seçim propagandası ile ilgili ayrıntılı hükümler yer almıştır. Propaganda yapılması serbest olup propaganda yapılamayacak yerler, zaman, kapalı yer toplantıları ve radyo ile

propaganda ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bu kanuna göre seçim işleri seçim kurullarınca yürütülür. Ankara'da bir yüksek seçim kurulu her ilde il seçim kurulu her ilçede ilçe seçim kurulu ve seçim bölgelerinde yerleştirilecek her sandık başında bir sandık kurulu kurulacaktır. Yüksek Seçim Kurulu, Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşacak il ve ilçe seçim kurulu başkanları ise yargıç olacaktır. Böylece yine ilk kez seçimlerin yargı gözetiminde yapılması benimsenmiştir. Gerçekten, seçim işlerinin yönetim ve denetimi siyasal organlara bırakmak, seçimlerin dürüstlüğü açısından çok sakıncalı durumlar doğurabilmektedir (Özbudun, 2005:92). Türkiye, bundan önceki seçimlerde bu tecrübeleri yaşamıştı. Bu sebeple, 1950 Seçim Kanunun getirdiği en büyük yenilik, yargı güvencesidir diyebiliriz.

Ancak, yeni seçim kanununda, tutanakların kabul veya reddinde yetki TBMM'dedir. Dolayısıyla tutanakların kabul ve reddinde siyasal düşüncelerin etkili olduğu ifade edilebilir. Seçim kurullarının görev ve yetkileri de ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Oy sayımı tamamlandıktan sonra bütün sonuçlar il seçim kurulunda toplanacak ve sonuçlar ilan edilecektir. Seçimi kazanan adaylara, durumu gösteren birer tutanak verilecektir. İl ve ilçe seçim kurullarının oluşmasına işlemlerine ve kararlarına ait itirazlar, adaylığa ait itirazlar, milletvekilliğine seçildiğine dair tutanak verilen kimselerin seçilme yeterliliğine sahip olmadığına ait itirazlar, yüksek seçim kuruluna yapılır ve bu kurul tarafından karara bağlanır. Bu itirazların kanunda belirtilen süreler içinde yapılması gerekir.

1950 Seçim Kanununda, seçim sürecine ilişkin suçlar ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bu suçlardan başlıcaları şunlardır: Kimlik belgelerini değiştirerek oy kullanmak, oyunu kullandığı halde sandık başını terk etmemek, asılı tutanakları indirme ve değiştirme, oy sandıklarını saklama, içki yasağına uymama, görevi kötüye kullanma, itirazları tutanağa geçirmeme ve kurullara karşı yapılan suçlar.

Bu suçları işleyenlerin memur olması ağırlaştırıcı neden sayılmıştır. Bu suçlara karşı değişik ağır hapis, hapis, ağır para ve hafif para cezası verileceği öngörülmüştür. Ayrıca, bu suçların kovuşturma usulleri de belirtilmiştir. Seçim suçları, seçimin bittiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde kovuşturulmadıysa zaman aşımına uğramaktadır. Bu kanunla seçim giderlerinin genel bütçeden ödeneceği belirtilmiştir.

1950 yılında çıkarılan milletvekili seçim kanunu, bu tarihe kadar çıkarılanların en kapsamlısıdır. Bu kanunda birçok yeni seçim İlkesi benimsenmiş, çok daha demokratik bir yaklaşım içine girilmiştir. Seçimlerin ilk kez gizli oyla yapılacağı bu kanunla açıkça belirtilmiştir. Yine bu kanunla her il bir seçim çevresi kabul edilmiş, seçimlerin tek dereceli ve çoğunluk usulüne göre yapılacağı kabul edilmiş, ayrıca seçimlerin genel, eşit oy prensibi esas alınarak yapılacağı belirtilmiştir.

14 Mayıs 1950 Seçimleri, Türk halkının güven duyduğu bir ortamda yapılmıştır. Katılım oranı oldukça yüksek olan seçimleri DP kazanmış, iktidarı CHP'den devralmıştır.

Türkiye, 14 Mayıs 1950 Pazar günü gerçekten de büyük bir demokrasi sınavı vermişti. Nihayet milyonlar, yıllardır baskı altında yapılan seçimlerden sonra kendi iradeleri doğrultusunda oylarını kullanmış, Demokratlar da hedeflerine ulaşmış, iktidara gelmişlerdi. Yirmi yedi yıl boyunca tek parti, topluma sadece kendi yön vermek istemiş, iyinin ve doğrunun ne olduğunu yalnız kendisinin bileceğini savunur bir karaktere sahip olmuştu (Gevgili, 1987:67).

Katılımın %89.30'a ulaştığı 14 Mayıs seçiminde, Demokrat Parti oyların %53.3'ünü aldığı halde, uygulanan mutlak çoğunluk sistemi nedeniyle Millet Meclisi'ndeki 487 sandalyeden, 408'ini elde etmişti. Başka bir deyişle, sandalyelerden %83'ü DP'ye ait olmuştu. Oyların %39.9'unu alan CHP'nin

sandalye sayısı ise 69'du, yani Meclis'in %14'ünden ibaretti. DP'nin içinden doğan Millet Partisi ise, ancak 1 milletvekili çıkarabilmişti. Gerçekten de 1950 Seçimlerine çok yoğun bir katılım olmuştur. %89.30'luk katılım oranına, ancak bundan 30 sene sonra, 12 Eylül sonrası yapılan seçimlerde ulaşılabacaktır. 8.905.743 adet kayıtlı seçmenden 7.953.055'u seçimlerde oy kullanmıştır. DP ve CHP'den başka, Millet Partisi 22 ilde, Millî Kalkınma Partisi 10 ilde, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Türk Sosyal Demokrat Partisi sadece İstanbul'da seçimlere katılmıştır (Aygen, 1962:207).

Seçimlerin sonucu, büyük yankı uyandırmış ve Türkiye tarihinde ilk defa demokratik araçlarla, Oy kullanarak iktidarın değişebileceğini göstermiştir.

İlk şaşkınlık geçtikten sonra CHP örgütünde eleştiri sesleri gelmeye başladı. Yenilginin suçu ya bir kişiye atılıyor veya İnönü'de aranıyordu. Oysaki yenilginin esas nedeni, toplumun uygulanan politikalara karşı tepkisi, otoriter anlayışa karşı, sivilleşme ve siyasal katılma yönünde aldığı yoldu ki, bunun değerlendirmesi CHP'lilerce yapılmıyordu.

Toplum, CHP'lilerce değişmez bir veri gibi kabul edilerek değerlendiriliyor ve hesaba katılmıyordu. Bir zamanlar ittihat ve Terakki liderlerinin yaptığı gibi, 1950'de de CHP önde gelenleri, halkın kendi çıkarlarını savunanları bilmediğini savunmuşlar, daima halkı cehaletle suçlamak istemişlerdir. Oysa vatandaşlar, her zaman, birey olarak özgür olmak ve kendi çıkarlarını en iyi şekilde değerlendirebilme hakkına sahip olmak ister. Daha fazla demokrasiyle yönetilme isteği vatandaşlarda her zaman olmuş ve bu yönde haklar verildiğinde kullanılmasını da bilmişlerdir. Tek parti yönetiminden sonra yapılan 1950 Seçimlerinde vatandaşlar bu yöndeki iradesini göstermiştir.

CHP uzun zamandır soy üstünlüğünü bir kuvvet kaynağı saymaktan kendini kurtaramadı. Kendi bünyesini meydana getiren kalabalığın uyumunu hiç dikkate almadı. Softa ile Sosyalist, ırkçı ile milliyetçi, liberalle, devletçi yıllarca partinin bünyesinde toplandı. Partililer arası fikri tartışma ve hürriyet lağvedilmişti. Ana prensipler üzerinde konuşulmazdı. Halk Partisinin görünürdeki kalabalıklığı bir zayıflık işareteydi. Yeniden hayatîyet kazanabilmesi için partinin, zayıflığı getiren nedeni ortadan kaldırması gerekiyordu (Nadi, 1991). Halk Partisi kendi bünyesinde fikri bir tasfiye hareketine biran önce gitmeliydi. Ancak CHP'nin zaafı, düşünsel yapısından çok, toplumun demokratikleşme çizgisinde DP'nin gerisinde kalışıdır diyebiliriz.

Seçim sonuçlarından aldığı dersle 1950'li yıllar, CHP için sivilleşme çabalarının başladığı yıllardır. Özellikle CHP'nin klasik yönetici tarzından olmayan Kasım Gülek'in CHP Genel Sekreteri seçilmesiyle bu çabalar ivme kazanmıştır. Gülek, toplumsal kökeni ve politik düşünceleri açısından yığınların pek yanında olmasa da uyguladığı strateji ile partiyi, yeni bir görünüm kazandırma çabasına girişmiştir. O zamana kadar halka tepeden bakan onun isteklerini can kulağı ile dinlemeyen hatta onu muhatap olarak kabul edemeyen bir partinin sekreteri olarak artık örgütün her köşesini dolaşıyor, tüm üyelerle yakından ilgileniyor ve onların içinden biri gibi davranmasını biliyordu (Çoşkun, 1995).

Seçimi kazanan Demokrat Parti'nin en büyük başarısı ise, alelade vatandaşa olan inançları sayesinde kitlelerin desteğini sağlayabilmiş olmaları ya da en azından bunu siyasi bir strateji olarak kullanmalarıdır. Başlı başına ferdi doğuştan bir takım kabiliyetleri bulunduğunu kabul etmek, ferdi düşüncelere değer vermek ve politikaya bilfiil katılmasına imkân vermek o yıllar için büyük bir yeniliktir. Demokrat Parti'nin seçimi kazanmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri de tabi haklar teorisini benimsemeleridir. Halk Partililer başlangıçta milletin devlet sayesinde şahsiyet kazandığına inanıyor,

devlete metafizik bir karakter izafe ediyorlardı. Demokrat Parti ise devlete, insanlar tarafından fert ve toplumun menfaati için kurulmuş bir teşekkül olarak bakıyor, ferdin ihtiyaçları, kanaatleri ve hakları karşısında devletin yetkilerinin kısıtlanmasını istemişlerdir.

1. 4. Yerli ve Yabancı Basında 14 Mayıs 1950 Seçimleri

Türkiye'nin ilk çok partili seçimleri olan 1950 Seçimleri, Türk basınında olduğu kadar dünya basınında büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Dönemin basın organları, iktidar ve muhalefet yanlısı olmak üzere iki biçimde tasnif edilebilir.

Vatan Gazetesi bütün yurttaki gelişen muhalefetin sesi görevini yaptığı için haber ve yorumları, özellikle başyazıları CHP'ye karşıt görüşleri içerirdi. Seksen bin tiraja sahip olan Vatan, 1946-1950 yılları arasındaki siyasal hayatın, demokrasiye giden günlerinin önde giden gazetelerindendi Vatan'ın siyasi kulislerde dönen oyunları sergileyen Ankara haberleri, kamuoyunda dikkatle izlenmiştir. Hatta Vatan'ın Ankara haberleri, Tasvir ve Son Posta gibi o döneme damgasını vurmuş diğer iki gazetede de yayımlanmıştır.

CHP'nin tersine, DP'nin önemli güvencesi de Türk basının büyük kesiminin kendi taraflarında yer almasıydı. Bunun en önemli sebepleri, DP'nin basın mensuplarıyla ilişkilerinde, CHP'ye göre daha farklı bir tutum içinde olması ve her fırsatta basına yakın olduklarını kanıtlayacak davranışlarda bulunmalarıydı.

Ancak muhalefeti destekleyen basın dahi pek çok kesim, 14 Mayıs 1950 öncesi seçimleri CHP'nin kazanacağına inanıyordu. Muhalefete yakın gazeteciler, DP'ye yönelik yoğun sempatiye rağmen, henüz serbest bir seçim

için bilinçlenmemiş halk yığınlarının, Türkiye'yi savaşa sokmayan "Milli Şeften" bu denli hızla uzaklaşacaklarını beklemiyorlardı.

Ancak, 14 Mayıs 1950 tarihinde durum beklenenden farklıydı. Her tarafta olduğu gibi basında da büyük bir seçim şaşkınlığı söz konusuydu. Dönemin ünlü gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesindeki "İsmet İnönü'ye tebrik mektubu" başlıklı yazısında, İnönü'den övgü ile söz etmiştir:

"Sizin bu milli zaferin amilleri arasında yüksek bir mevkiiniz vardır. Bu sayededir ki; on iki seneden beri işgal ettiğiniz Cumhurbaşkanlığı mevkiinden ayrılırken küçülmeyeceksiniz, milletin nazarında yeni bir mertebeye yükseleceksiniz. Siyasi hayatınız bu memleket için kapanmamıştır. En tatlı, heyecanlı, en hayırlı ve verimli devriniz, bu saniyede muhalefet lideri sıfatıyla başlıyor (Vatan, 16.05.1950)."

Milletvekili olduktan sonra hapisten çıkan Zafer başyazarı gazeteci Mümtaz Faik Fenik ise; "Vazife büyük ve çetindir" başlıklı 17 Mayıs 1950 tarihli yazısında; "Bu eşsiz mücadelenin, kansız ve şuurlu bir ihtilal" olduğunu belirtmiştir (Zafer, 17.05.1950).

Genel seçimlerde alınan sonuç demokratik gelişme bakımından önemli bir aşama olarak kabul edilebilir. Bu seçimler Tarık Zafer Tunaya'nın yorumu ile bu seçimler; "..... sakın ve vakur bir İnkılap mahiyetini taşımaktadır (Vatan, 26.05.1950)."

Kudret gazetesinin, 20 Mayıs 1950 tarihli sayısında "Halk Partisi nasıl muhalefet yapabilir" başlıklı yazısında Nurettin Ardıçoğlu da; "Yeni mecliste muhalefet, hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından zayıf kalmıştır. Halk bütün gücü ile CHP tahakkümü ve diktatörlüğünü yıkmaya koşarken, bu arada ölçü kaybolmuş ve karşımıza adeta tek bir partiden ibaret bir meclis

çıkmiştir." diyerek yine şeklen değil ancak oluşan siyasi birikimle yine tek partili bir meclisin ortaya çıktığını, bunun ileride çeşitli sorunlara vesile olacağını işaret etmek istemiştir.

Seçimleri kaybeden Necmettin Sadak ise Akşam'daki 22 Mayıs 1950 tarihli "Eski işime başlarken" başlıklı yazısında, DP'nin başa gelmesini olumlu karşılamış, yepyeni bir hükümeti, Türk demokrasisi için eşsiz bir olay olarak ifade etmiştir.

Başbakan Şemsettin Günaltay, seçimin arifesinde Vatan baş muhabirine şu sözleri söylemiştir:

"Seçimin dürüst bir surette cereyan edeceği hakkında millete karşı verdiğimiz sözün tutulacağını ve seçim imtihanını insanlık huzurunda mükemmel bir surette geçirmemiz için ne yapmak mümkünse yapılacağını hadiseler ispat edecektir. Millete güven verecek istikrarlı ve modern bir iradenin nesillerden beri bir türlü temeli atılamamasından dolayı milletimiz çok felaket görmüştür. Mazinin acı tecrübelerinden ders alarak, bu noksanı ortadan kaldırmak ve parti menfaatlerinden çok evvel memleketi düşünmek zorundayız. Hadiselerin iyi niyetimi isbat edeceğini bildiğim cihetle benim için önemli olan nokta, elli yıl sonra bu devrin tarihini yazacak bir tarihinin "Türkiye'de hakiki demokrasi idaresinin temel tutması ve vatandaşların ruhuna huzur ve emniyet gelmesi için feragatla çalışmış adamlardan biridir" hükmünü vermesidir (Vatan, 16.05.1950)."

Gerçekten de Başbakanın bu sözlerindeki iyi niyet, İktidarın da demokrasinin Türkiye'de kurumsallaşmasına samimi baktığını göstermesi açısından önemlidir.

Dönemin gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın da seçim sonuçları ile ilgili olarak "İsmet İnönü'nün Zaferi" başlıklı yazısında; DP'nin iktidarı

kazandığını, seçimlere iştirak nisbetinin her türlü tahmin ve intizarın üstünde olduğunu, bunun, Türk Milletinin mukadderatını kendi eline almak azmini ispat ettiğini, DP'nin iktidara güç bir zamanda geldiğini bu güçlüğünde dış politikanın zorluğundan neş'et ettiğini yazmakta, iç politikada vukua gelecek sarsıntının bir buhran şeklini almadan normal bir tarzda cereyan edeceğini ümit ettiklerini, irtica mevzuunda Halk Partisinin daima DP yanında yer alacağını belirtmiştir. Yalçın ayrıca, İnönü'nün gelinen noktaki payını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Seçimlerin gösterdiği umumi manzarayı bir tablo halinde temaşe ederken bundan çıkan manayı düşünürken bu sahnenin üzerinde İsmet İnönü'nün muhterem simasının ebediyet nurlarından vücuda gelmiş bir hale içinde yükseldiğini görüyoruz. Şu dakikada şahidi olduğumuz büyük İnkılâp O'nun eseridir. Atatürk demokrasi inkılâbının temelini attı, heykelini İnönü yükseltti. İsmet İnönü o heykele can verdi (Ulus, 17.05.1950)."

Türk basınında seçim sistemi ile ilgili olarak da Gazeteci Sadi İrmak; "DP 4.5 milyonla 408 müteceviz milletvekili çıkardığı halde CHP, 4 milyon reyyle 69 milletvekili çıkardı." diyerek seçim sistemiyle ilgili olarak, seçim adaleti bakımından seçim çevrelerinin küçültülmesini, çünkü mağlubiyetlerinin büyük farkla olmadığını belirtmiştir (Vatan,17.05.1950).

Seçim yankılan tüm yurttaki bitmek bilmiyordu. Ulus Gazetesinde seçimlerle ilgili "Demokrat Parti'ye düşen Vazife" başlıklı yazıda; CHP'nin yeni seçim kanunuyla demokrasiye yaptığı büyük hizmet belirtildikten sonra, iktidarı ele alanların da demokrasiyi korumak ve yürütmek yolunda hiçbir gayreti esirgememesi gerektiğini, Türk Demokrasisi uğrunda bugüne kadar basına ve aydınlara düşmüş olan hizmetlerin bundan sonra Demokrat Parti'ye düştüğünü ifade ediyordu (Ulus,17.05.1950).

Gazeteci Mümtaz Faik Fenik ise "İnkılâbın En Mühim Merhalesi" başlıklı yazısında DP'yi şu şekilde övmüştür: "Halkımız seçimlerde nasıl bir şuurla ve büyük bir vakarlarla hareket etmiştir. Onun için bugünkü iktidar, millete layık bir iktidar olacaktır. Demokrat Parti, büyük vaatler değil, büyük icraat partisidir. Fakat her şeyden önemlisi tüm vatandaşlar huzur ve sükûn içinde işlerine güçlerine devam etmeli, her türlü huzursuzluk ortadan kalkmalıdır. İşte Demokrat Parti daha henüz fiilen işe başlamadan evvel bir beyanname ile bu mühim noktayı halk efkârının gözü önüne sermiştir (Zafer, 20 Mayıs 1950)." Yine Mümtaz Faik Fenik "Halk niçin DP'yi tercih etti?" makalesinde bunun sebeplerini şöyle açıklamaktadır: "Son seçimlerde, Demokrat Parti'nin kahir bir ekseriyle iktidarı ele alması karşısında birçok kimseler şaşırmış gibidirler. Fakat Demokrat Partinin memlekette kazanmış olduğu büyük sevgiyi bilenler ve hele Halk Partisi'nin yaptığı yanlış hareketleri görenler için bunda hayret edilecek bir taraf yoktur." Fenik nihayet yazısında; DP'nin kazanmasını, halkın bağlılığına değil de Halk Partisi'nin yarattığı itimatsızlığa karşı, iktidar illaki değişsin de yerine hangi parti gelirse gelsin savına bağlayanlara, Demokrat Parti'den başka iki tane muhalif parti ve bağımsızların da bulunduğunu işaret etmiştir (Zafer, 19.05.1950).

1950 Seçimlerini Cemil Sait Barlas da şöyle yorumlamıştır: "Bu 600 yıllık tarihimizde hakikatin tek dereceli seçim, Avrupa milletlerini hayrette bırakıcı ve Türk Milleti için iftihar edici tecellisi olmuştur (Ulus, 19.05.1950)."

Gerçekten de Barlas'ın dediği gibi, 1950 Seçimlerine yabancı basın da geniş yer ayırmış ve övgüyle söz etmiştir.

16 Mayıs 1950 tarihli Vatan Gazetesi'nde "Türk Seçimleri ve Dost Memleketler" başlıklı yazıda; "Amerika Dışişleri Başkanlığı seçim neticelerini Demokrasinin Orta Şarkta sihatli bir gelişmesi olarak görüyor" şeklinde bir tespit yer almıştır. Aynı zamanda Bakanlık resmi çevreleri hangi parti kazanırsa kazansın Amerika'nın askeri ve iktisadi yardımının devam

edeceğini, Türkiye ve Amerika arasındaki samimi dostluk bağlarının eskiden olduğu gibi devam edeceğini belirtmişlerdir. 1950 yılında temmuz ayında nihayete erecek olan mali yılı için de Türkiye ve Yunanistan askeri yardım faslından 211 milyon dolarlık bir tahsisatı paylaşmışlardır. Bunun yarısından fazlası Türkiye'ye verilmiştir.

Amerikan gazeteleri, demokrasi hususundaki önemli gelişmenin yanında, Türkiye'nin Orta Doğu'da önemli bir rol oynayabileceğini ve yeni iktidarın özel sektör ve yabancı sermayeye karşı daha olumlu bir tavır alacağı konuları üzerinde de durmuşlardır.

BBC Ankara muhabiri ise, 1950 Seçimlerini; DP'nin kâfi bir zaferi şeklinde yorumlamış, bu seçimlerin Halk Partisi için önemli bir sürpriz olduğunu, Doğu Avrupa'daki memleketlerin tek parti sistemine geçerek demokratik hayatı kaybederken, Türkiye'nin batı dünyasındaki yerini tayin ettiğini ve 1950 seçimleri ile Batı demokrasisinde kendine yakışır bir statü elde ettiğini ifade etmiştir (Vatan, 16.05.1950).

Amerikan gazetelerinden New York Times, 17 Mayıs 1950 tarihli "Türkiye demokrasiye oy verdi" başlıklı yazısında şöyle bir değerlendirme de bulunmuştur: "Türk seçimlerinin hayret verici neticesinden yalnız Türkler değil, garp demokrasileri de hakıyla gurur duysalar yeridir. Bir zamanlar Avrupa'nın hasta adamı adıyla anılan bu eski memleket, şimdi bizim inandığımız ve özlediğimiz cihana yeni bir kura efradı gibi katılmış bulunmaktadır (AyınTarihi,Sayı:198,Sf.111).

17 Mayıs 1950 tarihli New York Herald Tribune de "Türkiye bir istihale geçiyor" başlıklı yorumda; "Türkiye bir Cumhurbaşkanlığı diktatöryasından şimdi demokrasiye doğru planlı nizamlı ve emsalsiz süratle bir istihale geçirmektedir." denilmiştir. Yine kan dökülmeden gerçekleşen 1950 seçim ihtilalini yaratanlardan Halk Partisi ve İnönü'nün, seçimlere kendilerinin

kurban gittiğini, bunun da kaderin bir oyunu olduğu ifade edilmiştir (AyınTarihi Sayı:198,Sf.115).

İngiltere gazetelerinden Daily Mail ise seçimle ilgili 17 Mayıs 1950 tarihli yazısında, Türkiye'deki seçim sonuçları için; "Verimli bir arazi üzerinde demokrasi ilk defa çiçek açmıştır." şeklinde bir yorumda bulunmuş ve Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya yaklaşacağı, seçim sonuçlarının ise hayret ve umut uyandırıcı olduğunu ifade etmişlerdir (AyınTarihi, Sayı:198,Sf.112).

Bunların dışında yabancı basının özellikle Sovyet tehditi üzerinde durduğunu görmekteyiz. Yabancı Basın Türkiye'nin, Sovyet Rusya'nın, Orta Doğu'da yayılmasına karşı, Batılıların yanında önemli bir görev üstlenebileceğini ve onların çıkarlarına hizmet edeceği inancını taşımaktaydı. Türkiye'nin Komünizme karşı koymaya devam edeceği ve bu konuda Batı Demokrasileri ile işbirliği yapacağı görüşündeydiler.

Örneğin, Washington Post Gazetesi 1950 Seçimlerini bu perspektiften yorumlayarak, "Rusya'nın tehdidi altında bulunan devletler arasında, Türkiye'nin dövüşçü kalbinin bir eşine rastlanması imkânsızdır. Oysa Harpten beri Türkler, Rusya tarafından açılmış olan ve hiçbir zaman hafiflemeyen bir sinir harbinin içinde kalmışlardır." ifadesinde bulunmuştur (Vatan, 19.05. 1950).

Türkiye'de cereyan eden seçimlerin neticeleri Fransız basınında da birçok yorumlara yol açmıştır. Fransız gazeteciler, seçimlerin tam bir serbesti içinde cereyan ettiğini belirterek bunda Türk milletinin siyasi olgunluğunun bulunduğunu belirtmişlerdir.

Henry de Konab, Le Matin'de şunları yazmıştır: "Memleket, seçimlerde ne baskı ne de hile kullanmayan bir rejimin neticede belirli bir şekilde yeniden

itibar kazandığını düşünmektedir.” Bundan sonra Türkiye'nin eğitim sahasında kaydettiği terakkilerden dünyadaki en tehlikeli yolun bekçisi olmak hasebiyle taşıdığı ağır yükten bahseden Korab, yazısına şöyle son vermiştir: "Eğer temiz Türk köylüsü benliğini idrak etmişse bu alicenap milletin 4 senede 4 asırlık bir hamle yaptığını kabul etmek lazımdır (Zafer, 17.05.1950).

Fransız gazetelerinden La Figaro da, umumi bir memnuniyetsizliğin CHP'yi düşürdüğünü kaydetmiş ve Türkiye'de vukua gelen ihtilalin silahsız bir ihtilal olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 20.05.1950).

Aurore gazetesinin yorumcusu ise evvela Türk partileriyle, Anayasa'nın tarihçesini yapmış ve şunları söylemiştir: "İktidar Partisinin örnek teşkil edecek şekilde dürüst davrandığı bu yeni seçimlerle Türk halkı yeni bir safhaya girmektedir. Yeni hükümetleri muazzam vazifeler beklemektedir" (Zafer, 17.05.1950).

Seçimler, Güney Amerika basınında, özellikle Arjantin ve Brezilya'da da yankı bulmuştur.

Brezilya gazetesi Journal, 19 Mayıs 1950 tarihli sayısında seçimlerin önemini şöyle açıklamıştır: "Dört gün önce Türkiye'de bir demokrasi ihtilali vukua geldi. Bir Doğu memleketinde yalnız seçim sandığı kullanmak suretiyle böyle tam bir değişiklik ilk defa hadis olmaktadır (Ayın Tarihi, Sayı:198,Sf:116).

Arjantin'in en büyük gazetelerinden olan La Nation gazetesi de 19 Mayıs 1950 tarihindeki yazısında, Türk Dış politikasında herhangi bir değişiklik olmayacağını, Türkiye'nin Sovyet nüfuzuna karşı Batı'yı desteklemeye devam edeceğini, bu ülkenin coğrafi durumunun Orta Doğu'da Batılı Devletler için önemli olduğunu ve Demokratik Parti'nin özel girişimine

ve yabancı sermaye'ye, önem vereceğini belirtiyordu (Aydın Tarihi, Sayı:198,Sf:117).

Son olarak Yunan basını, vuku bulan değişikliğin Türk-Yunan münasebetlerinde mesud bir tesiri olacağını belirten bir yorumda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi yabancı basın da Türk Basını gibi, çalkantılı 1946 Seçimlerinden sonra, oldukça demokratik bir şekilde ve ilk defa getirilen yargı güvencesi içinde cereyan eden 1950 Seçimlerini memnuniyetle karşılamış, bu durumun, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine olumlu tesir edeceğini vurgulamışlardır.

1. 5. 1946 ve 1950 Seçimlerinin Karşılaştırılması

1946 ve 1950 Seçimleri, Türk Siyasi Tarihine ilkleri yaşatan seçimler olmuşlardır. 1946 Seçimleri, tek dereceli seçim sistemini uygulayan ve muhalefeti meclise taşıyan ilk seçim iken, 1950 Seçimleri ise hukuk devletinin ve demokrasinin gereklerinin ilk defa yerine getirildiği, rekabetçi bir seçim olmuştur.

Türk Siyasi Tarihinde önemli bir alanı işgal eden iki seçimi; seçmenlerin kaydı, oyların verilme ve sayılma niteliği, seçimlerin cereyanı sırasındaki gözetim, seçim propagandası, itirazlar ve yargı güvencesi bakımından karşılaştırmak yerinde olacaktır.

1946 Seçim Kanununda, seçmen kütüğü ifadesi yer almamakta, seçmenlerin kaydı için "seçmen defteri" ibaresi kullanılmış ve her seçim için bu listelerin yeniden ifası öngörülmüştür. Hatta yeni bir seçim kanunu hazırlamak üzere 1949'da göreve başlayan İlim Heyetine, Demokrat Parti,

seçmen defteri uygulamasına yönelik, doğrudan doğruya adli mekanizma dahilinde bulunmak şartıyla, daimi bir seçmen sicil memurluğunun oluşturulmasının gerekliliğine ve kayıtlara ilişkin tüm işlemlerin bu memurluk tarafından yapılmasının uygun olacağına ilişkin görüş belirtmiştir. Yapılan itirazlar değerlendirilmiş olacak ki, 1950 Seçim Kanunu ile 1950 Seçimlerinden itibaren, bundan sonra yapılacak tüm seçimlerde, her seçim bölgesi için daimî birer seçim kütüğü oluşturulması öngörülmüştür (Köksal ve Olgun, 1950:15).

1946 Seçimleri açık oy, gizli sayım ilkesi ile gerçekleşirken, 1950 Seçimleri, gizli oy, açık sayım ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. 1946 Seçimlerinde, oy pusulasının biçimi ve temini konusunda tam bir serbesti yaşanmış, sadece daha evvelden Belediye Kanununda yapılan değişikliğe uygun olarak, oy pusulalarının, sandık görevlileri tarafından verilecek arkası mühürlü zarflara koyulması şartı konmuştur. Seçimlerde, kapalı bir oy verme hücresi zorunlu tutulmamış, ancak sandık başlarında önceden doldurulmuş, atılmaya hazır oy pusulalarının bulunmasına izin verilmiştir. Demokrat Partililer, daha 1946 Seçim Kanununun tasarısı müzakere edilirken, açık oy anlamına gelen bu tip uygulamalara, karşı çıkmış, vatandaşın reyini kimlerin lehinde kullandığını açıkça meydana koyan bir usul olduğunu belirtmişlerdir.

1946 Seçimlerinin en garip yanı ise, kanunun öngördüğü üzere, oy pusulalarının sayım bittikten sonra yakılmasıdır. Bu durumda, itirazlar karşısında yapılacak tek şey tutanaklara başvurmaktır.

1946 Seçimlerinde, tutanakları imzalama yetkisi taşımayan parti temsilcileri, seçim kurulları başkanları tarafından yazı ile davet edilirken, aday olanların, seçim kurul ve komisyonlarında gözlemci olarak bulunmaları hususunda böyle bir prosedür uygulanmamıştır. Gizli sayımla da kastedilen budur. Yine Demokrat Parti'nin 1948'de verdiği değişiklik önerisi; kapalı oy hücresini, parti temsilcilerinin kurul ve komisyon üyeleri sıfatıyla sayım

işleminin tüm aşamalarında bulunmasını ve oy pusulalarının yakılmamasını da kapsıyordu. 10 Temmuz 1948 tarihinde çıkarılan kanunda, DP'nin iki isteği de yer almamış, ancak yalnızca parti temsilcilerine, sayım işlemi sırasında gözlemci olma olanağı tanınmış ve kapalı oy verme yeri şart koşulmuştur.

Ancak 1950 Seçimlerine giden süreçte, yeni seçim kanunu hazırlanırken, bu sakıncalar dikkate alınmış, demokratik esaslarla ve hukuk devletiyle bağdaşacak şekilde Kanunun Birinci Maddesinde, genel, eşit ve gizli oy – açık tasnif ilkesi esas alınmıştır. Oy verme işlemi de, öngörüldüğü üzere gizli bir şekilde gerçekleşmiştir. Oy pusulasının, kapalı oy verme yerinde, zarfa konulup kapatılması mecbur tutulmuştur. Kapalı oy yerine girmeden, zarfa konan oyların sandığa atılmasına izin verilmemiştir. Oy verme günü içki içme, verme ve satma yasağı da getirilmiştir. Ayrıca oy verme süreci de 1950 Seçimlerin de iltizamla takip edilmiştir. Hiçbir seçmenin, kapalı oy verme yerinde gereğinden fazla durmasına, oy vermeye yönelenlere tavsiye ve telkinler de bulunmasına ve oyunu verdikten sonra sandık başında kalmasına müsaade edilmemiştir. Oyunu kullanan seçmenler, kurul önündeki kütük listesinden, isimlerinin hizasını imzalamakla mükelleftirler. 1950 Seçim Kanunu, imza vazifesini dahi cezai müeyyideye bağlamış, imzayı atmayanlar ya da kaçanlar hakkında, bu kanunun 129'uncu maddesinin uygulanması öngörülmüştür.

Oy sayımı ise aleni olmuştur. Hatta oy verme işlemleri bittiğinde kurul başkanları bunu yüksek sesle ilân etmiş ve hangi saatte bittiği de tutanağa geçirilmiştir. Sayım işi, oy verme yerinde hazır bulunanların gözetiminde ve aralıksız sürmüştür.

Seçim propagandası açısından da 1950 Seçimleri yenilik getirmiştir. 1946 Seçim Kanununda seçim propagandasına ilişkin hükümler yoktu. Siyasi partiler çalışmalarını, siyasal partilerin de tabi olduğu Cemiyetler Kanunu ile yazı, söz ve toplantı özgürlüklerinin çerçevesini belirleyen ilgili yasaların

çizdiği sınırlar içinde yapmışlardır. Demokrat Parti, kuruluşundan itibaren Matbuat, Cemiyetler ve Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunlarında düzeltmeler yapılmasını istemiştir. Öyle ki, Matbuat Kanunu'nun 50'nci Maddesi Bakanlar Kuruluna gerekçe göstermeden gazete kapatma yetkisi tanımıştı.

Muhalefeti yatıştırmak gayesi ile 1946 Seçimlerinden önce 13 Haziran 1946'da Matbuat Kanunu'nda değişiklik yapılarak, gazete kapatma yetkisi, Bakanlar Kurulu'ndan alınarak mahkemelere verilmiştir. Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nun 18'nci maddesi ise, devletin emniyeti, toplumsal düzenin ihlali gibi genel nedenlerin icap ettirdiği hallerde, polise, kişileri süre kaydı olmadan nezaret altında tutma yetkisi vermiştir. Bu madde de 1948 yılında kaldırılmıştır.

1945 sonrasında siyasal partilerin açık ve kapalı yer toplantıları düzenlemek yoluyla yaptıkları propaganda çalışmaları, 1909 tarihli İçtihat-ı Umumiye Kanununun hükümlerine tabi olmuştur. Yasaya aykırı uygulamalar, toplanma özgürlüğünü idarenin fiili müsaade rejimine bağlı kılan bir tabloya yol açmıştır. Muhalefet toplantı yaparken kesilen elektrikler, trafik için taşıdığı hayati önem bahanesiyle, muhalefete tahsis edilmeyen meydanlarda, bir süre sonra iktidar partisinin toplantı düzenlemesi bu uygulamaların birkaç örneğidir. Ancak tüm bu olumsuzluklara karşın, 1946 seçimleri öncesinde Demokrat Parti, toplantı yoluyla propagandaya ağırlık vererek, geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır.

1950 Seçim Kanunu, seçim propagandası hususunu 40'inci Maddeden ve 56'ıncı Maddeye kadar ayrıntılı olarak düzenlemiş ve siyasi partiler, kanunda belirtilen esaslar dahilinde, 1950 Seçimleri öncesinde Türk Siyasi Hayatında ilk defa propagandalarını yapabilmışlerdir. Genel yollar üzerinde, mâbetlerde, kamu hizmeti görülen kamu bina ve tesislerinde ve belediyelerce izin verilmeyen yerlerde olmamak üzere siyasi partilere,

propaganda serbestisi tanınmıştır. Kapalı yer toplantılarını tertip edenlere, toplantıdan evvel 3 kişilik bir heyet kurmaları ve en yakın yerde zabıta âmir ve memurlara haber vermeleri zorunlu kılınmıştır. Yine siyasi partilere, günde 10 dakikayı aşmayacak şekilde radyodan seçim propagandası imkânı verilmiştir. Hoparlörle propaganda da, halkın huzur ve rahatını bozmamak suretiyle serbest bırakılmıştır. Oy verme gününden önceki 3 gün içerisinde propaganda amaçlı duvara ilân asmak, 2 gün öncesine kadar da diğer beyanname, açık mektup, tâminin dağıtılmasını ve yapıştırılması yasaklanmıştır.

Seçim tutanaklarına itiraz hususunda da iki seçim arasında farklılıklar olmuştur.

Seçimlerde itiraz, seçimi yürütmekle görevli ve sorumlu kurulun yaptığı işlemin, aldığı bir kararın veya uygulandığı bir önlemin yasaya aykırılığını öne sürerek, yapılan işlerin yasaya uygun duruma getirilmesi için, bir üst merciye başvurmaktır. 1946 Seçimlerinde ve öncesinde itirazlar çeşitli şekillerde yapılmaktaydı. Seçim defterlerine ilişkin yasa hükümlerini gözden geçirirken, seçim kurullarının kararlarına ilişkin olarak mahkemelere başvurulabildiğini, yani yargı organları yoluyla verilen kararlar temyiz ediliyordu. Ancak Türk Seçim Hukukunda, oyların sayımı, tutanakların birleştirilmesi ve seçilenlere seçildiğine dair tutanakların verilmesi ile yetkili kurulların işlemleri hakkında yargı makamları nezdinde itiraz edilemezdi. Seçim tutanakları ile ilgili itirazlar, tutanakları onay yetkisine sahip olan TBMM Başkanlığına yapılmaktaydı. 1946 Seçimlerinde DP'liler, CHP'nin kazandığı her yerde tutanaklara itiraz etmiştir.

1946 Seçimlerinde seçim kurulları, yalnızca belediye meclis üyelerinden teşkil edilmiştir. Her sandık bir seçim bürosu sayılmış, bu bürolarda, seçim işlerini yürütmek ve seçimleri denetlemek maksadıyla seçim komisyonları oluşturulmuştur. Seçim komisyonları, belediye meclisi

üyelerinden kurulmuştur. Ancak yine Demokrat Parti; daha 1946 Seçim Kanunu mecliste görüşülürken, seçim kurul ve komisyonlarında parti temsilcilerinin gözlemci değil, üye sıfatı ile bulunmasını istemiştir. Ayrıca DP, çok sayıda seçim şubesi oluşturmanın, sandıklara nezareti zorlaştıracaklarını belirtmiş, yargı denetimi ve güvencesinin bulunmamasını da şiddetle eleştirmiştir.

Demokrat Parti, 1946 Seçimleri sonrasında, devamlı yargı güvencesi üzerinde durmuş, halkın tercihinin sandıklara doğru ve adil bir şekilde yansımalarının, demokrasinin en büyük gereklerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Çeşitli dönemlerde bu yönde yasa değişikliği önerilerinde bulunmuş, bu konuda basının ve aydınların da desteğini arkasına almıştır. Örneğin, 16 Nisan 1948 tarihinde, Meclis Başkanlığına sunduğu yasa değişikliği önerisinde Demokrat Parti, seçim kurullarına ve komisyonlarına yargıçların başkanlık etmesini, bunlara parti temsilcilerinin de üye olmasını ve seçim suçları için Memurin Muhakemat Kanunu hükümlerinin uygulanmamasını talep etmekteydi. Hatta daha sonraları Millet Partisi'ni oluşturacak olan DP'den ayrılmış milletvekilleri ise, yargıçların kurullara başkanlık etmesinin adli teminat sayılamayacağını ileri sürmüştü, adli teminattan maksadın, seçim işinin her aşamasında adalet teşkilatının nezareti olduğunu belirtmişlerdir. Ancak daha önce ayrıntılı olarak değindiğimiz Demokrat Parti'nin 4 yıllık muhalefet sürecindeki tüm çabalar sonucunda, iktidar bu talep ve baskılara boyun eğerek, 16 Şubat 1950 tarihli Seçim Kanununda yargı güvencesi tam anlamıyla sağlanmıştır.

Yargı güvencesinin getirilmesi, 1950 Seçimleri ile 1946 Seçimleri arasındaki en önemli farktır diyebiliriz. 1946 Seçimlerine hile, baskı ve usulsüzlük damgasını vurmuş, bunun üzerine 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde gereken önlemler, kanun doğrultusunda alınmıştır. 1950 Seçim Kanunu; Seçim işlerinin nizamının sağlanması ve adil şekilde yürütülmesi amacıyla teşkil edilen seçim kurullarının, sandık kurullarının üyelikleri, görev ve

yetkilerini; seçim suçlarını ve adli müeyyideleri 57'nci Maddeden, 165'inci Maddeye kadar ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.

Seçim işleri ve seçimin adil, belirtilen nizamlar esasında yürütülmesi seçim kurulları tarafından yerine getirilmiştir. Ankara'da bir Yüksek Seçim Kurulu, her seçim çevresinde bir il seçim kurulu, her ilçede bir ilçe seçim kurulu ve seçim bölgelerine yerleştirilecek her sandık başında bir sandık kurulu oluşturulmuştur. 1950 tarihli kanunun 59'uncu Maddesi, bu kurulların, teknil işlemlerinin görölmesinde yargıç nezaret ve mürakabesine tabi olduklarını açıkça belirtmiştir. Demokrat Parti'nin direkttiği siyasi partilerin temsilcileri de il ve ilçe seçim kurullarına dahil olmuştu. En az yirmi seçim çevresinde altı aydan beri teşkilat kurmuş bulunan siyasi partiler arasından kur'a çekilerek, kur'ada isimleri çıkan yedi partinin isim bildirmesinden ardından, bildirilen isimlerden yine kur'a ile beşi il seçim kurulu aslî üyesi, diğerk ikisi yedek üye olarak tayin edilmiştir.

Yüksek Seçim Kurulu, bir başkan ve altı üyeden meydana gelmekteydi. Altısı Yargıtay, beşi Danıştay genel kurullarının kendi üyeleri arasından gizli oyla on bir kişi seçilir, bunlar gizli oy ve salt çoklukla aralarından bir başkan ve bir başkan vekili seçerler. Yargıtay ve Danıştay üyeleri arasından kur'a ile ikişer üye yedek üyeliğe ayrılır, başkan ve başkanvekilleri kur'aya girmezlerdi. Ancak daha sonra yapılan değişikliklerle üye sayısı artırılmış, 1961 Anayasasında "Seçimlerin Genel Yönetimi ve Denetimi" başlığı altında yer almış, Anayasal bir kurum haline gelmiştir.

120. Madde gereği, Yüksek Seçim Kurulu'nun başlıca görevleri; oy verme gününden önce il seçim kurullarının teşekkülüne, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılacak itirazları inceleyip kesin karara bağlamak, adaylığa ait itirazlar hakkında kesin karar vermek; il seçim kurullarının teşekkülüne, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılmış olup da, kesin karara bağlanmamış itirazlar hakkında neticeye müessir olup olmadıklarına dair;

milletvekilliğine seçildiğine dair tutanak verilen bir kimsenin milletvekili seçilememesinin; milletvekilliğine seçildiğine dair tutanak verilen bir kimsenin seçilme yeterliliğine sahip olmadığına dair itirazlar hakkında varacağı neticeyi bir rapor hazırlayarak, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmaktır.

İl ve ilçe seçim kurullarının görev ve yetkileri; il, ilçe seçim çevresi içinde seçimin intizamla cereyanını temin için gereken tedbirleri almak, seçim işlerini kontrol etmek, il seçim kurulu için ilçe seçim kurullarına, il seçim kurulu için, ilçedeki sandık kurullarına, oy sandıklarını ve kanunda yazılı diğer seçim araçlarını göndermek, il seçim kurulu için, İlçe seçim kurullarının, ilçe seçim kurulları için ise sandık kurullarının teşekküllerine, işlemlerine ve kararlarına karşı vaki itirazları inceleyerek kesin kararlara bağlamak, kimlerin kaç oy aldığını belirten tutanakların hazırlanması, milletvekili seçilenlere tutanaklarını vermek veya göndermek şeklinde kısaca özetlenebilir.

Sandık kurulları da, sandık alanı içinde seçimin intizamla cereyanını temin için gereken tedbirleri almak ve oy vermek işlerini idare ve kontrol etmek; seçim Kanununun faslı mahsusundaki esaslar dairesinde sandık alanına ait oyları saymak ve bu hususu tutanağa geçirmek, oy verme işleri hakkında ileri sürülecek itirazları tetkik etmek ve bir karara bağlamak ve bu karardan itiraza uğrayanları ilçe seçim kuruluna göndermekle görevlendirilmiştir. Gerçekten de görüldüğü üzere, seçimin adil şekilde cereyanı için gereken tüm önlemler alınmıştır. Sandık kurulundaki parti temsilcilerinin görevleri, seçimden kırk sekiz saat önce başlar, seçim bitinceye kadar devam eder. Seçim başladıktan sonra kuruldaki görevlerini haklı bir sebep olmaksızın terk edenler bir aydan altı aya kadar hapis ve para cezası ile cezalandırılırlar. Sandık başındaki parti müşahitleri ise, seçim günü göreve başlarlar ve seçim bitinceye kadar devam ederler.

Müşahitler vazifeye başlar başlamaz sandık kurulundaki parti temsilcileri ile işbirliği yapmakla beraber, esas itibarıyla kurulun muamelat ve

icraatını en titiz hassasiyetle kontrol etmeye çalışmalıdır. Müşahitler ilk iş olarak sandığın konulduğu yeri seçmen listeleri asılma tarzını, oy verme yerinin kanun hükümlerine uygun olup olmadığını tetkik etmesi ve göreceği herhangi bir aksaklığı derhal tutanak defterine yazdırmakla beraber tashihi yoluna gitmesi lazımdır. Fevkalade bir mazeretleri olmadıkça müşahitler sandık başını terk edemezler. Oyların tasnifini müteakip sandık kurulundan alacakları tasdikli oy cetvelini derhal mensup oldukları grubun irtibat memuruna teslim ettikten sonra vazifeleri sona erecektir. Parti temsilcisi ve müşahidi seçim sırasında özellikle aşağıdaki konulara dikkat etmiştir:

1. Oyunu kullanmak üzere sandık başına gelen kimse seçmen kartını ibraz etmekle mükelleftir.

Bu kanuna aykırı hareket edenler, 142. Madde'ye göre, bir aydan bir yıla kadar hapis ve para cezasıyla cezalandırılır.

2. Oy sandığı her türlü taarruzdan masundur. Yetkisi olmadığı halde veya usulüne aykırı olarak oy sandığının yerini değiştiren ve bulunduğu yerden kaldıran, açan, çalan ve tahrip eden kimse, 143. Madde'ye göre, 1 aydan 1 yıla kadar hapis cezasıyla ve para cezası ile cezalandırılır.

3. Kötü niyetle şikayet ve itiraz mucibi cezadır. Yine bu maddeye uymayanlar 1 aya kadar hapis ve para cezası ile cezalandırılırlar.

4. Sahte seçmen kartı kütük ve liste tanzimi yasaktır.

Tamamen veya kısmen sahte seçmen kütük veya listesini tanzim eden veya bunlar üzerinde tahribat yapan, bozan, çalan veya yok eden kimseler, 149. Madde'ye göre, üç yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılır.

5. Sandık kurulları yapılan itirazları tutanağa geçirmekle yükümlüdürler. İlgililerin şikâyet ve itirazlarını tutanağa geçirmeyi reddeden kurul başkan ve üyeleri bir yıla kadar hapis para cezası ile cezalandırılır.

1950 Seçimlerinin sağlıklı bir ortamda yapılması için, açıkladığımız gibi ayrıntılı düzenlemelerle, tüm önlemler alınmıştı. İl seçim kurulu ise, seçim öncesi bir tebliğle halkın dikkatini oy pusulalarına çekmiştir. 1950 Seçim Kanununun 88. Maddesine göre siyasi partilere bağımsız adayların seçmenlere oy pusulaları dağıtmaları ve bunlarda özel işaret bulundurmaları mümkündür. Ancak işaret ve renkli oy pusulası kullanabilmek için aday gösterme müddetinin bitmesinden en az üç gün evvel Yüksek Seçim Kuruluna bildirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu müddet içinde bildirmeyenler, renkli oy pusulası için özel işaret kullanamayacaklardır.

1950 seçimleri, düzenli ve sistemli ilk seçimlerdir. Bu seçimlerde 9 milyon vatandaşın oy kullanacağı tespit edilmiştir. Oy veremeyecek olanlar ise 22 yaşını doldurmamayan Türk vatandaşları, siyasi haklarını kullanmaktan menedilmiş olanlar ise seçim kanununun 9. Madde'sine göre emniyet müdürleri, emniyet amirleri, komiser, komiser muavinleri, polisler, askeri öğrenciler, er ve erbaşlardır.

1950 seçimleri tek dereceli olarak ve çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Ancak bir kısım basın, 1950 seçimlerinin eksik yönünün, nispi sistemin değil çoğunluk sisteminin esas alınması olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 19.05.1950).

Nisbi temsil sistemi kabul edilseydi, CHP'nin, yeni mecliste daha fazla milletvekilliği çıkarabileceğini iddia etmişlerdir. Nisbi Temsil Sistemi, her partiye elde ettiği oyla orantılı üyelik kazandırmayı amaçlayan ve böylece seçimlerin verdiği bütün oyları değerlendirmeye yönelik bir sistemdir. Uygulanan çoğunluk sistemi neticesinde, CHP'den 1 milyon daha fazla oy

alan DP, 408 milletvekili gibi ezici bir ekseriyete ulaşmıştır. Gerçekten de nisbi temsil uygulansaydı, CHP'nin milletvekili sayısı 69 değil, 190, DP'nin ise 250 dolaylarında olacaktı.

1950 Seçimleri öncesi halkta ve basında büyük tereddütler yaşanmış, seçimlerin dürüst bir ortamda geçeceğine kimse inanmamıştır. Hatta Millet Partisi ileri gelenleri, CHP'nin bu seçimlerde muhalefete ayırdığı kontenjanın bile belli olduğunu, bunun da oldukça kısıtlı tutulduğunu iddia etmiştir. Tabii ki seçimler yapıldıktan sonra, korkulan gerçekleşmemiş, bu tarz söylentilerin yersiz olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu bakımdan 14 Mayıs 1950 seçimi, demokrasi tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. Vatandaşlar, sandıklara giderek özgür iradesiyle, CHP iktidarına son vermiştir. 1950 seçimi seçmenin iradesini, tercihini sandığa yansıttığı ilk seçimdir. Tek parti dönemindeki seçimlerde genellikle baskı ve dayatmadan söz edilebilir. Seçimlerin iki dereceli yapılması, adayların parti genel başkanı tarafından tespiti, ikinci seçmenlerin partinin yerel yöneticileri tarafından belirlenmesi yapılan seçimlerdeki dayatmanın temel nedenidir. 1946 seçim yasasında seçmen listeleri yargı denetiminde hazırlanmamış, yörenin mülki amirlerince oluşturulan komisyonlar, muhtarlar bu işi yapmışlardır. Seçim yasasının en sakıncalı yanı, tasnif, yani ayırma işleminin gizli, memurlardan oluşan sandık kurulu ve üst komisyonlarca yapılmasıdır. Sonuç olarak Türk Siyasi Tarihinde, 1946 seçimleri, yurt düzeyinde çeşitli baskıların ve hilelerin yaşama geçirildiği seçimler olarak yer edinmiştir.

Sonuç olarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, 1946 Seçimlerine nazaran, 1950 Seçimlerine halkın katılımı çok daha fazla olmuştur. 1946 Seçimlerinde seçme hakkına sahip olanların %56.61'i seçime iştirak etmiştir. Ancak bu sayı abartılarak ifade edilmiştir. 1950 Seçimlerinde ise bu oran, %89.3'dür. En önemlisi, bir iki yerden gelen şikayetler dışında, demokratik

esaslar dahilinde, Türkiye’de ilk defa yargı gözetiminde ve iktidarı değiştiren bir seçim gerçekleştirilmiştir.

2. 1950 SEÇİMLERİNİN TÜRK DEMOKRASİSİNDEKİ YERİ VE GÜNÜMÜZ SİYASİ HAYATINA GETİRDİKLERİ

Çeşitli iç ve dış gelişmelerin etkisiyle, Türkiye’de 1945 yılından itibaren çok partili hayata geçiş için gerekli girişimler yapılmış ve siyasal partilerin kurulması süreci başlamıştır. Bu bakımdan, yabancı basının da vurguladığı gibi İsmet İnönü’nün Türk Demokrasisi için girişilen çalışmalara, kendi partisinin aleyhine dahi olsa destek vermesi, gelinen nokta açısından son derece önemlidir. O zamana kadar siyaset seçkinlerin işi olmuş, iktidar ya da bürokrasi içinde mutlaka onlar olmuştur (Keyder, 2007:163).

Mamafih, seçimlerin tek dereceli hale getirilmesiyle, oy ile siyasal iktidar arasındaki ilişki çok daha somut bir hale gelmiş, getirilen yargı güvencesiyle de seçimler, artık sonuçları önceden belli düzmece bir oyun olmaktan çıkmış ve böylece halkın siyasi olaylara ilgisi artmış, siyasi katılım geniş kitlelere yayılmıştır.

Türkiye’de parlamento seçimlerinin tarihine göz attığımızda, 1950 Seçimlerinin Türk demokrasisindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye’de yapılan parlamento seçimleri, Osmanlı döneminde yapılan, geçiş döneminde yapılan ve Cumhuriyet döneminde yapılan seçimler olmak üzere üç dönemde ele alınabilir.

Osmanlı döneminde; 1877 (2 adet seçimi içermektedir), 1908, 1912 ve 1914 olmak üzere toplam beş seçim yapılmıştır.

1876 Anayasasına göre oluşturulacak Meclis'i Umumi, iki alt meclisten oluşmaktadır. Bunlardan Meclis'i Ayan üyeleri padişah tarafından atama ile göreve gelirken, Meclis'i Mebusan üyelerinin; iki dereceli bir seçimle dört yıl için göreve gelmeleri öngörülmüştür. Her 50 bin erkek nüfusuna bir milletvekili düşecek şekilde yaklaşık olarak 130 üyeli bir Mebusan Meclisi'nin oluşması öngörülmüştür. Oy verme süresi 5 gün olarak belirtilmiştir (Armağan, 1968:53).

Osmanlı döneminde seçim ilk kez 1877 yılında iki dereceli bir biçimde tüm ülkede öngörülmesine rağmen; sadece İstanbul'da yapılmış, diğer vilayetlerde İdare Meclisi üyeleri kendi aralarından milletvekili seçmişlerdir. Seçim Talimatnamesinde 80 Müslim, 50 gayrimüslim seçilmesi belirtilmiş ve toplam 29 seçim çevresinden 130 milletvekili öngörülmesine rağmen; bazı vilayetlerden eksik temsilci geldiğinden; 117 milletvekili seçilmiştir (Ören ve Varlık, 2001:61). Seçimlerin sadece başkent İstanbul'da öngörüldüğü gibi yapıldığını söyleyebiliriz. İstanbul her biri 2 "ikinci seçmen"e sahip 20 alt bölgeye ayrılarak, toplam 40 ikinci seçmen belirlenmiştir. 40 ikinci seçmen de; 5 Müslim ve 5 gayrimüslim olmak üzere 10 Mebusan üyesini seçmişlerdir (Dursun, 2002:364). O tarihte siyasal partiler henüz kurulmadıklarından; siyasal partiler seçimlerde doğrudan veya dolaylı bir biçimde yer almamışlardır. İlk Osmanlı Meclisi'nin görev süresi, Osmanlı-Rus savaşı baştan olmak üzere çeşitli nedenlerle oldukça kısa sürmüştür.

İkinci 1877 Seçimleri de seçim kanunu henüz yasalaşmadığından; Geçici Talimat Hükümlerine göre ve değiştirilen bazı kurallar çerçevesinde yapılmıştır. Yine sadece İstanbul'da seçimler yapılmış, diğer illerden öngörülen sayıda Mebusan üyesi; idare meclislerince; genellikle idare meclisi üyeleri arasından seçilmiştir.

İkinci Osmanlı Meclisinin de görev süresi oldukça kısa sürmüş, 1878'de tatil edilen meclis bir daha uzun süre toplanamamıştır. 1878'den

1908 yılına kadar; parlamentoculuğa ve seçimlere; savaş ve olağanüstü koşullar gerekçe gösterilerek yaklaşık 30 yıl ara verilmiştir.

İkinci Meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra; 1908 Seçimleri, Anayasada yer alan hükümlere ek olarak çıkarılan ve 1942 yılına kadar büyük ölçüde geçerli olacak olan seçim kanununa göre yapılmıştır. Siyasi haklar alanında seçim sisteminde değişikliklere gidilmiş, oy hakkı genişletilmiştir (Tunaya, 1998).

Kanuna göre; yine erkekler seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Önceki kurallardan farklı olarak; erkek nüfusu 75 bine kadar olan seçim çevrelerinden 1, 75 001- 125 000'e kadar 2, 125 001 -175 000'a kadar 3, 175 001-320 000'e kadar 4 temsilci seçmeleri öngörülmüştür (Ören ve Varlık,2001:66). İkinci seçmenlerle ilgili olarak; 500-750 kayıtlı seçmen için 1, 751-1250 arası 2, 1251-2250 arası 3 ikinci seçmen seçmeleri ve bu seçmenlerin de Mebusan Meclisi üyelerini seçmeleri belirtilmiştir. Seçme, yani oy verme yaşı ve ikinci seçmen yaşı 25, milletvekili seçilme yaşı ise 30 olarak belirlenmiştir. Seçimlerde kullanılan oylara basit çoğunluk sistemi uygulanarak temsilciler belirlenmiştir (Aralsı, 1989:256).

Büyük ölçüde serbest bir ortamda gerçekleşen 1908 Seçimlerine, ilk defa siyasi partiler iştirak etmiştir. Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İttihat ve Terakki Fırkası seçimlere katılmıştır. Seçimlerde siyasi parti listeleri yer almamış, bunun yerine; kendilerinin belirli bir partiye ait olduğunu belirten adaylar katılmıştır. 282 temsilcinin seçildiği Mebusan üyelerinin çoğunluğunu, İttihat ve Terakki oluşturmuştur. 1912 Seçimleri de, 1908 Seçimlerine benzer yöntemlerle yapılmakla birlikte, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu ve İttihat ve Terakki'nin muhalefet üzerinde baskıcı yöntemleri uyguladığı ve sıkıyönetimin yürürlükte olduğu bir dönemde yapılmıştır (Çavdar,1995).Tarihe “sopalı seçimler” olarak geçen seçimlerin uygulama biçimi ve sonuçları uzun süre tartışılmıştır. 275 temsilcinin seçildiği

seçimlerde, iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası büyük bir çoğunluk kazanmıştır. Muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise sadece 6 temsilci çıkarabilmiştir (Dursun, 2002:368). 1914 Seçimleri, yaklaşık 2 yıl aradan sonra yapılmış ve meclis toplanabilmiştir. Ancak, bu dönem içinde iyice baskı altına alınan muhalefet partililer katılamamış, seçimler muhalefetsiz bir ortamda gerçekleştirilmiştir.

Aslında Osmanlı döneminde seçim birikimini ve ileriye yansımalarını; yapılan parlamento seçimlerinden ziyade, Tanzimat döneminden, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar, yerel düzeyde yapılan belediye seçimleri ile meclislerinde yaşanan tecrübeler şekillendirmiştir diyebiliriz.

Geçiş dönemi seçimleri, Osmanlı Devleti'nde Mondros Mütarekesini imzaladığı, Anadolu'daki Kurtuluş Mücadelesi'nin devam ettiği dönemde yapılan seçimlerdir. 1919, 1920 ve 1023 Seçimleri bu döneme ait seçimlerdir.

Büyük ölçüde 1908 ve 1909'da oluşturulan seçim mevzuatına göre 1919 sonunda yapılan son Osmanlı Seçimleri 2,5 ay gibi uzun bir sürede tamamlanmıştır. Önceki seçimlere göre, daha sakın geçen seçimlere, siyasi partiler ve kendini fesheden İttihat ve Terakki Fırkası katılmamıştır.

1920 Seçimleri için çıkarılan genelgeye göre; her vilayet yerine her livaya bir seçim çevresi ve livadan eşit sayıda, 5, temsilci seçilmesi kuralı kabul edilmiştir. İki dereceli olarak mutlak çoğunluk esasına göre seçimler yapılmıştır. 1920'de Ankara'da toplanacak olan Büyük Millet Meclisi Seçimlerinde siyasi partilerin, seçime katılmaları serbest olmakla birlikte; 1919 Seçimlerinde olduğu gibi siyasal partiler katılmamıştır. Her 20 bin erkek için 1 temsilci düşünülerek, gizli oy-açık sayım ve mutlak çoğunluk ilkesine göre yapılan seçimler sonucunda; 237 temsilci seçilmiştir (Dursun, 2002:369).

1920 Meclisi hem her bölge, meslek, görüş ve yaş grubundan gelen üyelerden oluşmuştur. Bu bakımdan halkı temsil yeteneği oldukça yüksektir. Dolayısıyla, Kurtuluş Savaşı koşullarına oldukça uygun bir meclis olmuştur. Yetkileri de meclis hükümeti sisteminin kabul edilmiş olması ve savaş ortamı

nedeniyle oldukça geniş tutulmuştur. Yasama, yürütme ve bazı yargı yetkilerini üzerinde toplamış, gerçekten olağanüstü yetkilere sahip bir meclistir. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlandırılmasında çok önemli rol oynamıştır.

1923 Seçimleri ise, meclisin görev süresi 2 yıl olarak belirlendiğinden, 1922'de yapılması gereken seçimler, Kurtuluş Savaşı nedeniyle, 1923 yılına ertelenmiştir. Bu seçimler gerçekte saltanatın kaldırıldığı; ancak Cumhuriyetin henüz ilân edilmediği bir dönemde yapılmıştır. Bu seçimler sonucu oluşan meclise İkinci Meclis de denmektedir. 1923 Seçimleri partisiz yapılmakla birlikte; seçimlerde etkili olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, daha sonra Halk Fırkası'na dönüşecektir (Armağan, 1968:53). Bu meclis ilk meclise göre oldukça heterojen bir meclis niteliğindedir.

Tek partili siyasal sistemlerde, seçimler, yarışmacı olmayan bir biçimde gerçekleşir. Seçimlerin asıl önemi; seçime katılan seçmen oranları ile bağlantılı olarak, sistemin halk ve dış dünya nezdindeki meşruiyet düşüncesi önem kazanmaktadır. Şüphe yoktur ki, tek partinin katıldığı bir seçimde, seçim sisteminin nasıl olduğunun önemi de azalmaktadır. Sonuçta iktidar partisi kazanacaktır.

Ancak ülkenin devrim veya savaş ortamında bulunması durumunda; tek partili bir yapı ve yarışmacı olmayan bir seçim sistemi normal; hatta bir gereklilik olarak kabul edilebilir. Çünkü, demokratik bir ortamda devrimler, özellikle radikal nitelikteki devrimler yapılamaz. Tek partili dönem; devrimlerin gerçekleştirilmesi ve demokrasiye hazırlık dönemi olarak kabul edilebilmektedir.

Bu dönemde seçimlerin bazı özelliklerine göz atacak olursak; seçimlerin iki dereceli bir biçimde dört yılda bir yapıldığının görülür. Seçim dönemi yaklaşıncı TBMM seçimlerin yenilenmesi kararı alır. Seçim

çevrelerinin çıkaracağı milletvekili sayısı ile ikinci seçmen sayısı belirlenir. Milletvekili aday listelerinin düzenlenmesinde son kararı parti üst yönetimi vermektedir. Daha sonra parti il idare kurulları, ikinci seçmen listelerini ilân ederler. İkinci seçmen olabilmek için okuyup yazma bilmek ve yirmi beş yaşında olmak en önemli koşullar arasında bulunmaktadır. Osmanlı döneminde var olan vergi verme koşulu kaldırılmıştır. Belirlenen parti listeleri, ikinci seçmenlerin onayına sunulur. Seçimler 3 ile 15 gün arasında sürebilirdi (Öz, 1992:156).

Seçimler Osmanlı döneminde 1923'e, 1927'den 1946 yılına kadar bazen salt, bazen de adi çoğunluk yöntemine göre, iki dereceli bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere, iki dereceli adi çoğunluk yönetimi ile toplam 5 seçim yapılmıştır.

Türkiye'de seçim ve seçim sistemlerinin gelişimi gözden geçirdiğimizde, demokratik seçimin zorunlu şartlarının ancak 1950 Seçimleriyle beraber sağlanabildiğini görmekteyiz.

1876 Anayasası ile başlayan Meşrutiyet döneminde modern anlamda siyasi partilerden ve yarışmacı seçimlerden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca, genel oy hakkı 1934 yılına kadar kabul edilmemiş, bu tarihe kadar vergi, servet ve cinsiyet gibi şartlara bağlı olarak sınırlı oy yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet döneminde ise, 1946'ya kadar tek partili bir rejim varlığını sürdürmüştür. Öte yandan, 1876-1946 arasındaki dönemde uygulana iki dereceli çoğunluk sistemi, tek dereceli seçime nazaran daha az demokratiktir. Çünkü bu sistemde, seçmenlerin iradesi sonuca dolaylı olarak yansımaktadır. Üstelik bu seçim sisteminin, Türkiye'deki uygulaması daha da sakıncalı bir nitelik taşımıştır. Şöyle ki: 1876-1946 arasındaki dönemde yapılan seçimlerde, genellikle ikinci seçmenlerin belirlenmesi için seçim yapılmamış ve yerel yöneticiler doğrudan ikinci seçmen olarak milletvekilleri

seçmişlerdir. 1946'da çok partili siyasi hayata geçilmesi ve 1950'de de ilk yarışmacı seçimlerin yapılması sonucunda da Türkiye'de demokratik süreç işlemeye başlamıştır.

1950 Seçimleri, demokrasinin gereklerinden olan; sivil toplum, çoğulculuk, yarışmacı siyaset, siyasi ve medeni hakların kurumsallaşması, açık ve sorumlu hükümet ile özgür ve adil seçimler gibi öğeleri Türkiye'de başlatan bir dönemeçtir. Özellikle en büyük katkısı, özgür ve adil seçimlerle kendileri için iktidara gelebileceklerine dair bir olasılık gören kitleleri, siyasal hayata katması, toplumda siyasi ilgi ve hareketlendirmeyi başlatmasıdır diyebiliriz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, siyaset seçkin işi olmaktan çıkmış, halk kendi içinden, siyasi liderlerini çıkarma ve iktidarı bu yolla oluşturma veya etkileme yoluna girmiştir. 27 yıllık tek parti birikimiyle pek çok kişi, kendilerine uygun siyasi grupların etrafında toplanmış, yoğun bir partileşme süreci yaşanmış, iktidara talip olmuşlardır. Türk Demokrat Sosyal Partisi; Toprak, Emlak ve Teşebbüs Partisi ve İşçi ve Çiftçi Partisi gibi 1946'dan 1950 Seçimlerine kadar 4 yıllık sürede toplam 23 parti kurulması (Toker, 1990), bunun kanıtıdır. Tabiatıyla, yeni kurulan partilerden hiç biri Demokrat Parti kadar etkin olamamıştır. Sonuç olarak, çalışmamızda da gördüğümüz üzere, 1950 Seçim Kanununun kabulü, çeşitli etkenlerle birlikte, Demokrat Parti'nin ön ayak olup diretmesiyle gerçekleşmiştir.

1950 Seçimleri ilerisi için de daha geniş kapsamlı demokratik anayasal düzenlemelere ve siyasi katılıma vesile olduğu söylenebilir. Çok partili siyasi hayata geçişten sonra, özellikle 1961 Anayasası döneminde, bu anayasayla getirilmiş bulunan çoğulcu demokrasi kurumları ve temel hak ve hürriyetler düzenine paralel olarak seçim ilkeleri ve seçim sistemi konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1946-1960 döneminde son derece orantısız sonuçlar doğuran çoğunluk sistemi kaldırılarak, onu yerine benimsenen nispi temsil sistemi, 1980 yılına kadar uygulanmıştır.

Türkiye’de uygulanmış olan değişik seçim sistemleri içinde “nispiilik derecesi” en yüksek olan sistem, 1961-1980 yılları arasında yürürlükte kalan

nispi temsildir. Bu döneme ait seçim sonuçlarının daha önceki çoğunluk sistemi ve bugünkü karma seçim sistemine göre yapılan seçimlerin sonuçlarıyla karşılaştırılması durumunda, nispi temsilin ne kadar adil sonuçlar doğurduğu açık bir şekilde görülmektedir. Nispi temsilin uygulandığı dönemde toplumdaki çeşitli sosyal ve siyasal çoğulculuğu yansıtan partiler, sahip oldukları seçmen desteğine yakın oranlarda parlamentoda temsil edilme imkânına kavuşmuşlardır. Nispi temsil sisteminin bu işleyiş şekliyle, demokratik çoğulculuğu teşvik ettiği söylenebilir. Bu dönemde böyle bir seçim sisteminin kabul edilerek uygulanması, 1961 Anayasasının siyasal çoğulculuk, siyasal partiler ve seçim ilkeleri alanındaki demokratik düzenlemelerine de uygun düşmüştür.

Bundan sonraki süreçte, siyasal ilgi ve hareketlenme öylesine artmıştır ki, Türkiye’de demokrasi, askeri muhtıra ve müdahalelerle kesintiye uğramıştır.

Müdahale sonrası hazırlanan 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra çıkarılan, Milletvekili Seçim Kanunu ile “karma seçim sistemi” kabul edilmiş, bu kanun ilke olarak nispi temsil sisteminin d’Hondt usulünü benimsemiştir. Bu sistem, ayrıca getirilen %10’luk ülke geneli barajıyla, orta ve küçük dereceli partilerden ziyade, büyük ölçekli partilere parlamentoya girme imkânı tanımıştır. Buna rağmen, çoğunluk sisteminden daha orantısız sonuçlar doğuran ve küçük ve orta kuvvetteki partiler için ciddi engeller getiren yürürlükteki karma seçim sistemi de 1983’ten sonraki dönemde, çok parti sisteminin yerleşmesine engel olamamış, toplumdaki siyasal hareketlilik ve ilgi engellenememiştir.

Demokratik ilkelere ve çoğulcu toplum yapısına uygun gelişmekte olan bir ülkenin toplumsal konsensüsü ve toplumdaki temel siyasi eğilimler arasındaki asgri bir uzlaşmayı sağlanmaya elverişli bir seçim sisteminin kabul edilmesi amaçlanmalıdır. Mamafih, dünyanın hiçbir demokratik ülkesinde %10'luk genel bir seçim barajı mevcut değildir. Seçim sürecini gereksiz yere işgal eden ve toplumda son derece az desteği bulunan küçük ölçekli veyahut radikal partilerin elemine edilmesini sağlayacak nitelikte, hem siyasi istikrarı bozmamak hem de toplumdaki değişik görüşlerin temsiline imkân verilmesi amacıyla, %3 ila %5 arasında değişen bir genel baraj konulması, demokratik esaslar açısından daha uygun gözükmektedir.

Türkiye'de çok partili dönemde ilk adil seçimler; 1950 Seçimleriyle, tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy, açık tasnif ve adli teminat esasları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Adil demokratik seçimler için en önemli şartlardan biri olan yargı güvencesinin 1950'de sağlanmış olması, Türkiye'de demokratik siyasi yaşamın da başlangıcıdır. Yargı güvencesi olmadan, ne açık sayım ne de eşit, gizli oy bir şey ifade eder, güvence olmadan yapılan bir seçim sadece prosedür gereği yapılmış bir seçim olacaktır.

Türkiye'de geline aşamada, demokrasinin kurumsallaşması açısından bazı problemler mevcuttur diyebiliriz. Türk siyasi yaşamının genel bir seyrine baktığımız da, iktidarların demokراسiyi kendi işlerine gelir şekilde yorumlamışlar, siyasi partiler kanunu ve seçim kanunundaki bazı olumsuzları görmezden gelmişlerdir. Türkiye'de halen demokrasi açısından bir kurumsallaşma değil, iktidarlara göre değişen bir zihniyet söz konusudur. Siyasi katılım artmış olabilir ama ne kadar bilinçlidir? 1950 Seçimlerinde Demokrat Parti'yi destekleyen kitleler, acaba demokراسiyi istedikleri, DP'nin parti programını ve politikalarını desteklediklerinden dolayı mı, yoksa CHP yönetimine duyulan geniş bir memnuniyetsizlikten mi yola çıkmışlardır? Çalışmamızda değindiğimiz gibi, bu konuda halen tartışmalar mevcuttur ve günümüze değin olan seçimlerde de benzer süreç ve tartışmalar yaşanmıştır

Parti adaylarının tabandan seçilmesi ve desteklenmesi, ayrıca parti programlarına Türkiye’de de, Batılı liberal ülkelerde olduğu gibi daha çok önem verilmeli, öngörülen politika ve vaatler siyasi sorumluluk açısından değerlendirilmelidir.

Ancak her Şeye rağmen, seçimlerin organizasyonu bile başlı başına zor bir olayken, 1950 Seçimleri ve bilhassa yargı güvencesini bu sürece dahil etmek, uzun yıllar otoriter tek parti yönetimi yaşamış, yeni demokrasiyle tanışan bir ülke için büyük bir başarıdır.

Bunun yanında, getirilen yargı güvencesinin, dönemin iktidar ve muhalefetinın işbirliğiyle gerçekleştirilmiş olmasının, demokratik siyasi tahakküm yolunun açılması bakımından da ayrı bir önemi vardır.

SONUÇ

Çalışmamızda, 1945 – 1950 dönemine giden tarihi dönemeci, Osmanlı'nın batılılaşma hareketinin son merhalesi olan mutlak monarşiyi, meşruti monarşiye dayandırma çabalarından başlayarak inceledik. Söz konusu dönemi, Osmanlı unsuru olmadan incelemek, elbette kopuk bir algılamaya yaratacaktı.

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde savaş alanlarında alınan yenilgilerle birlikte, devleti içine düştüğü olumsuz durumdan kurtarmak ve onu eski gücüne kavuşturmak amacıyla önce orduda başlatılan modernleşme çabaları, zamanla idari ve siyasi bir boyut kazanarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili demokratik hayata geçişle noktalanmıştır. Askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yapılan geniş ölçekli modernleşme çabalarının birinci derecede öncelikli amacı devletin devamı ve bekasını sağlamaktır. Tabiatıyla, bu amaca ulaşmanın tek yolunun, devrin ekonomik ve siyasi gücünü elinde bulunduran Batılı ülkelerdeki gibi bir liberal siyasal sistemden geçtiğine inanılmaktaydı. Bu nedenle Batı tipi bir sistem kurmak, bu uğurda nihai sonucu almak kadar önemli bir hale gelmişti. Devleti kurtarma yönündeki çabalar yetersiz kaldıkça yenileşme ve demokratikleşmeye dair uğraşlar, her defasında bir adım daha ileri götürüldü.

Sultan Abdülaziz'in son dönemine kadar yenileşmenin başını saray çekmişti. Modernleşme girişimleri siyasal bir mahiyet alarak padişahın egemenlik haklarını tehdit edip yöndeki çabalar meşruti bir düzen isteğine varınca, nihayet önderlik etme görevi asker-sivil bürokrat ve aydınların eline geçti. Yeni Osmanlılar hareketiyle, Osmanlı siyasi-idari düzeninin değiştirilmesine yönelik reform teşebbüsleri devletin tekelinden çıktı. Osmanlı Türk toplumu ilk defa örgütlü bir muhalefet ile tanıştı. Bu dönemde yetişen

modernleşmeci aydınlar, çöküşün durdurulmasına çare olarak, düzenin değiştirilmesini savunuyorlardı.

Demokrasi, Batı'da uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda burjuva sınıfının önderliğinde oluşturulan bir rejimdi. Türkiye'de ise böyle bir sınıf bulunmuyordu. Zaten, burjuva sınıfı oluşması ihtimali de II. Mehmet'in Türk beylerini ortadan kaldırması ve mallarını müsadere etmesiyle birlikte ortadan kalkmıştı. Daha sonra uygulanan politikalar da böyle bir sınıfın oluşmasını engelleyici nitelikteydi. Bu nedenle modernleşme ve demokratikleşmeye yönelik girişimler, Avrupa'daki gelişmenin tersine, genellikle devlet memurluğundan yetişmiş az sayıdaki aydınla asker ve sivil bürokratlardan gelmiştir.

1876 Anayasası ile hukuki çerçevesi çizilen, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde yapılan reformlarla modern bir idari ve siyasi sistemin temelleri oluşturulmaya çalışıldı. Ancak yapılan meşrutî yönetim denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. 30 yıl süren baskı rejiminden sonra ikinci kez kurulan meşrutî yönetim yine uzun soluklu olamadı. Böylece demokratik bir rejimin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan toplumsal, ekonomik ve kültürel koşulların oluşmadığı da görülmüş oldu.

İttihat ve Terakki iktidarı, bir taraftan ulus devlet olmanın önündeki engelleri kaldırmaya yönelirken öte yandan ulus devletin ve demokrasinin temelini oluşturacak bir Türk burjuvası yaratmaya çalıştı. Çalışmada da değinildiği gibi oldukça ileri bir demokratik anayasa yaptılar. 1924 Anayasasıyla demokratik sistemin hukuki altyapısını tamamlama amacı gütmüşlerdir.

TCF ve SCF deneyimleri bu temel üzerinde yapıldı. Rejim muhaliflerinin bu partileri rejime yönelik bir araç olarak kullanmaya çalışmaları üzerine adı geçen partilerden birincisi hükümet kararıyla,

ikincisi de kendisinin aldığı fesih kararıyla kapatıldılar. TCF ve SCF deneyimlerinin de başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra geçici otoriter bir tek parti yönetimi kuruldu.

Otoriter yönetim altında -ikinci bölümde değindiğimiz- toplumu dönüştürmeye yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar yapılarak çok partili sistemin ekonomik ve kültürel altyapısı da tamamlanmaya çalışıldı. Savaş sona erdiğinde demokratik bir sistem için gerekli olan altyapı büyük ölçüde oluşmuştu. Bu nedendir ki üçüncü ve son çok partili hayat denemesi başarıyla sonuçlandı. Sanayide uyguladıkları teşvik politikalarıyla yerli bir burjuva sınıfı oluşturmaya çalıştılar. Ülke çapında büyük şirketler kurdular. Bu teşvik politikalarından yerel esnaf ve tüccar yararlandı. Tarım politikaları ise büyük toprak sahiplerini güçlendirdi.

Bu politikalar Cumhuriyet döneminde daha kararlı ve hızlı bir şekilde sürdürüldü. Bu politikalar, demokratikleşme yönündeki meyvelerini, İkinci Dünya Savaşından sonra verdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihatçılar tarafından kurulan ve Milli Mücadele döneminde Kemalistlerce devam ettirilen asker-sivil bürokrat, eşraf ve toprak ağaları ittifakı, Köy Enstitüleri, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar gündeme gelince, bozuldu. Buna bir de, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na doğru revizyonist bir dış politika takip ederek, İtalya ve Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile bir ittifak anlaşması imzalaması eklenince, rejimin otoriter niteliği de yumuşamaya başladı. Bu yumuşama savaş sırasındaki geçici bir kararsızlıktan ve savaşın demokrasi ile yönetilen müttefikler cephesince kazanılmasından sonra ve bahsettiğimiz iç politikaların da etkisiyle, eşraf ve toprak ağalarının, bundan sonra CHP karşısında yer alarak muhalefetin oluşması ve demokrasiye geçişi sağlandı.

Modernleşme ve öngörülen son aşaması olarak demokratikleşme yönündeki girişimlerin, halk unsurundan kopuk bir şekilde, memurlardan

gelmesi, önceliği, demokratikleşmeden çok, devletin korunması düşüncesine getirmiştir.

Türkiye'nin çok partili hayatına geçiş döneminin, demokrasinin başlıca unsurları olan açık-sivil toplum, kurumsallaşmış bireysel, medeni ve siyasal haklar ile açık-sorumlu hükümet açısından irdelenmesi yerinde olacaktır.

Gelişmelere, liberal demokrasi perspektifinden bakıldığında şu anlaşılıyor ki; Batılı demokratik rejimlerle kıyaslandığında, Türkiye'de demokratikleşme açısından en büyük eksiklik, siyasi hayata halkın aktif katılımı, bir başka ifadeyle sivil toplum ögesidir. Yenileşmenin dinamiğinin devlet olması, Türk demokrasisinin bugünkü sorunlarının da büyük ölçüde kaynağını oluşturmaktadır.

1945 -1950 dönemine dair mücadele ve geline demokratikleşme açısından, özellikle Osmanlı'nın beşeri, maddi mirası ile geleneksel Türk devlet anlayışı ve Türk toplumsal hayatının alışkanlıklarının etkili olduğunun belirtilmesinde fayda vardır. Türk siyasi hayatında devletçilik, bireyden önce devlet, devletin bekası gibi kavramlar başat olgulardır. Hele ki, Osmanlı Devlet yönetimindeki hakimiyet anlayışından kaynaklanan toplum hayatının sıkı kontrolü esası toplumsal mobilizasyonun oluşumunu engellemiştir. Devletin iktidarına herhangi bir alternatif çıkmasından endişeyle, sermaye birikimine müsaade edilmemesi, sıkı bir müsadere sisteminin uygulanması, etkin ticari bir sınıfın, dolayısıyla, etkin bir sivil toplumun oluşumunu engellemiştir. Osmanlı'nın siyasi idaresinin belkemiğini oluşturan cemaat tipi örgütlenme ise toplumsal hareketliliğinin önünü tıkamıştır. Osmanlı Devleti için önemli olan; devlete siyaseten tabi olmak ve vergileri ödemek suretiyle, vatandaşların etnik, dini, kültürel çeşitliliği değil; bunların aynı cemaat içinde muhafaza edilerek, sivrilmelerinin ve hareketliliğinin önlenmesidir. Toplumsal hareketlilik, idaresi zor ve çetrefilli bir yönetim demek olduğundan, Osmanlı bu kontrol yöntemi sayesinde dağılmadan, yüzyıllarca ayakta durma becerisi

göstermiştir. Buna ilaveten yalnızca Osmanlı değil çok eskilerden, Orta Asya'dan gelen bir anlayışla; devletin ve devlet başkanlarının tanrısallık, üstün özellikler taşıdığına inanılması, başka bir ifadeyle siyasi meşruluğun doğaüstü, ilahi bir güce dayandırılması, Türkiye halkının tarihi mirasında olan bir olgudur.

Böyle bir devlet ve siyaset anlayışının hakim olduğu Türkiye siyasetine, elbette muhalefet, iktidara rakip bir parti ve ülke siyasetini yönlendiren, geniş vatandaş katılımına dayalı sivil toplum kavramları yabancı gelecektir.

Bireysel, medeni ve siyasi haklar irdelendiğinde, tek parti yönetiminden bahsetmeye lüzum yoktur. Aslında çalışmada da belirttiğimiz gibi, 1924 Anayasası, döneme göre liberal değerlerin ağırlıkta olduğu ve söz konusu hakların belirtildiği bir anayasa olmuştur. Ancak, iktidar tarafından İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı iç ve dış olumsuzluklar gerekçe gösterilerek getirilen kanuni kısıtlamalar, haksız politika ve baskıcı uygulamalar, anayasanın liberal niteliğini de anlamsız bırakmıştır. Ancak savaşın demokrasi cephesince kazanılması, iç politikada anti demokratik uygulamaların tasfiyesini beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, CHP'nin yapılacak genel seçimler öncesi, güçlenen muhalefet partisi DP'ye bu anlamda bir koz vermek istememesi de demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır.

Açık ve sorumlu hükümet unsuru ise, bu dönem için esasen konumuz dışındadır. Çünkü, zaten hükümet yani tek parti yönetimi açık, duyarlı ve demokratik olmadığı için çok partili hayata geçiş mücadelesi verilmiştir. Eğer, iktidar zaten, toplumun yönlendirme ve şikayetlerine duyarlı olsaydı, geniş halk kitlelerinde geniş bir bıkkınlık ve muhalefet oluşmazdı. Buna ilaveten, 1950 seçimlerinde gerçekleşen iktidar değişimi neticesinde, gelen DP

iktidarının, en azından oluşma sürecinde, toplumsal beklenti ve muhalefetten beslendiğini belirtmek de fayda vardır.

Genel, periyodik, adil ve gizli oy, açık sayım esaslarına dayanan seçimlerin söz konusu döneme dair değerlendirmesi ise hakikaten olumludur. Hele ki 1946 seçimlerinde yaşanan iktidar kaynaklı baskı ve yönlendirmeler, açık oy –gizli sayım esası tam anlamıyla, sadece seçimlerin ve bir seçim kanunun olduğuna dair bir sanrıdan başka bir şey değildi. İktidar değişimine olanak vermemek adına, halkın tepkisini hesaplayan hükümetin, muhalefete hareket kabiliyeti tanımayıp, seçimleri öne alması, DP'ye siyasi propaganda ve teşkilatlanma için zaman bırakmamıştır.

Ancak, yapılan uygulamalara şahit olan vatandaşlar ve DP'liler seçim sonuçlarına ve 1946 seçimlerinin antidemokratik esaslarla yapıldığına dair itirazlarını her ortamda dile getirmişlerdir. Ancak bu dönemde var olan ekonomik darboğazdan çıkış yolunun, özellikle İkinci Dünya Savaşından galip çıkan demokrasi cephesi ülkelerinin yardımlarıyla bulunması umuduyla, İnönü'nün de bu durumun ve iyice artan iç baskıların farkında olması suretiyle 1946'dan sonra iktidar, demokratikleşme sürecine ivme kazandıracak yolu açmıştır. Şubat 1950'de Seçim kanun taslağının mecliste görüşülmesine başlanmıştır. Nihayet, seçim kanuna ilişkin gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi ilkeleri kabul edilmişti. Seçim kurulları başkanlığına hakimler getirilmiş, ayrıca Yargıtay ve Danıştay üyelerinden kurulu bir Yüksek Seçim Kurulu öngörülmüştü. DP'nin yıllardır istediği esas güvence sağlanmıştı.

Böylelikle ilk defa yargı güvencesi altında yapılan, adil ve özgür seçimler 14 Mayıs 1950'de, halkın ezici çoğunluğunun seçimlerde oy kullanmasıyla ve hükümetin iktidarı DP'ye barışçıl bir şekilde devriye Türkiye'de gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz; **İttihat ve Terakki 1908 - 1914**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
- AHMAD, Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
- AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- ARASLI, Oya; **Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1989.
- ARMAĞAN, Servet; “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İÜHF**, Sayı 33(3-4), İstanbul, 1968, s. 53.
- AYBARS, Ergün; **Türkiye’de Demokrasi ve Fikri Kaynağı**, İzmir, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1990.
- AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1995.
- AYDIN, Zekai ve GÖZÜBÜYÜK, Şeref; **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara, SBF Yayınları, 1957.
- AYGEN, Cemal; Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt A, No 1, Ankara, 1962, s. 204.
- BEETHAM, David ve BOYLE, Kevin; **Demokrasinin Temelleri**, Aslıhan çev. Zeynep Kopuzlu, Ankara, Liberte Yayınları, 1998.
- BERZEG, Kazım; **Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- BEYDİLLİ, Kemal; “Osmanlı Siyasi Tarihi, Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, **Osmanlı Devlet Tarihi (Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılı Armağanı)**, I. Cilt, Ed. E.İhsanoğlu, İstanbul, 1999.
- CANGIZBAY, Kadir; **Hiçkimsenin Cumhuriyeti**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2000.
- CERRAHOĞLU, Piraye Bigat; **Demokrat Parti Masalı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.

- COŞKUN, Süleyman; **Türkiye’de Politika 1920-1995**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995
- ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1995.
- DAHL, Robert A.; **Demokrasi Üstüne**, çev. Betül Kadioğlu, İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2001.
- DURSUN, Davut; **Siyaset Bilimi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2002.
- DUVARGER, Maurice; **Siyasal Partiler**, çev. Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- ERDEM, Tahrir; **Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1982.
- ERDOĞAN, Mustafa; “Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs”, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992, s. 251-264.
- ERDOĞAN, Mustafa; **Liberal Toplum**, Liberal Siyaset, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- EROĞLU, Hamza; **Türk Inkılap Tarihi**, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1982.
- EROĞUL, Cem; **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990.
- FINDLEY, Carter V.; “19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e**, I. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- GEVGİLİ, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1987.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982.
- GOLOĞLU, Mahmut; “Erzurum Kongresi”, **Millî Mücadele Tarihi I**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 78-94.
- GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, KİLİ, Suna; **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, SBF Yayınları, 1982.

GÜNEŞ, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1993.

HEPER, Metin; **Türk Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1977.

HOLDEN, Barry; **Understanding Liberal Democracy**, London, Oxford, 1988.

İLKİN, Selim, TEKELİ, İlhan; "Bölgesel Kurtuluş Savaşından Ulusal Kurtuluş Savaşına", **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları**, Ankara, 1983, s. 270 – 323.

İPŞİRLİ, Mehmet; "Osmanlı Devlet teşkilâtı", **Osmanlı Devleti Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Armağanı)**, I. Cilt, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999.

KABASAKAL, Mehmet; **Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi**, Ankara, Tekin Yayınevi, 1991.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, V, Ankara, 1999.

KARPAT, Kemal H; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996.

KEYDER, Çağlar; **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

KİLİ, Suna; **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

KÖKER, Levent; **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

KÖKSAL, Sait, OLGUN, İhsan; **Yeni Milletvekili Seçim Kanunu**, Ankara: Akba Kitabevi Yayınları, 1950.

KURAN, Ercüment; **Avrupa'da Osmanlı İkâmet Elçilerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)**, Ankara, 1988.

KURAN, Ercüment; **Türk Çağdaşlaşması**, İstanbul, 1997.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıtlı, Ankara, TTK. Baş, 1998.

MARDİN, Şerif; “Türk Siyasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, çev. Şeniz Gönen, Ed. E.Kalaycıoğlu- A.Y.Sarıbay, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul, Beta Yayınları, 1986.

MARDİN, Şerif; “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, çev. Nuran Yavuz, **Felsefe Yazıları**, 5.Kitap, İstanbul, Yazko Yayınları, 1988, s. 12-18.

MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, Ed. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

MARDİN, Şerif; **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, Ed. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

MELNIK, Stefan; **Özgürlük, Refah ve Demokrasi Mücadelesi**, çev. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

MOREAU, Odile; “Fransız Belgelerinin Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askerî Reformları”, **XII. Türk Tarih Kongresi Ayı Basım**, Ankara, 2000.

MUMCU, Ahmet, ÜÇÖK, Çoşkun; **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1991.

NADİ, Nadir; **Perde Aralığından**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991.

NİYZİ, Mehmet, **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1995.

ORTAYLI, İlber; “Tanzimat Devri ve Sonrası İdârî Teşkilât”, **Osmanlı Devleti Tarihi (Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nun 700. Yılı Armağanı)**, I. Cilt, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul, 1999.

ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

ÖKTE, Faik; **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınları, 1951.

ÖREN, Banu, VARLIK, Ülkü; **Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler**, İstanbul, Der Yayınları, 2001.

ÖZ, Esat; **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.

ÖZ, Esat; **Otoriterizm ve Siyaset, Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.

ÖZBUDUN, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2005.

- ÖZDEMİR, Hikmet; **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.
- ÖZTÜRK, Kazım; **Atatürk'ün TBMM Açışı ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.
- ÖZTÜRK, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX (1950-1954)**, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1992.
- PARLA, Taha; **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- SANDER, Oral; **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
- SEVİL, Muharrem; **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Ankara, Vadi Yayınları, 2005.
- SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. Mehmet Harmancı, I. Cilt, İstanbul, E Yayınları, 1983.
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, AFA Yayınları, 1995.
- TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya**, III. Cilt, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- TEZİÇ, Erdoğan; **Seçim Sistemleri**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1967.
- TİMUR, Taner; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- TOKER, Metin; **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1990.
- TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Tarihi**, Ankara, H.Ü.İ.İ.B.F. Yayını, 1995.
- TOSUN, Gülgün Erdoğan; **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Siyasal Partiler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1982.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, İstanbul, Cem Yayınları, 1989.

TURAN, İlter; **Cumhuriyet Tarihimiz**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi Yayınları, 1969.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er ; **Türk Modernleşmesi**, Ankara, Lotus Yayınları, 2003.

UYGUN, Oktay; **Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları**, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 2003.

YAYLA, Atilla; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.

YAYLA, Atilla; **Demokrasiyi Koruma Kılavuzu**, Ankara, LiberteYayınları, 2001.

YEŞİL, Ahmet; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

GAZETE ve SÜRELİ YAYIN KAYNAKLARI

Ayın Tarihi

Akşam

Cumhuriyet

TBMM Tutanak Dergisi

Ulus

Vatan

Zafer

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.liberaldt.org.tr/index.php?lang=tr&message=article&art=542>

ÖZET

TOKGÖZ, Müge. 1950 Seçimlerinin Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde; 1950 Seçimlerinin önemini vurgulamak ve çok partili demokratik hayata geçişin asıl dayanak noktasının, 1946 Seçimleri değil, 1950 Seçimleri olduğunu açıklayabilmektir.

Tez üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, çeşitli demokrasi kavramlarına değinilmiş, daha sonra da demokrasinin; ilk ortaya çıktığı dönemden, günümüze kadar geçen sürede geçirdiği değişime ve günümüz demokrasisine değinilmiştir. Çalışmamıza, tüm ilke ve kurumlarıyla, liberal demokrasi esas oluşturmuştur. Bu kapsamda, demokratik bir sistemin sahip olması gereken unsurlar açıklanmış ve çalışmamızda görece en önemli görülen periyodik, adil ve özgür seçim ilkesine ayrıntılı olarak değinilmiştir. Son olarak da, genel hatlarıyla seçim sistemlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise; Osmanlı'nın son dönemlerindeki parlamenter rejim denemelerinden, 1946'ya kadar olan gelişmeler, 1921 ve 1924 Anayasaları, tek parti dönemi politikaları ve topluma yansımaları tarihi bir süreç içinde ve demokratikleşme çerçevesinde ele alınmıştır.

Son bölümde ise, Tek Parti Döneminde; İkinci Dünya Savaşının yarattığı dış faktörler ile dönemin otoriter yönetiminin yarattığı geniş tartışma ortamı anlatılmıştır. Bunun yanı sıra, 1946 Seçimleri, Demokrat Partinin kuruluşuyla birlikte başlayan ve Türkiye'de genel, yargı güvencesi altında, adil, özgür ve gizli oy-açık tasnif esasına dayanan ilk demokratik seçimlerin gerçekleşmesine vesile olan 1950 Seçimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1946 ile 1950 Seçimleri karşılaştırılmış ve 1950 Seçimlerinin Türk

demokrasisindeki yeri ve günümüz siyasi yaşamına getirdikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. 1950 Seçimleri
2. Demokratikleşme Süreci
3. 1946 Seçimleri
4. Çok Partili Siyasi Hayat
5. Tek Parti Dönemi

ABSTRACT

TOKGÖZ, Müge. The Place of 1950 Elections in Turkish Democratization Process, Master thesis, Ankara, 2008.

The main purpose of this study is, in the democratic process of Turkey; to emphasize the “1950 Elections” and to be able to explain that it was the “1950 Elections” that is the base in transition to multi party democratic life rather than the “1946 Elections”.

The thesis is divided into 3 sections. In the first section, various democracy concepts have been touched upon, later on the changes the democracy has experienced from beginning to today and today’s democracy has been dealt. In this context, the components that a democracy should have have been explained and the principle of periodic, fair and free elections have been dealt with in detail, which is regarded relatively the most important issue in our study.

In the second section; the developments which took place between parliamentary regimes trials in late Ottoman period and 1946, 1921 and 1924 Constitutions, one-party era policies and their reflections in the community have been dealt within the frame of times series and democratization.

In the last section, the external impacts caused by World War II and broad discussion environment created by the authoritarian government have been explained. In addition, 1946 Elections and 1950 Elections which was initiated with the establishment of Democrat Party and paved the way for the first general elections, under the security of justice, fair, free and based on secret ballot- open counting principle have been dealt. Finally, the reflections of 1950 Election in both internal and external media have been touched, 1946 and 1950 Elections have been compared and the benefits brought by

1950 Elections into our current political life and its place in Turkish Democracy have been explained.

Key Words

1. 1950 Elections
2. Democratization Process
3. 1946 Elections
4. Political Life With Multi Party
5. One – Party Period